

**TEXT LIGHT
WITHIN THE BOOK
ONLY**

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_204307

UNIVERSAL
LIBRARY

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

“ ఆంధ్రనాటక వితామహా ” యను బిరుదువహించిన

ధర్మవరము-రామకృష్ణమాచార్యులచేత

రచియింపఁబడి

డి. కె. కృష్ణమాచార్యులు, వారి సహృదయులవలనఁ బ్రకటింపఁబడియె.

విదన కూర్పు.

బళ్ళారి.

భువనేశ్వరి ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడియె.

1932

All Rights Reserved for Publishing Translating & Staging.

క్రయము రూ. 1-4-0.

All Rights Reserved.

Checked 1965

This book is registered under the Copyright Act, 1912. Copyright by D. K. Krishnamacharlu & Bros., Bellary. This book is fully protected by an Indian and foreign Copyright. No one will be permitted to reproduce this book in whole or in part or translate it into any other language or stage it without permission or offer it for sale. A substantial copy of words, ideas contained herein constitutes an infringement of a Copyright and notice is hereby given that a suit will be filed in every case of infringement.

1969 ఈ పుస్తకము 1912-సం॥రం కాపీరైటు అట్టు ప్రకారము రిజిష్టరు చేయబడినది. బళ్ళారి డి. కె. కృష్ణనూచార్యులునువారి తమ్ములును కాపీరైటు హక్కుదార్లు ఈ పుస్తకము ఇండియా కాపీరైటు చేతను పరకీయమైన కాపీరైటు చేతను సురక్షితమైనది. ఎవరుగాని ఈ పుస్తకము సంపూర్ణముగాగాని యిం దొక భాగముగాని తాము వేరు ప్రకటించుటకును, మఱియొక భాషయందు భాషాంతరీకరించుటకును, క్రియమునకిచ్చుటకును, ఉత్తరపులేకనే ప్రదర్శించుటకును హక్కు. యివ్వబడదు. ఇందు గల పదములుగాని, భావములుగాని, ఏనాత్రమయిన కాపీ చేసినయెడల అది కాపీరైటు సుల్లంఘించినట్లుగును. అట్టివారు దావాకు పాత్రులగుదురు.

డి. కె. కృష్ణనూచార్యులు బదర్లు,

కాపీరైటు హక్కుదారులు.

ఈ నాటకమున వచ్చుపాత్రలు తత్ప్రవేశస్థలము.

1. దశరథుడు—(అయోధ్యరాజు) (పూర్వ రం. 1, 2, 3) అం. I రం. 1, 2. అం. II రం. 3. అం. III రం. 2.
2. రాముడు—(దశరథునిపుత్రుడు) అం. I రం. 1, 2 అం. II రం. 1, 2, 3, అం. V రం. 1, 2.
3. లక్ష్మణుడు—అం. II రం. 2, 3 అం. V రం. 1, 2.
4. భరతుడు—అం. IV రం. 1, 2, 3, 4 అం. V అం. 1, 2.
5. శత్రుఘ్నుడు—అం. IV రం. 1, 2, 4 అం. V రం. 1, 2.
6. సుమంతుడు—(దశరథుని మంత్రి) పూర్వరం. I అం. 1 రం. 1, 2 అం. II రం. 3.
7. వసిష్ఠుడు—(రాజగురువు) అం. I రం. 1 రం. II రం. 3 అం. III రం. 2 అం. IV 4 అం. V రం. 2.

స్త్రీ లు.

8. కౌసల్య—(దశరథుని పట్టపుభార్య-రామునితల్లి) అం. II రం. 1, 3 రం. III రం. 2 అం. IV రం. 4 అం. V రం. 2.
9. కైకేయి—(దశరథునిభార్య-భరతునితల్లి) అం. I రం. 2 అం. II రం. 3 అం. III రం. 2 అం. IV రం. 2, 4 అం. V రం. 2.
10. సుమిత్ర—(దశరథునిభార్య-లక్ష్మణశత్రుఘ్నులతల్లి) అం. II రం. 3 అం. III రం. V రం. 2.
11. సీత—(రామునిభార్య) అం. II రం. 2, 3 అం. V రం. 1, 2.
12. మంధర—(కైకేదాసి) అం. 1 రం. 2 అం. II రం. 3 అం. అం. III రం. 1 అం. IV రం. 2.

(పాదులు. నేవకులు. మొదలగువారు.)

పాదుకా పట్టాభిషేకము.

కథాసంగ్రహము.

ప్రథమాంశము.

- రం. 1. దశరథుడు తన పుత్రులను ముగ్ధులనుగాఁజేసి పట్టాభిషేకము చేయఁజేయుట.
- రం. 2. కైకేయి చెలికత్తెయగు మంధరయొక్కదురాచారము. తన మగతనము చులుకవ చెసివాడని దృష్టాంతము క్రమముగ కైకకు మధురబోధించుట. దశరథుని కైక వరమునుగట. దశరథుని దుఃఖము రాముఁడూహింపఁజూపుట.

ద్వితీయాంశము.

- రం. 1. పట్టాభిషేకము నిలుచుటయు తాను అగణ్యమునకుఁబోలనివచ్చుటయు రాముఁడు తనతల్లి కొసల్యకఁజెప్పఁగా నాయమ దుఃఖము.
- రం. 2. రాముఁడు సీతను తొలగివేసి మంధరయొక్క మునకువచ్చుట కనుజ్ఞయిచ్చుట.
- రం. 3. మంధర దురాచారములను సంగ్రహించి. రాముడు దశరథుని సేవించుట లక్షణముని మహాకవియగు తులకఁతఁడు గామునివెంట పోని సర్పములు కొసల్య యాశీర్వాదము. వియోగము. పాదులు చెలరేగుట. వారిని రాముఁడు సమాధానపరచుట. (మహాకవిగారి భూమిప్రసంగము.)

తృతీయాంశము.

- రం. 1. కైకేయియొక్క చాంచల్యము. మంధరయొక్క కుయుక్తి సమాధానము.
- రం. 2. దశరథుని ప్రలాపము. అతనిని రాక్షసులు.

చతుర్థాంశము.

- రం. 1. భరత శత్రుఘ్ను లమోగ్యులు వచ్చుట. వారి కైవ దుశ్శకునములు.
- రం. 2. భరతుఁడు తనతల్లివలన యానందముగ వృత్తాంతమును, వినియూమెదరాక్ష్యమును నెఱుఁగుట.
- రం. 3. భరతుని స్వంతి సంతాపము (మిక్కిలి దుఃఖపరిమైన రంగము).
- రం. 4. కొసల్యయొద్దకు భరతుఁడువచ్చుట కొసల్యుని హానిని తాపపాదము. భరతుని సంతాప వాక్యసమితి. (మిక్కిలిగోకము గలిగించు రంగము).

పంచమాంశము.

- రం. 1. వనమున సీతారాముల మోహమును సంతాపమును భరతానుకము. లక్షణము యానందము, రామ భరత సమాగమము.
- రం. 2. రాముని మరలింది రాక్షసులు మృతకై భరతుని నిరర్థక ప్రయత్నము. రామపాదుకా పట్టాభిషేకము.

ఉ పో ధా త ము.

(జి. కె. గురురాజరావు గారు బి. యె., బి. యల్., బల్కాన్.)

ఈ నాటకయాంధ్రదేశము ఎందరియూ విఖ్యాతిగని, యాంధ్ర నాటకపితామహుఁ డను బిరుదుఁబొంది, యేకే నాటకరాజముల రచించి యాంధ్రమాత సేవను మననాఁ జేసికొని ధర్మరము రామ కృష్ణమాచార్యులవారిచే రచింపఁబడినది. ఈ కవితల్లఱు. యాంధ్రనాటకముల రచించుటలో ఎవరినఁ ఘోషింపి యాంధ్రనాటకకళకు వింత వన్నె వెల్లెఱునుట సర్వజనసమ్మతము ఈ కవితే రచింపఁబడినది. నాటకములు, సుప్రసిద్ధ మగు సరస్వతీనాథుని సభవారిచే నాంధ్రదేశ మందేగాక యితర ప్రదేశములందుఁ గూడఁ బ్రదర్శింపఁబడి దిద్దెత్తుల హృదయముల నాఁపించి పారి మన్నన వడసెననుట యెల్లరకుఁ దెలిసిన విషయమే.

ఈ నాటకమునందలి యితీవృత్తము వాల్మీకిరామాయణము నుండి కైకొనఁబడియున్నను, నాటకరంగమున కెక్కించుటకుఁ దగిన రీతిని, ఎందఁడు కథాసంవిధానమున సందర్భోచితముగఁ గొన్ని మార్పులు గావించఁబడియున్నవి. కవులు నిరంకుశులను రీతిని కథాసంవిధానమునకు వన్నె వెల్లెఱునునై సకారణములైన మార్పులుగొన్ని గావించి యున్నాడనుట యిందలి ప్రస్తావనవలననే దెలియవచ్చుచున్నది.

పాత్రసంపాషణ యీకవికి వెన్నతోడఁబెట్టినది. ఇతని పూర్వ కవులును సమకాలికులును మఱియుఁ దరువాతివారును సగునాటక కర్తలనేకనాటకముల రచించియున్నను పాత్రసంపాషణలో నితఁ డగ్ర గణ్యుడనుటలో సత్యమోక్షియుండఁజాలదని నానమ్మకము. ఈ కవి నాటకరచనలో గీర్వాణకవులు వృత్తప్రబంధరచనావిషయమున నేర్పరచిననిబంధనలఁ గట్టుపెట్టుముల గమనింపక పోయినను, జగత్ప్రసిద్ధుఁడగు “షేక్స్పియర్” అను నాంగ్లనాటక కర్తను గొన్ని యంశముల

ననుకరించి యున్నాడు. గీర్వాణనాటకరచనా సాంప్రదాయమునకు విరుద్ధముగ నీకవి, సారంగధరనాటకమును విషాదాంతముగనొనరించి యుండుట షేక్స్పియర్ మహాకవియొక్క యనుకరణను స్పష్టముగ సూచించు చున్నది షేక్స్పియర్ మహాకవిరచించినవిషాదాంతనాటకములలోని దుష్ట (Villainous) పాత్రలీకవి నాటకములలోను గలవు. సారంగధరలోని చిత్రాంగిపాత్రయు నీనాటకములోని మంధరయు నట్టిపాత్రలేకాని షేక్స్పియర్ మహాకవి పోషించియుండుదుష్టపాత్రలకును, నీకవిపోషించియుండునట్టిపాత్రలకును నెకముఖ్యతారమమ్యము మనము చూడగలము. ఆకవిచే బోషింపబడిన దుష్టపాత్రలు సకల సద్గుణముల కిక్కిరై యాదర్శపాత్రయైన యొకవ్యక్తిని తమదుర్బోధనకు లోజేసికొని పలువిధములుగ దురాశంగొలిపి తమదుష్టభమున కావ్యక్తినిదప్పకయూర్జుటనుమనచూతటచుగజూచుచున్నాము. ఈకవిచే రచింపబడిన నాటకములలో నట్లుగాక, యెన్నిదుర్బోధనలకుఁ జిక్కినను వెన్నికపటోపాయములపాత్రైనను వానికి లోనుగాక సహజ సౌశీల్యప్రభావముచే వాని నన్నింటి నణగఁగొట్టి తమసత్పుత్రముచు దప్పనిమహాపుష్టులు కానవచ్చుచున్నారు. మచ్చునకుగాను గొన్నింటి నుదాహరింపవలెనన్న “అయాగో” యనుదురాత్ముని దుష్టోపాయములకులొనై “బథేలో” యనుసత్పుత్రుఁడుతనకశ్యంత ప్రీతిపాత్రయై సుగుణమూర్తి యగుతన ప్రేయసిని దనచేతులార నిష్కారణముగఁ జంపినాడు. ఈకవిచే రచింపబడిన సారంగధర నాటకములోనిసారంగ ధరుఁడు చిత్రాంగియొక్కదౌరాత్మ్యమునకుఁ జిక్కి యామెతనకపట కృత్యములచే సారంగధరుని ప్రాణములకెక్కు వెట్టినను, దనధర్మపథము నుండి దప్పక ప్రవర్తించుటను జూచుచున్నాము. ఈనాటకములోమంధర తనకపటోపాయములచే భరతుని దనవలలోవేసికొనుటకుఁ బ్రయత్నించినను సద్గుణుని యగుభరతుఁడు మంధర ప్రయత్నముల నతి తుచ్ఛముగఁ జూచుచున్నాడు.

ఈ నాటకములో మంధరపాత్రము నొక ప్రధాన పాత్రముగ గవిపోషించియున్నాడు. ఆమె మూలముననే కథాసంవిధాన రచన చాలవఱకు రసవంతముగ నొనర్పబడియున్నది మంధర సహజముగ దుశ్శీల. పరులసంతోషమునుజూచియోర్వజాలనిదుష్కర్తయ. ఆకారణ వైరమును సాధించి పరుల నిడుమల పాలు చేయుటయే యామె మతము. “ఆహా! పురమంతయు నలంకరింపబడుచున్నది. ఎవ్వరుచూచినను నగుమొగము లలరార స్వర్గమేలఁ గలిగినట్లు సంతోషభరితులై యున్నారు. రామునికి బట్టాభిషేకమైన నీజనులకేమి? తమకే యభిషేకమగునట్లుత్సాహముఁజెంది యున్నారు. ఈదుఃఖము నేఁ జూచి యోర్వఁగలనా”

మంధరమిగుల చతుర. నానావిధములఁ దన్ను కైకేయి విశ్వసింపనట్లొమెకు దుర్బోధగావి .. లో జేసికొనుచున్నది. “నాకేమైన దని నీయిచ్చచొప్పునఁ జేడిపోలిత్తుచుగాని మీతండ్రి నిన్న త్తగారింటికిఁ బంపునపుడు నీన్న నాకిల్లద వెట్టినాఁడే నే నెట్లారకుందును. నాకన్నుల నీవు చెఱిపోవుట చూడఁజాల” అని తాను కైకకు మిక్కిలి యాప్తురాలని చెప్పకొనుచున్నది.

మంధర మిగులతగులుమారి యనిజను లనుకొనుట తానెఱుఁగును. తా నెవ్వరికేమిచకారము నేయకున్నను బురజనులందఱుదన్ను దిరస్కరించెద రనియుఁ దానుపోయిన, మాటలాడుచున్న వారందఱు మాట లుడిగి తాను వెడలివచ్చు సంతకఱకు నందఱు మౌనముద్ర వహింతురనియుఁ దా నెఱుఁగును. అందుచేదనుఁదిరస్కరించునయోధ్యాపురివారి కొకగుఱులైనఁ జేయక పోవచ్చునా యనియుఁ దన ప్రభావ మాపురివారికిఁ జూపవలెననియు సమయము నిరీక్షించుచుండి రామునికి సరణ్యపట్టాభిషేకముఁ జేయించుమూలమునఁ బురివారి కశ్రుజలాభిషేకముఁ గావింపవలెనని కృతనిశ్చయయై తాను దలపోసిన దుష్కార్యమును సఫలీకృతముగఁ జేయుట కమాయకురాలగు కైకను సాధనముగ నుపయోగించు కొనుచున్నది.

మంధర మిగుల సాహసవతి. సహజముగఁ జైకకురాముని పై మిక్కిలిప్రేమ కలదని తెలిసి, యామెను దసమాన్యమున కీడ్చికొనుటకుఁ దగిన నాహస మొనరించుచున్నది.

కైక—“నేను కౌసల్యదాసినైన నగుదునుగాని యట్టిదుశ్చరితమునకు నేనియ్యకొందునా?”

“అయ్యెదరాజ్యబహిష్కృత నయ్యెదరా కౌసల్యదాసినైన ననఁట నా నెయ్యంపు సుతునిఁ గానల కియ్యాపనుపంగ నెట్లు లడుగుదు నబలా” యనిమిక్కిలి పరితపించినకైకమంధరదుర్బోధనయనువిషము తలకెక్కినతరువాత “మంధరా! ఇట్టి సమయమున ననుఁ జేవిడువ వచ్చునా? నమస్కరించి వేడికొందును పోకుము” అని దీనముగఁ బ్రార్థించుచున్నది. దీనివలననే మంధరయొక్క బుద్ధికుశలత స్పష్టమగుచున్నది.

మంధరకుఁ గైకయెడ మిక్కిలిచనపు. ఆమె ఎట్టినింటి నుండి తండ్రి తనకుఁజూపకైపంపియున్న పరిచారణియో లేక తోడుఁ త్రైయో యగుటఁజేసి గాఢ భార్యయేయనుకొంకు కొంచెక్షైనను లేక మిక్కిలి చనపుతో మెలగుచున్నది.

కైక—“అసంతాపమున నానాధుఁడు జీవింపఁగలఁడాయని సంతయము పుట్టించున్నది”

మంధర—వీడ వీక్షింపి.

కైక—“దుష్టతీర్థవా! ఇంత చేసి యిట్లుచెవవా?”

మంధర—“నీవుకానున్న నంటివి. నన్నేలవిధవాయనెదవు” అని ప్రత్యుత్తర మొసంగింది.

మంధరకుఁదనమీరతనకుఁదెలియదు. దానికిభరమనిపైమోహము పుట్టించున్నది కామమునకు కన్నులులే వనులోకోక్తి ననుసరించి కాబోలు భరతుఁడు తనయభీష్టమునకు సదుత్తరమిచ్చిన నీవచ్చునని పొరపడుచున్నది. ఏపుట్ట నెంతపాముండుటయూ నెవ్వరెటుంగుదురని భ్రమపడుచున్నది. తుదకుఁ దానుభరతునకు వ్రాసిన జాబే తనమరణమునకు హేతువుగఁ బరిణమించెను.

కై క.

ఈమె సద్యంశ సంభూత యగుటచే నైజముగ నువ్వభావముగల వనిత. మిక్కిలి యచూయకురాటు. రాముఁడు సఁతికొడుకను భేదబుద్ధియేనాఁడును నెంచి యెఱుంగని యుదార మానసముగల యువతి. మంధర యను పిశాచమామెనుబట్టి పీడించువఱకు నామె భరతునకుఁ బట్టాభిషేకముగావింపనలెనని తలపెట్టియుండలేదు. అటు తరువాత నైనను, రామునిపైనిమాతృ ప్రేమనువీడఁజాలక “మంధరా! యిట్టి మాటలాడకుము. ఆ గామునిపై నీవు పగ సాధించెదవా? ఆ రాముఁ డెవ్వరనుకొన్నావు? నాకూర్చునుతుఁడు. వానికిఁ బట్టాభిషేకమైన నాకుఁబరమభాగ్యముగదా? మంధరా! నీవేమన్నను నాకాకాసల్యానుతునిపైఁ గూర్చిమానదు. అయ్యో! రామునా నీవిట్లనవలయు” అని మంధరకుఁ దననునోభావమును వెల్లెఱుచుచున్నది. రాముని గుణాతిశయము లామె మనోవీధిఁజక్కఁగ నుఱియుండెను. భరతుని కంటె రాముఁడు తనయెడ నెక్కుడు భక్తిగలవాఁడని యెఱిగి యామె మంధర దుర్బోధనకుఁ జిక్కువఱకు రామునం దత్యంత మాతృవాత్సల్యమును నెఱిపి తనకుమారుఁ డగుచిరతునివలె భావించియుండెను. మంధర యామెచుజెడుత్రోవ కీడ్చుట కెయో ప్రయాసపడుచున్నది. మంధర—నీపతికినీపై మోహము గలదని యెంచియున్నావాచెప్పుము. కై క—నా కేమియు సందేహమువోలదు.

మంధర—కైపు తలకెక్కినపుడేల తోచును.

కై క—అదియేమీ యతనికి రాముఁడు వేఱే భరతుఁడువేఱేయా? అని యామె మంధరయొక్కప్రశ్నలకిన్నిటికిని సమాధానములు చెప్పుము రామునియం దనురాగమును దనమనోవృత్తియొక్క నిర్మలస్వమును దనయమాయకత్వమును బ్రకటించుచున్నది.

మంధరయొక్క దుర్బోధనకుఁ జిక్కినతరువాతఁగూడనామెనుస్వభావము మాఱినదికాదు. రాముఁడరణ్యమునకుఁ జొవుటకుఁ మునుపే యామెకుఁబశ్చాత్తాపము కలుగును “మంధరా! ఎంతకార్యమాయెనే!

ఏమి యుత్పాతముకలిగెనే! నాపతి సంతాపము చెప్పజాల. ఇంతగు నని యెలుగ" ననితాను చేసిన మహాపరాధముయొక్క ఫలమును స్మరణకుఁ దెచ్చుకొని దిగులు పడుచున్నది. కాని మంధర పన్నిన కపటోపాయముల వాగురలఁ జిక్కి వెలుపలికి రాఁ జాలకమరల "మంధరా! నీమాట నిక్కము ఇప్పుడువెనుదీసిన నపకీర్తియొక్కటియే నిలుచు. నీవలె హితము చెప్పవారు నాకు లేరు. నీయుపకారమున కేమొనర్తును. కొమ్మ యీచంద్రహారము" అనిమరల వెనుదీయుచున్నది. ఆమెనైజముగ సౌహార్ది.

"భరతునికిఁబట్టముగట్ట వరమడుగుము కాని రామునగణ్యము నకుఁబంపు వరమడుగకు" మనికొసల్యాసుమిత్రులుచేతులంటిబతిమాలి నపుడామెహృదయముకిగఁగిసీరై యేమియుఁ బ్రత్యక్షిత్తరముఁ జెప్పలేక మంధరను జూచుచున్నది. మంధర పలదనిసైగచేయఁగా మరల కారీన్యమును వహించుచున్నది

తుదకుఁ దాను గావించిన మహాపరాధముయొక్క ఫలము దనకు వైధవ్యము దెచ్చునని విలపించుటయుఁ గొసల్యాసుమిత్రాదు లకుఁ బట్టరాని దుఃఖము గలిగించి వారియెడఁ దాను మహాపరాధము గావించి నందులకై వారిక్షమాపణ వేడుటయు నామెయొక్కసహజ సుస్వభావమును మంధరయొక్క చౌరాశ్యమును బ్రబలముగఁజాటుచున్నవి. తుదకుఁ దనదుశ్చరితమునకుఁ గారణము తానే యిట్లుచెప్పకొనుచున్నది— "ఆమంధర నాసాలి విధివోలెఁ బీడించెను. ఎంత బుద్ధితిరిగినను మానక యుపదేశించెను ఒక్కసాపము వేఱొక్కసాపమునకుఁ దెలిఁజూపెను. ఒక్కసారిసాపమొనర్చిన కఠినహృదయము దాని మెత్త బలచు సంవర్భములు గలిగిసట్లంతయు మఱింత కఠినమగుచువచ్చె. ఇట్లయి యీగతికి వచ్చితి."

భ ర తుఁడు.

ఇతఁడు కేవల నిష్కలుషుఁడు. రామునియం దపారభక్తిగల తమ్ముఁడు. పితృభక్తిపరాయణుఁడు. కేవల ధర్మాసక్తుఁడు సీత యం దితఁడు భక్తియు ననురాగమును గలవాఁడు. ఆమెపరమసాధ్వీలలాహ

యనియు నామెకుఁదన యెడనపారమగు పుత్రప్రేమ గలవనియునాతని దృఢవిశ్వాసము. అందఱి దుఃఖములకుఁ దనజన్మమే కారణమని నిందించు కొనుచున్నాఁడు. తైక కేల జనియించితినిని తిట్టుకొనుచు న్నాఁడు. “తలయెత్తరానినిందలమోచి దుష్కీర్తివనిపై నిఁకఁదిరు గాడఁగలనే” యని విలపించుచున్నాఁడు. ఎవ్వరుతన్ను దప్పదలఁచినను గౌసల్యాదేవి తప్పదలఁచి యుండదను నమ్మకము వమ్మయినపుడాతని సంతాపమునకు మేరయేలేదు. మిన్నువిటిగి వైఁబడినంతటిదుఃఖ మత నికిఁగలిగెను. తుదకురాముని సందర్శించి యాతని బురికిఁ బిలిచికొని వచ్చి పట్టాభిషేక మొనరించుటకుఁ బ్రయత్నించెను. కాని పితృవాక్య పరిపాలనాదీక్ష పహించిన రాముఁడియ్యకొనక పోవుటఁజేసి యతని పాదుకలకుఁ బట్టముగట్టి మనశ్శాంతి పొందెను.

ఈకవికిఁ గరుణారసమును బోషించుటలో సహధారణ ప్రజ్ఞ యన్నట్లీనాటకము వలననే దెలియవచ్చుచున్నది ఎట్టిఃత్రిసహృదయున కైనను, దశరథునిపుత్రశోకము కంటసీరు తేక మానదు. పుత్రశోక మనుభవైక వేద్యమైనను, నీకవి దానినిఁ బ్రవర్తించుపట్లఁ జదువరులశోక సముద్రమున ముంచుచున్నాఁడు. ఎశరథుఁడు తుదకుఁ బుత్రశోకమున మడిసెననుట కేవల సహజముగఁ గన్పట్టునటుల నీకవి దశరథుని పాత్రను బోషించినాఁడు.

“సడలించుశోకింబు సాక్షి చాలకియున్న నేవచ్చినల్లడైన న్నెఱుంగ వన్న” అనిదశరథుఁడు తనసంతాపముచు వెలిఁబుచ్చినపుడు పుత్ర శోకము మూర్తీభవించి నట్లగపడుచున్న సతఁడన్నట్లే యాశోకము చేతనేమృతిఁ బొందుటయుఁ జూడనగు.

ఈకవియొక్క గద్యశైలి యనర్గళమై ద్రాక్షారసపాకమునఁ దనరి మృదుమధురమై పండిత సామగ్దన మనోరంజకమై నాటకశైలికి మిక్కిలియుచితమై మద్దులమూటగట్టు మాటలతోను సులలితములగు వాక్యశాలములతోను నలరారుచున్నది. ఈకవిచేఁ బోషింపఁబడిన

పాత్రముల పరస్పర సంభాషణకైలి మిక్కిలి యాచిత్యమును గలిగి కడుమనోహరముగనున్నది. నాతికశిష్యములై రసభరితములై శ్రావ్యములైన మాటలనే ప్రోగుచేసి ముక్తాహారములఁబోలువాక్యముల నీనాటకమునందు నింపియున్నాఁడు. చదువరుల హృదయముల నాకర్షించి తనవెంటగొనిపోవుకైలి యీకవికల్పియుంట యంతనిభాగ్యము.

ఈకవియొక్క పద్యకైలి మిక్కిలి మధురముగనున్నది శ్రావ్య కావ్యమగు ప్రబంధకైలి ఫక్కికిని దృశ్యకావ్య మగునాటక కైలి ఫక్కికిని దారతమ్యముండి తీరవలెనని యెంచికాఁబోలు నీకవి మిక్కిలి సులభకైలివే పద్యముల నల్లినట్లు దోచెడిని. తానే నాటకరంగము నెక్కిపాత్రములఁ గైకొనిన నటశేఖరుడగుటఁజేసి దిద్దెత్తులహృదయముల నాకర్షించు గలయట్టి సమయోచిత పద్యములఁ బొందుగొలిపియున్నాఁడు. ఈకవియొక్క కీర్తిచంద్రికలు దశదిశలవ్యాపించియున్నవనుట ప్రతియాంధ్రునకుఁ దెలిసిన విషయమే. కేవల నీతిబోధకములగునాటకములఁగడుసుబోధకములుగ రచించియుండుటచేఁబ్రతియాంధ్రునియుంట నీకవినాటకములు పరిపఁబడుచుంటను దఱచుగఁ జూడనగు ప్రతిదిషము నీకవిచేరచింపఁబడిననాటకముల నేకములయమ్మకమే యాంధ్రుల కీతనినాటకములఁ బఠించుటలోఁగల యుత్సాహమును జూచుచున్నది.

ఈకవికీర్తి యాచంద్రతారకముగా విలసిల్లుఁగాక.

Bellary· D. KRISHNAMA CHARLU,
Andhra Nataka Pithamaha,
Born 1853—Died 1912.

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

ప్రస్తావన.

శా॥ శ్రీమీనాక్షీవిలాససుందర ధరిత్రీజాతయై సంతతం
బామాదంబు ఘటింపఁదల్పునునాగాధీశుఁడాసన్నుఁడై
సౌమిత్రిప్రథితాభిధానమునఁ దాసైదోడుగా నెప్పునా
రాముండిపుత్రభక్తసంతతులకుఁ రారాజదైశ్వర్యముల్.

అనుబంధము 1.

సూత్ర—నటి! యిటురమ్ము.

[ప్రవేశము: నటి.]

నటి—ఆర్య! నెలవేమి?

సూత్ర—చూడమియెడవానాశాస్త్రుకోవిదులును, సంగీత సాహిత్య విశారదులునగు
విజ్ఞుఁడులి చేరియున్నది. వీరిమానసములకింపగు విధానమున నేదేని నాటకముం
బ్రదర్శింతుమని యభిలాష వొడమి నీయొచనఁగోరి యాహ్వాన మొనర్చితి.

నటి—ఇందుకు నాయీలోచనయేల? ఏదోయొక యాంధ్ర నాటకముం బ్రదర్శింపుము.

సూత్ర—ఏదో నాటకమున్న నేమి? భాషావైశద్యమునను, సంవిధాన చమత్కృతివల
నను సర్వజనముల మానసముల రంజింపఁదగు నాటకముగదా ప్రదర్శనీయము.

నటి—అయినఁ జెప్పుము పురాణకథయా, కల్పనాకథయా, లేక చరిత్రానుభవమా
వీరిసంతోష పెట్టఁజాలినది?

సూత్ర—ఏకథయయిన నేమి! రసస్ఫూర్తికలిగియుండవలయుఁగదా? కథయెట్టిదియి
నను దత్కర్తగదా విచారింపవలయు?

నటి—అయిన నాంధ్రనాటక పితామహయనిఖ్యాతిఁజెందిన రామకృష్ణకపింద్రునాటక
మేదైనఁ బ్రదర్శింపఁదగు.

సూత్ర—నాకు నశ్చేతోఁచుచున్నది.

నటి—అయిన నేనాటకముం బ్రదర్శింప నెంచిరేమి?

నూత్ర—అహా! జ్ఞాపకమువచ్చె. అకపింగ్రు డెన్నియో నాటకముల రదిబుంది యున్నాడు అందు విషాదాంతము కాకరండినను బృథిరినున్నయన్ని విషాద నాటకములకును మిన్నయన్నవ స్వేగన్న చెన్నున మహర్షి పుంగవుండగు వాల్మీకి తనరామాయణముననయోధ్యాకాండమురదియించియున్నాడుగా, అందలికథయే తత్కవిపుంగవుండు నాటకరూపకమునరదియించియున్నాడు. దానింబదర్శితము.

నటి—ఒకానొకప్పుడు మనము విచారించియుండలేదా యాకథలోనియంశములకొన్ని విషయముల సందేహములు తీరలేదు. భరతుడు లేనికాలమున దశరథుడు రాము పట్టాభిషేక కార్య మేలదల పెట్టవలయు? తలపెట్టె బోమూడుదినముల ప్రయాణమని తెలియవచ్చిన గిరివ్రజపురమున నున్న భరత శత్రుఘ్నుల నేల పట్టాభిషేకమునకుఁ బిలువఁబంపలేదు? ఎన్నియేండ్లనుండియోమగనితో సంసారమొనర్చుచున్న శైకేయి యొక మంధర చెప్పినమాత్రముననే రాముడై బగబట్టవచ్చునా? హాని! శైకేయి స్వభావమువలననే పాపకర్మురాలా? లేక మంధర బోధన విశేషమా? మంధరకు. శైకేయ మనసుద్రివ్వనట్టి కారణము లేదు యెట్టిని చూపించె? శైకవరములడిగెగదా? రామునకురాజ్యమీయకుండనడుగవచ్చుగాక, యాతనివరణమునకుఁబంపునట్లును, అట్లు పదునాలుగేండ్లును, అందునుఁ దపసివృత్తిమై నుండునట్లును గోరను కారణ మేమి? వరములిచ్చినను, భరతు నేల తర్వాతవైనఁ బిలిపింపలేదు? తుదకు రాముఁ డరణ్యమునకుఁబోయినపిదపవైనభరతునకేలయీవృత్తాంతము చెప్పలేదు? అటుచెప్ప నఁపియుండిన దశరథుడు మృతీకెండకమును పేధరతుఁడేతెంచిరామునిబిలుచుకొని వచ్చుచుండెనే. వినికిల్పిటికి సమాధానములం గొనడవని యాలోచింపలేదా? అట్టిది నాటక రూపమైన నెట్లలరింపఁగలము?

నూత్ర—ఏల యోచించెదవు? పీలికన్నిటికిని బ్రత్యుత్తరముల నీరిందుఁబడయంగలవు, ప్రొద్దుపోయె. ఇంక నాటకమున కుపక్రమింతును. ఈనాటకమున నీకవి మంగళాచరణముననె మహాకవియగు వాల్మీకిం బ్రస్తుతించియున్నాడు. అకపింగ్రునకు సరస్వతి ప్రత్యక్షమనుటకు సందేహము లేదు. ఆదికాన్యచూపును, ఆదిప్రబంధమన్నను, ఆదినాటకమన్నను, దగినది యనిపించుకొను గామాయణము నామహాకవి రదియించి యున్నాడు.

ఉ॥ ప్రాకటమంజు సంస్కృత సరస్వతి ధీవదార్థగౌరవా ।

నేకతవిల్లస్థిల్లంగవు లెవ్వరువేలిడ నేరకుండఁగా ।

నేకవిలోకమాళి రచియి చెను రాముడరిత్రమృటివా ।

ల్మీకిలనద్వివేకి జడమేయపినాకి సమస్కరించెదకా ॥

ఏదీ యతనికిఁబ్రత్యక్షముగానున్న యానాగ్నేయ సీమిత ప్రశంసించుము.

నటి—

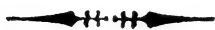
అనుబంధము

నూత్ర—రమ్మింకఁ బోవుదము.

(విష్కరిమింతురు).

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

పూర్వరంగము.

[ప్రథమ ప్రకరణము-అయోధ్య-దశరథునాస్థానము.

[ప్ర: దశరథుడు, సుమంత్రుడు, ఐసిష్టుడు, సేవకుడు.]

ఐసిష్టుడు—రాజేంద్రా! దేవేంద్రుడనిన్నొక పరిశ్రమించుచు, తనసారథినిమాతలి
నిందు పంపియున్నాడు.

[ప్రవేశము: మాతలి]

మాతలి—దశరథరాజన్యా! విజయోస్తు. శంభరాసురుడు సురభృషైచండైత్తి పచ్చు
టకు సర్వసన్నాహములు చేయుచున్నాడని విని దేవేంద్రుడు నను నీయెడకుఁబంచి
నాడు ఇష్టైకుకల సంభవు లెల్లరుం దనకు బరమమిత్రులరియు, దానంజేసి నీవును
బరమప్రేతి పాత్రుడవనియు నీవుతనకు సహాయముగా రాఁగోరితివనియుఁ జెప్పు
చున్నాడు. గురుప్రసాదమున శబ్దవేదిసాయకముల పరిచయము నీకలవిడియుండు
టచే నాచూయావిలో నీవ సంగ్రామము చేయందగుదువనియు నన్నాడు. ఈవ
సిష్ఠ ఋషియునినుఁ బ్రశంసించినాడు.

దశ—మాతలి! నేనాయమరేంద్రుని భృత్య భృత్యుండన. రమ్మని యానతిచ్చిన
శిరసా వహింపుదు. కనదదివక్షునిచ్చేద దక్షమై, వృతాద్యభ్యమిత్రగాత్ర లతా
లవి త్రాయమానమైయున్న వజ్రముగల పాకారికిఁ జేకూడని సంగ్రామమొందు
దానా? ననురమ్మకుట వాపైఁ బ్రీతివిశేషమకాక. అవశ్యమానలి నెఱవేర్చెదను.

క॥ చిత్రవిధంబునఁబ్రీతికిఁ

బాత్రుఁడఁగాదేనిగోత్రపత్రహరునకా

వృత్తప్రభంజనున కతి

మాత్రమే శంభర సుగంధమధనంబై మక్ష ॥

మాతలి—రాజేంద్రా! నీవాడినది నిక్కము సమరము నిశ్చితమైన మెట నేనచ్చెనను.

పునర్దశకానమయ్యెను.

పసి—రాజేంద్రా! నేనును బోవఁదగియున్నది. పోయినచ్చెద.

మాతలి }
పసిష్ఠ }

(నిష్క్రమింతురు)

దశ—సుమంత్రా! చూచితివే యింద్రునియనుగ్రహము? నేనుశబ్దవేది పాయకా
భ్యాసమునకు సరయూతటంబునకుఁబోయెద. దానికిఁ దగినట్టు చీకటిరాత్రులును
వచ్చియున్నవి. నామోహనాంగి కైకేయి నేను యుద్ధమానుట చూడవలయునని
యభిలషించినది. అదియు నెఱవేఱఁగలదు. ఇంకఁబోదము. (నిష్క్రమింతురు)

పూర్వరంగము.

స్వతంత్రప్రకరణము-సరయూలేటము.

—o—

[సవేశము: దశరథుడు-ధనుర్బాణధారియై.]

దశ—ఇక్కడనున్న భస్మమును చిప్పినను నుత్పలముగదా? అప్పుడే నాలుగు గజముల
రెండుపువ్వులు పుట్టెను.

(లోపల “బుడబుడ” యనిధ్వని)

అహ! మణియుగగజము జలముద్రావుచప్పుడువినఁబడియె. ఇదెవచ్చెను. (బాణ
ము వేయును.

(లోపల “హా! నారాయణ! హా! నారాయణ!” అనుధ్వని)

అయ్యో! ఏమిది! హా నారాయణ యనునార్తరావమువినవచ్చె!

(పోయినాడఁగా నక్కడ యజ్ఞదత్తుడను తాపసపుత్రుఁడు పడియుండును.)

యజ్ఞ—హా! నారాయణ! నారాయణ! పండు ముడుపళ్ళ వాజననీజనకుల నింకెవ్వర
యైనారు?

దశ—హా! శ్రీహానీ!—(మూర్ఛిల్లును)

బ్రా—ఎవరయ్యా యిక్కడ? మరణ వేదనమున కోర్వఁజాలకున్నాను. నారెడనాటిన
బాణమును తప్పించువారు లేరా? మాజననీజనకులయొద్దకు నన్నె పరైనంగొనిపోకే.

దశ—బ్రాహ్మణోత్తమా! అరయక నీప్రాణమున కెక్కువెట్టిన దుర్జాతుడ నేనే.
వలసిన శాపమొసంగుము.

క॥ పాపాత్ముడనై యరయక

యీపాటొదవంగనిన్ను హింసించితిని

శాపముపాలొనరింపు మ

హాపాయముగలుగఁగా ధరామరతనయా॥

బ్రా—హా శ్రీహరీ ! శ్రీహరీ ! ఈమరణాయాసమున కోర్వఁజాలను. పుణ్యాత్మా !

ఈబాణము వెఱుకుము. ఇందేదాపుననున్న మావృద్ధాంశ జననీజనకలతో —

దశ—అయ్యో ! నాయటిహృక్కుండనుండ నే.

బ్రా—అయ్యో ! సహింపఁజాలను మాటలుండనిమ్ము. ఈబాణముదీయుము.

దశ—బ్రాహ్మణోత్తమా ! ఇష్టదేశాపయోగి నన్ను —

బ్రా—అయ్యో ! నేబ్రాహ్మణుండగాను. శూద్రులను వైశ్యునికి జన్మించినాడ.

నీపుణ్యమగును. ఈయలుగుదీయుము.

దశ—తీసెదను. నీజననీజనకుల కేమి చెప్పెదవు?

బ్రా—మి చెప్పఁగలను. అయిన నొకటిమాత్రము చెప్పవలసియున్నది. నిమిషమిదివ
నేవేడికొంటినని వచింపుము. తీయుమా యీనారాచము.

దశ—(దుఃఖించుచు బాణము వెఱుకును)

బ్రా—హాజననీ ! హాజనకా ! నారాయణ ! నారాయణ ! (అని చచ్చును)

దశ—

అనుబంధము 3

కట్ట ! నేనైతహృక్కుండను. ఎంతమశ్చరితుండను. ఈపాపమున నీది
ప్రాయశ్చిత్తము.

అయ్యో ! యీతాపసప్తత్రుని జననీ జనకులితని నరయుచున్నాడు. వారివలన నైనను
మృతిఁ బొంద శాపముఁగైకొందు. (నివృత్తి)

పూర్వరంగము.

తృతీయప్రకరణము. అదే నదీతీరమున నడవి.

కావడిలో వృద్ధాంధమైన తాపసవిధునమును బ్రక్కన దశరథుడును
మూర్ఖిల్లియుందురు.

యజ్ఞదత్తు శవము సందేయుడును.

తా—హాపుత్రా! హతనయా! ఇట్లు మమ్మెడఁబాసి పోదువనిమే మొక్కవాడు నెఱుఁ
గముగదా? మా మాలదైవము నీవుమాకు లేకుండజేసెనే.

తా—స్త్రీ—తనూభవా! వృద్ధులము సంధులమునైన మమ్మికావడిలో నుంచుకొని
యాయాసమనక మోయుచువచ్చితివే. ఇంకమమ్మెవ్వరు రక్షించువారు?

తా—అయ్యో! మా కేలఁబాడు దాహముగలిగెను? ఊచినబోవనుండు మాప్రాణ
ముల గొండ్లంటఁ గొట్టినట్టయెఁగా?

తా—స్త్రీ—తనూభా! నెలదినములక్రిందట మాకిరువురకుఁ గలిగిన న్యాధులవలన నైనఁ
జావమైతిమే. ఇదిచూచుటకేకదా?

దశ—

అనుబంధము 4.

మునివతంసమా! నాప్రాణములన్నియు మీకే యర్పించుచున్నాను. ఈపాపభా
రము సహింపఁజాల. ఇప్పుడే నాయంతమొనర్చుఁడీ? ప్రార్థించెద

తా—అయ్యా! మాప్రాప్తియిట్లున్నది. నీవేమిచేయఁగలవు? నీశబ్దవేదులు మాప్రాణ
వేధులుగా మముద్దుతనయిని హృదయవేదనమొనర్చునపుడు వాఁడాడినకడమాట
యింత వచింపుమా.

దశ—హా! దుఃఖము దుఃఖము తాపసవర్యా! నా హ్రూరకృత్యమునకుఁదగిన దండసమొ
ర్పితిరేని మీకుఁతఁడాడినమాట వచించెద.

తా—ధరణీశా! మేమేమిశాస్తియొనర్తుము. అదైవమెయున్నాడు కరుణించిచెప్తమా
వాఁడేమనెను?

దశ—తాపసవర్యా! ననుదరిఁ జేర్చుటకు మీకు రెండెత్తెవులు. శపిఁచినిర్దహించుట
యొకటి. లేదేని కరుణించి నాకుఁకూడ మీకొమరుగుమారుగాఁ గైకొనుటయొకటి.
ఈరెండవభంగియే మీకిష్టమైన రాజ్యమంతయు సన్యసింది మీకొడుకునక మాటుగా
మిమ్ము మనినంత కాలము మోసికొని తిరుగాడుచు నాపాపములోని లవమైన బాసి
కొనుట—

తా—విమిసౌఖ్యమని మేహప్రాణములధరింతుము. కాంతి! . . . . . లిప్పడే
యంత్రాగ్రాంతములగు నట్లున్నది.

శ్రీ—నాథా! నాకునట్లుయైన నేమృతిబొందుటవఱకుంతభగవంతునినిజముల.

తా—రాజేంద్రా! కడుపుబ్బమగుచు మావాడేమనెను చెప్పుచు ముగిడవచ్చెదము.

దశ—నన్నుక్షమింపుఁడు. నాకోరికయేదైన మీహానిరింపవచ్చు శిష్యుని

తా—రాజాధమా! ఇట్టికటికి బుద్ధిదగువా? మాసోటికడిగిన నీవు భుజిమామారుచు
దెగటార్చి ఊదార్థమునఁ జూపనున్న తలిదండ్రుల మూశాపాదైనిరింపవా?

మానిని॥

భూపకులాధమ మాదగు ముద్దులపుత్రునిమారుచుంపితివా!

పాపముచాలకమానుతుమాటలఁబల్కి వెల్లియిచ్చునాననమా

తాపముచేసెదలొందికలంగిఁగుతాను. యిచ్చెదచ్చెదమో

యాపగిదిస్మరణంబుననాటిఁగుతాను. మునునాచాపురింక

శతపుట్టలమై మే మేకప్రశ్నివిషయమై ముట్టలమై యిచ్చెదచ్చెదమో
యఱిచి చచ్చెదమో యట్టి ప్రాప్తియే నీకుఁగలుగఁగలక

దశ—నాచందమువర్యా! నాసూరిపాపమునకిమ్ముకొని మెక్కడి కెక్కును?

అయ్యో! మాకరుణ మెంతని వదిలవచ్చును ననినది మోక్షముడి గున్నవివాహ
ములైయు పెర్చిపూజావ్రతాదులనొనర్చినను, బుట్టుల నానక ప్రేమఁడో ప్రేమఁడో
నియెకరుచున్న నాకు మిశాపవ్యాజమునఁ బుట్టు. అదిగలదిలే. నామిష్కృతము
నీరసమునఁ దీర్చునీక చచ్చినరకముల వాగుండు నాతముంట్టితిని

ఉ! ఎన్నఁగరానిపాపమున కీక్రియశంకములందుఁబుత్రసం!

పన్నుఁగఁజేయఁజాలతి రపత్యని నాగుచు చిట్లునింతురే!

మన్ననఁదాపనోత్తములమానన మానవనీతి తుచ్చముం!

చున్నటిబల్కుపల్కులిటు నాడనిదర్శనమయ్యెమీయెడ

ఇప్పుడు నిశ్శంకముగా మిపుత్రు కడమాటవచించెదను. ముష్కర్తండ్లవైన నను
నిర్దోషుఁగాఁ జేయకుండఁ దపమానుగాఁ మిమ్ము వేఁడుచునివాడు. ఇదియే
యతనిమాట. ఎంతటిదయాభుఁడో.

తా—శ్రీ— } హా! కుమారా! కరుణాకర!
తా— } (దత్తుడు)

దశ—హా! దైవమా! (అని మూర్ఛిల్లును) (యవనిక పడును)

పాదుకా పట్టాభిషేకము.

ప్రథమాంశము.

ప్రథమరంగము-దశరథునానానాము.

[ప్ర: దశరథుడు-వసిష్ఠుడు-సుమంతులు స-సేనకుడు]

వసిష్ఠుడు—అట్లయిన నీయిష్టము. నీకేధయునుగాన్నుల నీయిష్టము.

దశ—భయమునకుఁ గాదు, నాకేమీ చేయవలసినదియు లేదు తోచుచున్నది.

వసి—రామునితో మాటలాడియున్నావా?

దశ—ఎక్కడి? నేనుదయమునఁగదా నాకుఁజూచినది. నిన్నరాత్రివఱకు పాశం
సరేలేదే—సేవకా! రాముని బిలిపించుము. భయము లేకుండునది నీయిష్టము
చింతనీయము. ఈదుస్సవ్వలము భయమున నీచేయింపివే. కావున నాకేక ను
రాక ముందే యీకార్యమొనర్పవలెనని యిట్టిబోధమిచ్చెను.

[ప్రవేశము: రాముఁడు]

రాము—(నమస్కరించి కూర్చుండును).

దశ—రామచంద్రా! అటువది సన్నిధియందు నీకుఁ జూపింపబడి యొందెను
యెందులకనిన వృద్ధుఁడనైతిని. ఇచ్చెతి నుగియె శుభదినముగా వసిష్ఠుఁడశ్వ
ంబుంబిసారు సవట్టాభిషేకమునకు సిద్ధులగుచు నున్నాము.

రాము—జనకా! ఉన్నట్లుండి యిచ్చయమిచ్చి క నేబడమిచ్చయిన రాత్రి మింబకు
సమర్థుఁడనై నీవుండ నా కేటికీప్రయాస మిచ్చటనుండ.

దశ—తనయా! నీకుఁబడయు నెదిమిదివయోధు నమీపించె. ఈశుక్లవవమికింబకు నేడు
నిండుఁగదా? చిన్న వయసున రాజ్యమేలఁగలిగిన బ్రజల సుఖమిచ్చియును చక్కఁ
గా నెఱుఁగవచ్చుఁగదా?

రాము—జనకా! నీమాట బుద్ధాంటువాడనా? అయినను తమింపుము. నేడు విది
గదా? ఈమూఁడుదిన మిలలో బట్టాభిషేకము కావలసినంత త్వరయేమి? ఇదియును
గాక భరతశత్రుఘ్నులునులేరె వారులేక యీకార్యమును జరుపుటకు నాకుఁగురూ
పాలముండునా? ఈలగ్నము కాకున్న మఱియొక లగ్నమాయెను. ననుమన్నించి
వారలఁ బిలువఁబంపుము.

అనుబంధము 5

తే॥గీ॥ చెలువుమీఱంగఁ బట్టాభిషేకవేళ

నెవ్వరెవ్వరొ పఱవారలేగుదెంచు

వారుగా యట్టిచోఁగూర్చిఁగారవించు

చిన్నితమ్ములులేకుండఁ జేయనేల॥

వసి—రానూ! నేనెంతయుఁజెప్పితిని. నిన్న రాత్రిఁగలిగినయొక కారణమున మీజనకుఁడు నీకుఁ బట్టాభిషేకము చేయఁగోరివాఁడు. దినముల నాలోచించిచూడఁ జేపు పంచమి తప్ప మఱి దినము దొరకదు. కావున విధిలేక వచ్చినది.

దశ—చుత్రా! నేనెంతయు నాలోచించియే యుత్సాహు. భరతుఁడు లేక నిన్నభిషిక్తునిఁ జేయవలెననినా కేమికోరికయిదా? పది దినములక్రిందట నీబుద్ధిగలిగియుండిన భరతుని గిరిప్రజప్రమునకు నె నేల పంపుచుండిని. ఈశుద్ధనవమికి నీపదియునెనిమిదవయేఁడు పడును. సంవత్సరమున నభిషేకముచేయరాదనియూహ్యులందురు. రాఁగలసంవత్సరమునఁ జైత్రమాసమునగురుమూఢము రాఁగలదట. తర్వాతఁజాగుర్వాన్యలనొనర్పరాదు. మిఱల మాఘమాసమున శుక్రమూఢము రాఁగలదట. చైత్రమాసమువఱకు నదియుండునట. ఇంతలోననే యిరువదియవ సంవత్సరమురాఁగలదు. కావున నావత్సరమంతయు సగిపడదు. ఇట్లే మూఁడేండ్లు కడచనఁగలవు. కావున నిట్లు ప్రయత్నించిని.

రామ—మూఁడేండ్లు కడచనిననేమి? పిదప నే కానిమ్మేమియవసరము.

దశ—చుత్రా! అట్లుకాదు. ఊరక చూర్ణము సూరియున్నవాడనా? శీఘ్రముగనే నీకుఁ బట్టముగట్టివలసిన కారణములు విన్నరాత్రిఁగలిగినవి. అవియన్నియునీకెఱిఁగింతులేమ్మ. అటు నావృత్తాంతము నీవు మీతల్లులతోఁ జెప్పకుము. భీతిల్లుదురు. కావున విధిలేకున్నది ఇది నీవొసర్చుకున్న నాకుత్సాహభంగము గాఁగలదు.

అనుబంధము 6

క॥ ఎన్నాళ్ళకు మున్నోసి

కెన్నితఁబట్టంబుఁ గట్టనిట్లేకడచె

మిన్నకకాలం బిఁకనో

యన్నాసలువంగఁ గూడ దాలస్యంబు॥

క॥ ఊరక యోచింపకుము కు

మార్గక యీ కార్యమైన మఱిచేసూటా

గోరిక లెల్లను దీటుక

భారము నావాంఛితంబు పాటిపడగదే ॥

రామ—నీయాజ్ఞకు వ్యతిరేకముగలదా? నీయిచ్చ తెలుగుననే కానిమ్ము.

దశ—మంత్రీ! సుమంత్రా! తీవు బుధవారముననే పట్టాభిషేకము కావలసియున్నది.

నేడప్పుడే భానువారమాయెను సర్వసన్నాహములు నీవెట్లుచేయగలవో. పుత్రా!

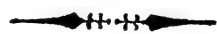
ఏల యాలాచన?

రామ—భరత శత్రుఘ్నులు లేరుగా యనియే.

దశ—నీమిచేయవచ్చును? అక్కడికి బోవనే మూడునాళ్లకుఁ దక్కవకాకుండఁ బట్టును. యత్నము లేదు. పోదమురమ్ము. (నిష్క్రమింప)

ప్రథమాంకము-ద్వితీయరంగము.

కైకేయియిల్లు.

[ప్రవేశము: మంధర].

మంధర—అహ! పురమంతయునలంకరింపఁబడుచున్నది. ఎవ్వరుచూచిననునగుమొగము లలరార స్వర్గమేలగలిగినట్లు సంతోషభరితులైయున్నారు. రామునికిఁ బట్టాభిషేకమంట! రామునికింట! పట్టాభిషేకమంట! రామునికిఁ బట్టాభిషేకమైన నీజను లందఱకేమి? తమకే యభిషేక మగునట్లుత్సాహముఁ జెందియున్నారు! ఈదుఃఖము నేఁజూచి యోర్వగలనా? నేనిందుఁ జైకేయి వెంటవచ్చినదిమొదలు దుఃఖమునకే కారణమైయున్నది. నేనెవరికేమిపకారముఁజేయకున్నను, బురజనులందఱు నను దిరస్కరించెదరు. ఒక్కరైన నాచెలిమిగోరు. ఒరులచెలిమికోరి నేఁబోయినను ననుఁజేరనియరు. నేఁబోయిన నామాటలాగుచున్నవారందఱు మాటలుషిగి నేవెడలి వచ్చువఱకు మానముద్రవహించెదరు. ఒక్కరిమాట లితరులకుఁ జెలిసెనా, మంధరయే చెప్పెనని మొత్తికొందురు. ఇండ్లలోరహస్యములేమయిన మాటలాడ నలసి

వచ్చి, దొలుత వెలుపలికివచ్చి నే నేమైన నున్నారాయని చూచి పిదప మంతనము
లాడెదరు. నే కాలుగడ్డ జగడమునకుఁ బోయిననా, వాకిండ్లువేసికొందురుగాక,
తిట్టుటకైనను నాకు బలంబుండదు. అదలు నన్ను నికృష్టపుఁ జాపుచూచెదరు.
తైకయొక్కతెయె న్నిమియు నననిది దానికిని నీనడుమఁ బెగులుగలిగియున్నది.
నివరేమిచెప్పిగో? ఇందుగనితో నున్నప్పుడు తప్ప మిగిలిన యన్ని కేళలదానినేమలు
కున్నానే? నీ చెప్పినలకుఁగి అమగనితో నున్నప్పుడును, నేమలుకుండుటకై వారి
గదికి వారికిఁ దెలుప నడగండిపెట్టి వారిమాటలన్నియు వినుచున్నానే. కావున
వశరథుండైనను నాపై శిష్టయుంచుననుటకవకాశమేలేదు. ఏమోయేమియుఁ దెలియ
కున్నది. నన్నుగడ్డ ముంగిలి యెవ్వతె చెప్పియుండును? నన్ను మించినవారు
నున్నారుగా యీ యీ? ఆహా! తెలిసెను నన్ను రాముడు పుట్టచెందులోఁ
గాలునిటుగ వేసియున్న కాండ కాలునొప్పివలన నేబండుకొనియుండిన కాలమునఁ
గోసల్య యీతైకతో మంతనములాడియుండెను. దానియింటికిది పోయియుండెను.
అయిన నదిజగి నాలుగే నేండ్లాయెనే. తైకకిదుర్బుద్ధిపట్టి నాలుగైదు నెలలాయెను.
ఇట్టిపీడచోట వాకేమిపని పోదమని యెంచియుండియు, నను దిరస్కరించు నీపురి
వారికిక గుణులైనఁ జేయకపోవచ్చునా యల పచియుంచెని. ఇప్పుడు సమయ
మయ్యెను. రామునికి బట్టాభిషేకము! అరణ్యపట్టాభిషేకముచేయించెదను దానికై
యెగురులాడుచున్న యాపురివారి కశ్రుజాలాభిషేకముఁ గావించెదను అప్పు
డయోగ్యవారందఱు మంధర ప్రభావముఁ దెలియని—ఈతైక కేమి రిమ్మయో
యిదియు నెగురులాడుచున్నది. ఇదె వచ్చెను,

[ప్రవేశము: తైక కేయి].

తైక—మంధరా! ఇక్కడ నేమి చేయుచున్నావు?

మంధ—నీవేమింత సంధ్రమముగాఁ బోవుచున్నావు?

తైక—రామదండ్రుని పట్టాభిషేకమని నీవు విసలేదేమే?

మంధ—అహా?

తైక—అదియే మిక్కడనున్నావు నీవు?

మంధ—బండికొఱకుఁ బంపియున్నాను. నిరీక్షించుచున్నాను.

తైక—బండి యేమిటికి?

మంధ—ఊకిం బోవుటకు.

తైక—ఏయారికి?

మంధ—గిరివ్రజపురమ నట.

కైక—ఎవరియొద్దకు?

మంధ—మీతండ్రి కేకయరాజునొద్దకు.

కైక—ఏలపోయెదవు?

మంధ—మనకు పుట్టినది గనుక పోయెదను.

కైక—అందుచో మనసేల పుట్టెను?

మంధ—ఇందుండ నిష్ఠయు లేనందున చోవ మనకు పుట్టెను.

కైక—ఇట్టిమాటలేచికే? ఇన్నాళ్లుండిన నిష్ఠయు నేడేల లేచిపోయె?

మంధ—నేను, కాసల్యదానికి దాసిగానుండఁజాలను.

కైక—కాసల్యదాసియెవరు?

మంధ—నీవు.

కైక—నేను కాసల్యదాసి నెట్లుగుదును?

మంధ—రామునికి బట్టాభిషేకమైన నీవు కాసల్యదాసిగా కంకరెవ్వరు?

కైక—చుంఁగరా! ఇట్టిమాటలాడకుము. ఆరామునిపై నీవు పగ సాధించెదవా? చిటుతఁ దనమునఁ గందుకముతో నిన్ను గొట్టినమాత్రమున నేయిట్టిపగవలయునా? ఆరాముఁ డెవ్వరుకొన్నావు? నాకుఁగొనుటకుఁబ. వానికిఁ బట్టాభిషేకమయిన నాకుఁ బరమ భాగ్యముగదా?

మంధ—(విగ్నచు) కైక! నీకేమిబుద్ధిపుట్టెనే? ఎవ రెట్టిమందు పెట్టివారే నీకు? నీకుట్టికకుఁ ద్రాడుబిగించుచున్నది నీ వెఱుఁగకన్నావు. కార్త క్రిందఁద్రవ్వి గుంట చేయునది కనలేవు. మిత్రుల నమిత్రుల నరయలేవు. వినాశకాల మానన్నమై నుండి నీవెప్పురి హుట లేచిపండువు! నాకేమి యినదని నీయిచ్చచొప్పునఁ జెడిపోవనిత్రుఁగాని మీతండ్రి నిన్ను వ్ర గారింటికిఁ బంపునపుడు నిన్ను నాకెల్లడ వెట్టినాడే నేనెట్లుర కుందును? రామునిపై నాకుఁ బగయంటివే. ఇన్ని దినములయినదే యొక్క నాడైన వానిప్రస్తావన నీయెదుటఁ దీసియున్నావా? నాకన్నుల నీవుచెడిపోవుట చూడఁ జాల. కావునఁబోయెద.

కైక—చుంఁగరా! నీకేమన్నను నాకా కాసల్యగుతునపైఁగూర్చిమానదు. ఆయ్యో! రామునా నీనిట్లనవలయు?

అనుబంధము 7.

మంధ—కూర్చి యేలమానునమ్మా? ఆకాసల్యనీకునవలికాదు. తోడఁబుట్టువు. ఆయ్యో! ఆకాసల్యపై నింతపడి మొత్తికొందువే అదినిన్నుఁ గాలిగోరంతైనను సరకుచేయునా? నామాటలిప్పుడునీచేలవిందువు! తేవుఁప్రాద్దునరాముఁడుచక్రవర్తియైన, భరతుఁడు

వక్రమూర్తియై, వానిచరణములు శిరసావహించి యూడిగము నేయునప్పుడైన నన్నుఁదలఁచవా? ఇనులందఱు నిన్నుఁ జూచి “ఈ కైక తనకు సరియెవ్వరనియుఁ గొనల్యాదులకంటెఁ దనవైఁ బలికెక్కువ కూర్మియనియుఁ గర్వించుచుండెఁగా? ఇప్పుడుగదానునియుఁ భోగినియనుట స్పష్టమాయెను” అని వదించుచునుసిముని నవ్వునవ్వుడైన ననుదలఁచవా? కానల్య చక్రవర్తిమాతయై “కైకా! యిటువచ్చి కాల్గొత్తు”చుని నిన్ను విలువ “కొనల్యాదేనీ! భాగ్యము” అని నీవు బానిసతనము చేయవలసినవచ్చినపుడైన నన్నుఁదలఁచవా? ఏమిసార్థకము! యేండ్లెక్కువగు కొలఁది బుద్ధి తక్కువగునందురుగదా!

కైక—మంధరా! ఏలయిమాటలు?

చం॥ జగదభిరామురాము నినసంతతి సాగరపూర్ణసోమునికా
దెగదెద వేటికిట్లు విస నేరఁగదా యిటువంటిమాటలకా
మగువరొ యేలయింతపగమానుము నాకు హితంబు కూర్తువే
నిగరువమార రామునకె నెయ్యమ మీటుశుభంబుఁగోరుమా.

రాముఁడు భరతునికంటె నాయెడ నెక్కువభక్తిగలవాఁడు. కానల్యతోడఁబుట్టువునకంటె నెక్కువగా ననుజూచును. ఏరెట్టివారైనను నావతియుండలేవా? వారికి బుద్ధిగఱవఁదా?

మంధ—విపతి—వసీపతి—అతిని చరిత్రము తెలిసియుండిన నిట్లాడుచువా? చెప్పిన నేనె యెరువులదాననగుదు.

కైక—ఏమిచరిత్రమే? దాఁపక నాకుఁజెప్పము.

మంధ—అదియుండనిమ్ము. నీపతి నీయందిచ్చుగలవాఁడే కానిమ్ము. రాముఁడు రాజ్యమెలుకాలమంతయు నాఁడు వెడలబ్రదుకు ననుకొన్నవా? శతవృద్ధుడై కాటికిఁ గాలుసాదియున్నవాఁ డెప్పుదినములు జీవించియుండఁగలఁడే?

కైక—(హరి! హరి! అని చెవులుమూసికొని)

అనుబంధము 8

కం॥ ఆహాహా యిదియెంతటి

సాహసవాక్యంబె యింతసంతోషముని

తే హరిహరి యెటులొర్తుదు

రాహతి యిటులాడ మంధరా! నీకగునే ॥

మంధరా! ఎట్టి కర్లకటకములగు భాషణములాడెదవే.

మంధ—అమ్మ! ఊమింపుము. తప్పాడితి. నీవరిష్టగిడివి. బ్రహ్మచర్మినను, నతడు చావఁడు ఉన్న మాటయున్నట్టన్న నుండూరచ్చిరాదందురుగా? నీవరికలకాలమును యుండినను, నతనిమాటేమైన జరుగఁగలదా? సార్వభౌముడైన రాజు వేతె యుండినను, నతఁడేమైన ననిన నతఁడును నీతోఁగూడనిట్లు వెడలవలసినవాడెగదా! కైకా! నీకేమిరులులే. నీకేమజ్ఞానమే. నీవతిచరితము చూచిచూచి యిట్లుమోస పోయెదవు.

కైక—ఏమే నావతిచరితము? నాకొక్కటియుఁ దెలియదు.

మంధ—తెలిసియుఁ గన్నులు తెలువకున్నావు. నీవరికి నీపై మోహముగలదని యెంచి యున్నావా? చెప్పుము.

కైక—నాకేమియు సంఘాతముతోఁపదు.

మంధ—కైపు తలకెక్కినప్పు డేలతోఁచును. పోనీ, నీకొడుకుపైన నతనికిఁగూర్చి కలదా?

కైక—అదియేమే? అతనికి రాముఁడువేతె భరతుఁడువేతెయో?

మంధ—కైకా! లోకమున నందఱు నిన్ను పాయ కాలినియందురు. ఇందులకా? భరతుఁడు మీయయ్యగారి యూరికిఁబోయి యెన్ని దినములైనది?

కైక—పది దినములైనది. ఇప్పుడేల?

మంధ—ఇప్పుడుగదా పట్టాభిషేకము? వాఁడులేకుండ వానివేఱూరికిఁబంపి యిప్రదు పట్టముగట్టనెంచి నాఁడే చాలదా?

కైక—మనము వినలేదా శుభదినము లింకఁగలుగవని దశరథుఁడు త్వరలో నీకార్యము తలపెట్టెనని?

మంధ—నీకెట్టి విశ్వాసగుణమే? మూఁడుసంవత్సరములనుండి మీతండ్రికోరుచున్నాఁడే యిప్పుడాభరతుఁ బంపవలయు?

కైక—భరతునిబంపునపు డీప్రశంసయే లేదుగదా?

మంధ—గోడిపాలు పితికి తెచ్చినాడున్నఁ బేటపెట్టుమును దానవుకదా నీవు? ఈపట్టాభి షేక ప్రశంస యెన్నఁడును లేక యిప్పుడే టక్కునఁబుట్టె గా? ఇప్పటికిసంవత్సరము క్రిందటనే రామాదులవివాహములు చెసికొనివచ్చినపుడే రామునికి బట్టాభిషేక మింతలా నే చేయవలయునని నీవతియన్నట్లు నీవే చెప్పితివే. మఱచితివా!

కైక—ఆపుమి మాటకలిగెను. తర్వాత మఱచియుండరాదా?

మంధ—ఈయుక్తి దశరథునికైనఁదోచియుండదు. పోనీ! భరతుఁడులేకయీ కార్యము చేయ నున్నాఁడే విన్నొక్కమీఱఁబని నడిగినాఁడా?

కైక—నాయొద్ద కింకనురాలేదు వచ్చినపుడు చెప్పునేమో

మంధ—“చెప్పనేమో”! ధరతుడు లేక యీహరితేయనున్నందులకునిన్నూ తాత్పర్యము పోయె నినువేడుకొని నీయనుజ్ఞవడయుటపోయె. నీహరిబడకయున్న నీకాళ్ల పైబడుటపోయె “చెప్పనేమో” కదా! భావవారమునాడుగదా యీవ్రతంస గలిగె. అలాగే నీనాథుడెందుండెను.

శైక—కొసల్య యింటనుండెను.

మంధ—ఇక్కడవచ్చి నోటిమాటైన నీతో జెప్పఁదాయెఁగా.

శైక—మొన్న కొసల్యవంతుగదా?

మంధ—వంతు! వంతెన్నఁడు: దప్పఁడో నీచుగఁడు?

శైక—విధిలేని సుదర్శము గలుగకున్నఁ దప్పఁడు.

మంధ—ధరతుని బంపి నాల్గుదిశయు లైవనుగాకముందె రామునిముండ మోయింపునెంచి నాఁడే. ఈమాట నీతో జెప్పవలయుట “విధిలేనిసందర్భము” కాదుగా? నీరింకను “ప్రీతి” యనెదవు!

శైక—ఏల యిట్టి నిష్ఠురము లాడెదవే? నేవినఁజాలను.

మంధ—పోనీ! నిన్న సుమిత్రవిగదావంతు? ఎందుండెను?

శైక—సుమిత్రయింటనే—కాదు నిన్నను గొసల్యయింటనే యుండెని వింటిని.

మంధ—ఇక్కడ వంతుదప్పనట్టి విధిలేనిసందర్భమెమ్మ?

శైక—(యోచించుచు నూరకుండును)

మంధ—(స్వ) ఇప్పుడుకొంచెము మార్గమునకు వచ్చుచున్నది. (ప్ర) వీరూరకున్న నేఁ జెప్పవలయును. ఆకొసల్య కుమారులైన గూర్మిలన నేకదా నిన్నునునందుడు? ఇంకను బట్టాభిషేకమయినఁగాలేదే. ఆపవడేవంతుదప్పనంత కూర్మిగలిగిన ముందెబ్బుండును?

శైక—హా! శ్రీహరి! మంధరా యిప్పుడుస్మరణకు వచ్చుచున్నది.

మంధ—నీస్మరణపై మన్నుపోసిరి. మేలుకోరి బుద్ధిచెప్పవచ్చిన నాకు (ఏడ్చుచు) రాముఁడెవగగట్టితివి. బానిసగా జేయఁజున్న కొసల్య యుత్తమోత్తమయొటిని. ఆవంతున నిను సరకునేయని పరినామునికి మోసుకపోవువంత ప్రీతియొటివి. నేనీ యింటనుండెను. పోయెదను. (లేచును)

శైక—మంధరా! ననుకూలము. కరుణింపుము. నీకంటె నాకాత్మలేవరు? విలువుము. (పట్టుకొని నిల్చును).

మంధ—నీకు హితులహితు లగు కాలమువచ్చియున్నది. మాతల్లి గొడాలన్న నట్లనా యని విశ్వసించుబుద్ధి గలిగియున్నది. నీయింట నేనుండెనే యుండను. (చనుచు).

శైక—(మంథర చరణములు పట్టకొని).

అనుబంధము 9

మంజభాషిణి! ఊరియాడునాదుమది యూఱడిట్లునా
వెరవితచూపికడు ప్రేమనింపవే
యిరవారనాకునిక నెవ్వరేసఖుల్
నిరసింపనౌనె కరుణింపుమంథరా॥

మంథరా! ఇట్టి సమయమున ననుజేవినువచ్చునా? నమస్కరించి వేడికొందును.
పోకుము.

మంథ—(కూర్చుండి) ఇంకేమి చేసెదవు? మించిపోయె. నిర్వాణదీపమునకుఁ జాలము
పోనన, నేమిప్రయోజనము?

శైక—మంథరా! నీవుదన్ని నన్ను సంరక్షించువారు లేరు. ఇంకేమైన యోచనయున్నఁ
కెప్పుమా.

మంథ—వెన్న చేతఁదెట్టుకొని నేఁటికివెదకేదవే? అంతయు నీస్వాధీనమున నేయున్నది.

శైక—నాస్వాధీనమున నేమున్నదే?

మంథ—భాంతా! దేనా కురుల యుద్ధమునాఁడు నీమాయోపహార విద్యకుమెచ్చి నీకు
రెండు వరముల నీవలియొఁదా?

శైక—ఆహా! మఱిదియుంటినే. భరతు పట్టాభిషిక్తుఁడేయుట కిప్పుడే యొకవర
మడిగెదను.

మంథ—మిగిలినయొకటి నేమిచేసెదవు?

శైక—ఇంకేప్పుడైన నుపయోగముగదా?

మంథ—బుద్ధిశాలిని! ఆవరమనుగుటకంటె మారకుండుము. బ్రదుకఁగోరిని రెండు
నిప్పుడే యడుగుము.

శైక—మఱియొకవరము నేమినియమిగుడును?

మంథ—శైకా! నేను దీర్ఘ యోధన చేయక మాతాకననుల నీవియ్యకొందువుగదా?
మాటలు కఠినములైనను నుపాయమును మనసును మంచినిని నివృత్తికొందువుగదా?
నేనేమయినఁ జెప్పిన నీకుఁ గోపమురాదుగదా?

శైక—మాతల్లిమాటుగా నీవున్నావు. నీవేమన్నను బరమార్థము భావించుఁగాక
కోపముగలునా?

మంథ—ఆరెడవ వరమునకు తే.పే రామునిఁ బ్రహేల్యమునఁ దపసి స్మృతి
నుండఁ బంపఁగోరుము.

శైక—హా! శ్రీహరి! (చెవులుమూరికొని) మంధరా! ఎంతమాటాడితివే! ఎట్టిపాపము వినిపించితివే! భగతునకు బట్టముగట్ట నడిగిన నమగవచ్చుగాక రామువరణ్యము నకు బంపనైట్లు పేడచును? నాసోరెట్లాగును? రాముండే! భక్తిరుణాధాముండే! ఇనపంకాభిసోముండే! గూఢచితకాముండే అతడా యరణ్యములనుండవలయు? నాచేతగాదు. వలయునన్న భరణుండే యరణ్యముననుండనీ. వాడు రామదాసుండేకానీ. నేను కానల్యదాసినైన నై నగుమఁగాని, యట్టిదుర్చరితమునకు నేనియ్య కొందునా.

క॥ అయ్యోద రాజ్యబహిషక్యత

నయ్యోద గౌనల్యదాసినైన నకట! నా

నెయ్యోపు సుతునిగానల

కయ్యో! ఎనుపంగ నెట్టులడుగుదు నబలా?

మంధ—గాముండే—కై కేయానుసోబ్బసోముండే. రాజ్యస్వస్వకాముండే కుత్సిత గుణదాముండే—నన్నెనివిలివి? రాముడు కానలకుబోవకుండిన భరతునకు బట్టాభిషేక మెట్లుగునని యింతతెలియఁజాలవే.

శైక—మంధరా! అదియేల కాదు?

మంధ—ఇట్లుచును. యుక్తియున్నకొనుము. మార్గము మాత్రముమానుము. నీకు వరమిచ్చిన బట్టాభిషేకమునకుభరతుని విలిపింతురుదా? అప్పుడు రాముఁడుడిన నీ యూరియుండల దశరథుఁడు గౌనల్యయు నూరకుందురా? భరతునివేడికొని యైన రామునికి బట్టముగట్టెతురు అప్పుడు నీవు వరమిడి చెడుగుమాత్రముగట్టి కొందువు.

శైక—నీమాటల సొత యుక్తియున్నను, గూర్కకర్తముగదా? తప్పివేషమున నేల యుండఁగోరవలయు? పదునాల్గోడేల కోరవలయు?

మంధ—దేశిక యనివేకమునఁగాని, కోసమునఁగాని, యూరముఁ జెప్పితినియెంచ కుము. రామూడరణ్యమునకు బోయిన భరతునితో జేరికొని దశరథుఁడు వాని విలిపించి పట్టమొసంగకుండును. అట్టివేళ రాముఁడు వచ్చిన తప్పి వేషముండ కుండిన రాజ్యమేలు నేమోయను భీతిచేతను, నీవరమకుగఁ జెప్పినాను.

శైక—నీమాటలు నాకుఁజెలియవు. పదునాల్గోడయినవిన రాముని విలిపించి రాజ్య మీఁగూడదో దశరథుఁడు?

మంధ—కైకా! లోకవృత్తమింతైన నీకుఁజెలియదా? మీదశరథుఁడెన్ని దినములూ బ్రతుకఁగలఁడని యెంచియున్నావు? పదియేండ్లుండును. ఇంకను నెక్కువైనఁ బండ్రెండేండ్లును. నేనింకను రెండేండ్లెక్కువగా నుంచియున్నా నే.

కైక—మంధరా!—

మంధ—శాభము. ఒకవేళ నింకను నెక్కువనాళ్లు బ్రతికినను. బదునాల్లేండ్లు రాజ్య మేలినవానిదప్పించుటకురము గాదు. అదిగో! పల్లకిమోయువారలధ్వని వినుచు చున్నది. నీవుగఁడు వచ్చుచున్నాఁడు. ఇంకఁదడయకుము. ధైర్యము వదలకుము. రామునిబంపువరమే లొల్లనకుగుము. సమీపమునకేవచ్చెను. పొమ్ము కోపము పైవేసికొనుము. పొమ్ము పొమ్ము.

కైక—

(నిష్క్రమించును)

మంధ—ఇంతమట్టుకు మార్గమునకుఁ జెచ్చియున్నాను. ఇంకఁదిరుగఁజాలదు. అగ్నిపెట్టి తిరి. పొగరాఁజుచున్నది. దానికుంటఁజూచుభాగ్యము నాకుఁగలుగునా! ఇంక రాముఁడు పట్టాభిషేకము చేసికొనుఁగాక! దశరథుఁడునుఁ గౌసల్యయుఁ గన్నులూ చల్లఁగఁ జూచెదరుగాక! ఊరిముంజిలందఱు నెగురులాడుచుఁబోయెదరుగాక!

[ప్రవేశము: దశరథుఁడు.]

దశ—మంధరా! కైకయొందున్నది? ఇల్లంతయు వెదకితిని.

మంధ—నిట్టార్పు విడుచును)

దశ—అదియేల యీనిట్టార్పు. కైకకేమైన నావదగతిగెచా?

మంధ—అదియేమియులేదు? మీకైక యాకోపగృహమున నొక్కరితోడను మాటలాడక పండుకొనియున్నది.

దశ—అదిఏమి-ఏమి-నో-బోయినిచారితము. మంధరా!నీనిందేయుండుము.(పోవును)

మంధ—(తలఁదిప్పి) ఉండెదను లెమ్ము—

[వెనుక యవనిక నెత్తినఁగైకేయి, గానీల్లి పండుకొనియుండును].

దశ—(కైకయొద్దకువచ్చి) తరుణీ! ఈవిధియేమి? నీవట్లుండుటకుఁ గారణమేమి? రాకానుధాకర చింబముఁబోలు నీముద్దుమోమేటికి నేఁడు వాఁడియున్నది? తెలివి కలినుఁజేపట్టినవాని ధమ్యఁజేయు నీకన్దామరలేచి కశ్రుశలముల నిండియున్నవి? నేనెచ్చిన వెంటనే ముదమూరఁజిలుకల కులుకు పలుకుల “నాథా! ప్రాణేశా”యని పిలిచి నానానీనుంగవ కానందముగించు నీ మోముదమ్మి నేఁడేల చూసఁజుద్రవహించి యున్నది? పతించిన వెంటనే మానక యెల్లవేళల నన్నాశ్లేషించుచుండిన నీకేలు

దోయి నేడేల యొకటి నొకటి వీడించుచున్నవి? విలువగల బెలుగువలిపట్టువలువలు మాని యీ పాతపీఠ నేడేలవచ్చె? ఒక్కొక్కటి యొక్కొక్కజగమునైన వెలకుఁ గొనఁగల బలుసాములు నేడేలమ్రేలునపు? అది యేమవరాధమొనర్చె? కాంతా మణి! ఎవ్వరివలన నీకీపరిభవముగలిగె? ఎవ్వఁ నీకుది సొవ్వఁజేసిరి? ఉద్దిలేని మద్దుఁలుకవోలె సమ్మదమ్మగ్రమ్మ నెమ్మివోలె సంచునిండు నంజవోలె నిన్ను నే జూచికొందుఁగా? అట్టి నీకవరాధమొనర్చినవాడెవఁడు? తనప్రాణముల నించుతైన సరకునేయని యాక్రూరాత్సఁడెవఁడు? కామినీ! నీయాజ్ఞయించుక కలిగిన దుండ్రునైన నిండ్రుఁజేయఁజాలుదు. ఇండ్రునైన దగ్గిరుఁజేయఁజాలుదుఁగదా? ఒక్కమాటాడుమా. నీవగవునకుఁగారణమేమి? తటాణి! ఏలవలుకవు?

అనుబంధము 10

కైకా! నీ మనప్రభాకాతరిత సారంగపాకా! శిరోహతసమందితవిభా నిరాకృత చుదరీకా! పయోధరయగళనిరస్తకోకా! సుందరీసప్తతీకా! సమందితవిభోకా బహుమణ్ణీకా! మహిమాస్తోకా! నిరంతరనవరాకా! విగతశోకా! మత్ఫల పరిపాకా! కృపాలోకా! కైకా! నీకేటికీకాక? నాపైఁగోపమా లేక యేటికి సౌమ్యభావమున ననుజూచి యాహ్లాపింపఁజాలెమ్ము.

కైక—(లేచి యెచ్చును) నాథా! యెంతయుండియు నేనవాదనేయనుకరి గలిగె. కకుఁజాలక నైతి. నానుభీప్తము నెఱవేర్చువారు లేరైరి.

దశ—మనోహరిణీ! నీ యభీప్తమైన నేమి? సర్వాభీప్తములు సమహర్ష నేనుండ నీకేటికీ కొఱుత?

కైక—నీవనుటకేమి? నీవాడినంత జరుపుదువా యను సంశయమును నాకుఁగలిగెను.

దశ—అయ్యో! ఇట్లేల నన్నులఁగిఁజూచెను. పాల.తీ! నిన్నునులవలఁతియందుఁ గన్నులఁగప్పికొందు నే. నీమాట జవదాఁటుదు నే! నీకేటికీసంశయము? నీనుభీప్త మెట్టిదైనను, నెట్టి మహిమయివను, నాకుశక్యముమాత్రమాయెనా నెఱవేర్తును. నీయాన, నాయాన, రామువాన, నెఱవేర్తును. అవతిమ్ము.

కైక—అట్లయిన రామునిమాచి మాధవతునికిఁ బట్టుముగట్టును.

మంధ—(స్వ) పాపముండ యిట్లేలడిగెను?

దశ—ఏమీ! ఏమీ! కైకా! నిక్కమాడితివా? నేనేమైకం దప్పరింటివా? నామనసు పరీక్షించెదవా?

కైక—తికరణ శుద్ధిగా నిక్కమాడితిని.

దశ—హా! దైవమా! కైకా! నీకేటికీ కోరిక? రాముఁడు నీకెట్లుపగలుఁడు? వాఁడు

పట్టమున కేటికర్లుండకాదు? ధరతునికంటె నాఁడు నీకెట్లుప్రియుఁడు? ఇట్టిమాట నాడకుము. నీమాటలు నీకే కర్ణకూలములుగా నుండఁగా నాకెట్లుండఁజాలవు?

కైక—ఎట్టి యసావ్య కార్యమైన శత్రుముమాత్రమాయేనా చేసెదనంటివే. ఎచన మిచ్చిలేదనుము. నాకంతయచాలును.

దశ—ఏలయిట్టి విషమపరీక్ష? ఇదిసాకుశత్రుమా? నేనెట్లు వచనమును ద్రిప్పినవాఁడను?

కైక—చేతనున్నది. ఓక్కమాటాడిన జరుగునది. ఇది శత్రుముకాకున్న నింకేదిశత్రుము?

అయ్యో! ననంత మానపోయితిని. నాపతి నన్నుఁ బ్రాణపదముగాఁ జూచునని యెంచియుంటి. నాకీయఁదగనిపదార్థ మతనికొక్కటియులేదని నమ్మియుంటివే! ఊరివారందఱు ననుజాలకనగాఁజూచినను నావతియబ్బినర్పఁడని నచ్చియుంటివే! ఆనమ్మకము, ఆసచ్చికోలు, వమ్మయె-వితయాయె.

అనుబంధము 11.

కుంభ—(స్వ) ధర్మ-ధర్మ.

కైక—రాజేంద్రా! నేనింకేల మనవలయు? కుని యెవరినమ్మవలయు? నమ్మి యెవరి నుద్ధరింపవలయు? ఏదైనను బావియో చెఱువో చూచికొందును. నీవును నీకాస ల్యయు నీరాముఁడును నిశ్శృంకముగానుండుదు.

(పోవఁబోవ).

దశ—(నిలిచి కొఁగిలించి) కైకా! ఇన్నిదినములనుండి నన్న రయంచుంటివే. ఇన్నాళ్ల నుండి లేనిబుద్ధి నేఁడేలగలిగె! నిమనమ్మినవాఁడనే. ఎన్నఁడైనఁ జాతుకనగాఁ జూకునా? నీవే బాసచేయుచున్నను. చేయుదును. ఇదిగో! ఈముద్దు—

కైక—రాజేంద్రా! ఈవిన్నాఁడుములు చూపకుము. ఈముద్దులుచాలును. మోహముల మోసపఱుదుట నీకసాధ్యము. నాయభీష్టము నెఱవేర్చిన పేయిముద్దులునాకెక్కను.

దశ—కైకా! నీవు సద్గుణముల ప్రోవుగదా? ఈహృదగుణముమాని నన్నాదరింపరాదా?

కైక—సరణీశా! ఇత్త్వోకులజు లాడితప్పనినారని పేరొందిరి. ఆవంశమున నసదృశ కీర్తిమైచుంటివి సత్యసంధుఁడవని ప్రసిద్ధిగంటివి. కోరిన కోరిక జరుపుచునంటివి. నాకోరికనింటివి.

దశ—సౌహార్ద్రమున సమరసభావము వాటించిన నీబుద్ధిముదురకొచ్చెఁగా? మోహం పుటన్ను పోట నొండనరామి నూరకుంటిని. నాకుఁగోపమువచ్చును. ఊరక బుద్ధి కలిగియుండుము.

కైక—(ఏడ్చుచు) అయ్యో! మాటతప్పియు నన్నే తెగడనాడుట కలిగెఁగా? ఆహా! నాదురదృష్టము! రాజేంద్రా! ఇదేపోయెద. కూపమునంబడియెద. దీనికైన నాశ్చర్యము.

దశ—కూపమునఁగాకున్న నీప్రాప్తియున్నదానఁ బహుభాష్యుఁడు నామహాజ్ఞయేల?

నీవాకరియ్యజ్ఞలో నుండినఁగదా?

కైక—భూమ్యుకాశదై వములారా! (ఏడ్చుచు) మీరేసాక్షులు. ఇట్టియసత్యవాది కాలనై మని యుండఁజాలక యసువులఁబాయఁబోయెద.

దశ—అస్సతోదరీ! నీచెడుఁగునకు దైవములసేల పాక్షులఁగో రెదవు? సేనత్యసంధుఁ డగుటయఁ గాకుండుటయు లోక మెఱుంగదో? నీప్రాప్తికొలఁదిఁ బోవుచున్నా ననుము.

కైక—

(నిష్క్రమించును)

దశ—అకటా! ఈయబల యంతటిరాక్షసియగునే.

శా! అహోహ యెఱుంగంగనైతిఁగద యాయంభోజపత్రాక్షి సం

దేహంబేటికిఁ గాళ రాత్రియగు నాధ్వీరత్న మాఫంచుఁ గా

లాహింబెంచితి మోసపోయితి నపాయంబయ్యె నీతన్నికి

ద్రోహాద్యోగము గల్గినేమిటికి నాదుష్పాప్తి కేమందునో॥

మంధ—(స్వ) (చేతులుగొట్టి) అయ్యో! ఎంత తెలివితేనిముండ! వగములేలయచుగ రాదు?

[పునః ప్రవేశము: కైకేయి.]

కైక—అచలాధీశా! నేఁబోయితినిని సంతోషపడితిని కాఁబోలు. వీడవీడెననుకొంటిని కాఁబోలు. నేసేలపోయెదను నీమాట నీకొప్పుగింపక? అల దేవానురులయుద్ధమున నాకు రెండువరముల నిచ్చితివే. అవియైన నిత్తువా యాయవా?

మంధ—(స్వ) శబాష్. ఇదివాకంబె దుర్మార్గపుముండ. నాకి చమత్కారముతోఁ చియె యుండదు.

నశ—హా! శ్రీహరీ! కైకా! సేననృతపాదినని యెంచితివా! ఇచ్చినదియిచ్చియే యున్నాను. మిన్నుచిటిగి మీఁదఁబడినను నిత్తురు. అయిన ననుగ్రహించి సద్విర ముల నహుము.

కైక—నీకు చుక్కరము లనిపించునవి నాకు సద్విరములనియే తోఁపవచ్చుఁగదా. నేనడి గిన వరముల నిచ్చెదవా లేదా యితచెప్పము.

దశ—నీటిట్టికట్టిడివోదమని యెఱుంగనైతి. వేతొకటఁగానివని వరముల సేవమున సాధింపఁజూచెదవు కాఁబోలు. ఇట్టిదుర్మార్గురాలికి లేదన్నను బాపమురాదు. అయినను, సత్యబద్ధుఁడని జగమంతయు నన్నె ఱుఁగుఁగావున నీకిచ్చెదను. త్రికరణ

శుద్ధిగా నిచ్చెదను. నీవరములలో మించివచ్చినది రామపట్టాభిషేకభంగముగదా? రామనెట్లయిన వేడుకొనఁగలను. ఆరెండువరముల నిప్పుడేయడుగుము. క్రూర కృత్యములన్నియు నొక్కసారి యేకానిమ్ము.

శ్రీక—మిక్కిలి సంతోషము. అట్లయిన నడిగెదను. ఒకవరమునకు భరతుని పట్టాభిషేక మొనర్చుము. మఱియొక్క టికిఁ బదునాలుగేండ్లరణ్యమునఁ దావనప్పత్తిమై నుండునట్లు తీరపేపత్రము రాముని.

దశ—హా! శ్రీహరీ! (మూర్ఛిల్లిలేరి) శ్రీక—శ్రీక! నాపాదుచెవులకు నేఁడేమైన భమ గలిగెనా లేక నిక్కముగ నీవు రామునరణ్యమునకుఁ బంపుచుంటివా?

శ్రీక—పదునాలుగేండ్లు.

దశ—హా! హా! శ్రీహరీ!

శ్రీక—తెవని వేషమున.

దశ—శ్రీక! శ్రీక!

శ్రీక—తీరపే.

దశ—అయ్యయో! మా రాముని పాలిటి బాయవై, నా పాలిమృత్యుదేవత వై, మాయించి టికిఁ గాలనర్చనవై వినిగదె? ఏమిసంతోషమని యీకూర్చవర మడిగితివే. భరతునకు. బిడ్డము కట్టుమఁగాక, రామునరణ్యమునకుఁ బంపుట యేమికోరికయ్యు. ఎవ్వని సుగుణము నా బాలచంద్రులముగ లోకులందఱుఁ బ్రశంసించునో, యిష్టోకులఁజూలెఁగ్గున నడఁచుని సత్కీర్తి యీచిఱుతఁదనముననె యెవ్వఁడు పడనెనో, పరకాంతలదల్లులుఁ బరధనము హాలాహలముగ నెవ్వఁడెంచునో యేవాఁడు తనతల్లికంటె నెక్కువగ నవతి తల్లులకు భక్తియొనర్చునో, తనప్రభాతలఁ దనశరీరములోని భాగములుగ నెవ్వఁడు ప్రతిక్షించునో, యెవ్వనినొక నిమిషము వీక్షింపకన్న నేమనఁజాలనో, యట్టిమహానీయుఁడు, దిగంత విశ్రాంతియశోచిలానుఁడు, జై లేయరుషారచండభానుఁడు, పరశురామ గర్వభేది, కాశికన్దియశిష్యుఁడు, సీతాప్రాణనాథుఁడు, నానిపై నీకేద్యేష మేల? నీకేమివాఁడు విషముపోసెను? భరతునకు వాఁడేమియుండరాములు గలిగించె? నాసంతోషమున కన్ని హేళనము నిడితివి. హృదయమునఁ గాలఘాటము నభివర్ణిల్లఁజేసితివి. నాపాలి కాశిరాత్రి నెజ్జించితివి. కటకటా! శ్రీక! నేబహుదినములు మనువాఁడఁగాను. విభాత్వఁడిచ్చిన యాయువు నీవేలతగ్గించెదవు? నేదీశుఁడ-వృద్ధుఁడ-అనన్యభాగతికుఁడ నినుశరణొందిన వాఁడ. నీచరణములంటి నేవేఁడెవను గరుణింపుమా. ఈకూర్చపృథ్వుముమానుమా-న పైదయరానిమ్ము. (నమస్కరించును.)

శైవ — (ఆవలంబియి) రాజేంద్రా! ఈటక్కులేల చేసెనవు? నే నేమడుగరానిదడిగితి?
 నీమోమునకు నేను లోంబదనని నిమ్ముము. (ఎమ్మ)మిమను).
 దశ — హా! దైవమా! నాకేమిప్రాప్తిదెచ్చితిని.

అనుబంధము, 12

ఇన్ని దినములు మని తుదకిదిక్కు లేనిధంగి కలుగునే! అక్కటా! నేనదీని నేల చేపట్టితిని. అయ్యయో! నాముద్దులపట్టిని-నామోహపుత్రనయ్య నేనరణ్యములకుఁ బంపి యొట్టిపాణముల ధరింతును. ఈటకటా! ఈమరికి నేనేల వరములిచ్చెద నంటిని? సత్యవ్రతిజ్ఞఁబాయదువా? లేక దుర్గురణమున కిమ్మకొందునా? ఎట్టిదుర్గురణము గల్గినను నానోటివెంట నాత్రిలోకసుందరు నరణ్యములకెట్లు పామ్మందును? కామాతురుఁడనియుఁ గఠినవ్యాదయుఁడనియు, నన్నెల్లరు నువ్వకరిగొనితిచ్చిరోటు! కొసల్యముతెంచి రాముపట్టాభిషేక మేలమానితివన్న నేనేమి వచింపఁగలను? అయ్యో! పట్టాభిషేకము మాత్రము మానుటకాదే. ఘోరాటవులకుఁ బంపుటయే మారణనిధియే. ఈదుఃఖిగాగర మేగఁ దెదరియింతును! ఆరాముఁడు-అర్థజనసురారాముఁడు-రిపుభీముఁడు కరుణాధాముఁడు వచ్చి నలుమాలబాపందిన వానికి నేమిభము నెట్లుచూపుదు? రామచంద్రా! సద్గుణాంద్రా! నీముణము నాకింతయేఁబుయా. అకటా! ఎట్టికూరకర్మునకు నీవుకొడుకై జన్మించితివి. ఎట్టికులంతకునకు నీసుతత్వము నెమరూతె. ఎట్టివిరాభస్యని, నెట్టిపాపు, నెట్టిపగవాయ నెట్టిద్రోహిని, నీవు తండ్రియంచు నమ్మితివి! నీముద్దుమోవింకెట్లుచూచెద? దైవమా! మారామునకు జనకాశ్లాఁ దరస్కరించు బుద్ధియొనఁ గల్గింపుమా. అట్టిసంతసమైన నాకుసమకూర్పుము. అట్లున్న నిశ్చింతముగ మనఁగలఁగదా? ఆరాముఁ డట్టివాఁడుకాడే. నేనేమి చెయుదును? దైవతోత్తములారా! ఇప్పుడేనా ప్రాణములఁబాపరాదా? ఘోరభూకంపమిప్పుడే యున్మవించి యాయయోస్థనంతయు మ్రొంగరాదా? కాలవ్యాధీములారా! ఈకూరకర్ముని మీపహలముల దహింపరాదా సౌభమా! ఇప్పుడవిటిగి నాపైఁబడరాదా? చిత్రరూపముననున్న పితృవరీ! నీవిప్పుడ నజీవుఁడనై నన్నుగొనిపోరాదా? అయ్యో! ఈప్రాద్దేవకీఁ బొడుచుచున్నది. జీవరాశి నిద్దురలేపి వారివ్యాధయము లలరింపఁగల కమలబాంధవుఁడు నాకేల తపస్వఁడైయున్నాడు. ఈప్రాద్దయినఁ బొడువక జగమంతయు నిట్లేరాత్రి మయముగానుండి యంత రించిపోయిన నాకెంతి సంతోషముగానుండును? ప్రభాకరా! నీవుమావంశకర్తవు గావా! నీకేల గరుడఁగలుగదు? అనుగ్రహించి యుదయింపకుండుమా. అక్కటా! అప్పుడే తొలిదెస యుదయదరుణకిరణ పురోగమసాంధ్యరాగముల ధరియించె. ఈసూర్యుఁడు తానేల యుదయింపకుండును, ఇంతైన నాపై నక్కటికము చూపఁడుగా!

భరికరుడనుట విదితమాయెను ఇప్పుడె నానారాచమున వీనిరూపుకూ వెడ. (ధనువెత్తి)
అహా! నాకేమి బుద్ధిమాండ్యము! నావిధిపైకోప మీభాస్వంతునిపైజూప నేమిటికె
క్కును? దశరథా! దశరథా! నీవీహూర్ముని మఱియొక నాఁడు చూడఁగలవా? ఇం
కొక్కఁడి సూర్యుఁడు. ఎక్కడి దశరథుఁడు! హా! రామా! నిన్నుజూచిన వెంటనే నీతో
నీకైకవరము చెప్పినవెంటనే దశరథుఁడు పొలియఁడా?

[ప్రవేశము: సుమంత్రుఁడు.]

సుమం—(దశరథుని సమీపించి) రాజన్యా! నరపాలకంఠీరవా! తెమ్ము తెమ్ము. ఇదె
తెల్లవాతె. మంగళస్నానము వేళయాయె. అభిషేకమండపమున శ్రీరాముఁడు
నున్నాఁడు లక్ష్మణుతోడ సుఖాసీనుఁడై యున్నవాఁడు. వసిష్ఠాదిసంయమిం
ద్రులు కర్తవ్యక్రియాకలాపముల నిర్వహించుచున్నవారు. మీరాకం బ్రతీక్షించు
చున్నారు. లగ్నమాసన్నమాయె. ధరాధిపదూడామణీ! పరాకు! ముఖ్యభృత్యుఁడు
సుమంత్రుఁడు విన్నవించుచున్నాఁడు.

దశ—(లేచి కన్నీరునుంచి) హా! రామా! హా! దైవమా! (నేలబడును)

సుమం—హా! హా! ఏమిది?

[పునః ప్రవేశక.]

కైక—సుమంత్రా! రామునిందుఁదోడి తెమ్ము. పొమ్ము.

సుమంత్రు—

కం॥ మాతా యిదియేమిటికీ

భూతల నాథునకు వింత పొగులు గలిగెనిం

దేతీటు సరయ నాకీ

యాతత శోకంబుగతము నానతియిమ్మా ॥

అమ్మా! కైకేయీదేవీ! ఇదియేమి రాజన్యఁడు—

కైక—మాటలఁగాలహరిణమేల? రాముఁడేతెంచిన నన్నియు విశదమగును వైశమ
పొమ్ము.

సుమం—

(నిష్క్రమించును.)

దశ—కైకా! నాపైనింతయైన నీకుఁగరుణకలుగదా? నేనేమవరాధమొనర్చితి? నా
యెడ నీకున్నదని యనుచున్న మోహమున కివియారాక్కాణము? రామునెల పిలి
పించితివి? వానితో నేనెట్లు మాటాడుదు? దేవీ! నీవుకాకున్న నన్నెవ్వరు రక్షిం

చుకారు? నాయవరాధము లెన్నియున్నను గాఢజ్యోభావమున జేమింపుము. కాకున్న నీయైన నేననువుల భరింపజాల. ఈపుట్టనిపై గార్వజ్యముమానుము. ననురక్షింపకున్న విడువను. అభయమికన్న మానను. (అనికాళ్ళంటబోవ),

అనుబంధము 13

కైక—(విదలించి) రాజేంద్రా! ఈనాగత్యమేల? పరములీదేదనుము. ఈయాగద మేల? నానవతి కానల్యకు భీతల్లి నానుమొక్కెదవా? ఇంకజాలుపొమ్మ—

[ప్ర: రాముడు-లక్ష్మణుడు-సుమంత్రుడు (ప్రక్కన).]

రాము—సుమంత్రా! ఎందున్నాడు మాయయ్య? ఎందున్నాడు?

సుమ—దేవా! ఆధవనముననున్నాడు.

రాము—అయినఁ బోవుదము.

దశ—కైకా! ఇది రాముడువచ్చినచోఁదలొ; చుచున్నది. ఇంక నేమరచాలను. ఇప్పు నాకభయము? (కాళ్ళంటును).

కైక—ఈవగలింకఁ జాలునూరకుండుము.

దశ—ఎంతకక గాళ్ళుగలవే! ఎంతటి కిరాతకివే. ఆయ్యా! (ముసుంగును).

రాము—(దశరథునిద్దకువచ్చి) అయ్యా! అయ్యా! సుమంత్రునియెదుట నీవుకన్నీరు నిందితివంట! నీకెట్టిమఃఖముగలిగె? నేడేల ననుజూడకున్నావు? ముసుంగైనను దీయని. నీ మామునమ్మి జూడఁగూడనియె తనరాధము నేనేమిచేసితి? ఎప్పుడు ననువీక్షించినను గొంగిలించుట మరవే. ఇప్పుడు నేవచ్చి యితనేపయినను జూడ వేల? నీవెవరినుడిచుటవె? లింతత నేయెట్టికార్యము నైననొనర్చు? కొనుకులుండ నీకేల యీమఃఖము. ఆయ్యా! నీముసుంగున నీవజ్జోభాగ మెరిపడుచు పినుకల యపారదుఃఖము నెఱింగించుచున్నదే. నిన్నసాయంత్రమున ననుబట్టిభిక్షిత్తుఁ జేసెదనని మాహానందమున మాటలాడితివే? ఒక్కరాలిలో నాయానంద మెందుఁ బోయెను? ఏభూరురుల నీవెఱిగానివెట్టితివి? ఎట్టి శరణాగతుల శత్రువులకప్పుంగి చిలి? ఎట్టిపత్యములు జరుపలేకపోయితివి? ఎట్టి పరధముఁ బ్రక్షిప్తముల నీవుకాక్షిం చితి? నీయేమిమాయన కెట్టియాపదగలిగె? ఆయ్యా! ఆగి ప్రభువుమునుండి యేమైన వృత్తాంతము తెలిసెనా? భరత శత్రుఘ్నులు జేమముగనున్నారా? ఆయ్యా! నీవు మాముమాటవల్లకున్న నాప్రాణములు నిలువజాలవు. ఒక్క మాటాడి నాయుతాపముఁ దీర్చరాదా?

అనుబంధము 14

(వైబడియేడ్చును).

దశ—(మునుంగుతీయకయే రాముఁగొనించి) రామా! రామా! (పిచ్చును).

రాము—మాతా! కై కేయిదేవీ! ఇదేలమాయయ్యబుట్టుదుఃఖించుచున్నాఁడు? నీకుఁ దెలియక నాజనకునకింత పాటుగలుగునా? ఏల యూరకున్నావు? ఎట్టి వార్తకాని కొంకక వచింపుము.

కై—కుమారా! దేవాసురుల యుద్ధమునాఁడు మీతండ్రి నాకుఁ చెందువరముల నిచ్చి యుండెను. వాని నిప్పుడడిగితి. భరతునికి బట్టముగట్టినొకటికి, దావనవృత్తిమై, నేఁడే నిన్ను బదునాలుగేండ్లరణ్యమునకుఁ బంపనొక్కటికి వేడితి. ఇచ్చెను. ఆమాట నీకుఁ జెప్పటకు వాయోడి శోకించుచున్నాఁడు.

దశ—హా! రామా! హా! రామా!

లక్ష్మ—కై కేయిదేవీ! ఇట్టిసౌంధరములా—

రాము—లక్ష్మణా! ఊరకుండుము. జనకా! ఇంతకార్యమునకింతయోచించిపలయునా? నీవు శోకించుటకైన దీన నేమున్నది? పదునాల్గేండ్లు నన్నరణ్యమున నుండనియమించుటయూ శోకకారణము? భూప్రదక్షిణాభిలాషము నాకుమిక్కుటముగ నున్నదని యెన్ని మారులూ విన్నవించితి నే? పట్టాభిషేకమున కియ్యకొనునప్పుడును నీయానతి మీఱరామిచే నమ్మలేదనిగాక, నాకు దేశదర్శనాభిలాషమే మెండుగ నుండెను. నేఁబ్రాగ్ధించినను నీవునుగ్రహింపకుండెనయర్థ మీదేని నాకిప్పించి స్తోత్రపాత్ర యయ్యె. కావున దీనికై శోకింప నేటికి? ఇంక భరతునిపట్టాభిషేకమునకు శోకించెదవా? నాసోదరుడే? నాపైగూర్చుగలవాడే? నీ కొడుకులలో నెక్కడగు భక్తికలవాడే. అట్టివాఁడు రాజ్యమేలుట నీకును నాకును సంతోషకరముగా నుండవలయుండదా? నీవు కాకభిషేకము చేసి యుండినను, మాభరతు రాజ్యమున నిల్చి నేదేశద్విజుచే వెడలవలయుననియె యుంటి. మున్నుండే యామాట చెప్పికొన్న నీవు నమ్మలేదనియనుభవమున నీకుఁ జెప్పకుంటి. ఈతల్లి పరముల వ్యాజమున నాయభీష్టము నెఱవేర్చి పరమనమ్మదమాంహింపఁజేసెగా! ఇదియంతయొప్పునే! ఇవియన్నియునిట్లుండ వరములిచ్చిన వాఁడు తండ్రయింట. వేడినది ప్రేమగల తల్లియంట. రాజ్యమేలువాఁడు విశ్వాసపాత్రుడగు తమ్ముడంట. ఇందున నేదిమీఱఁదగినది? జనకా! ఇంచుకయే యోచింపకుము. ఈపదునాల్గు సంవత్సరములును బదునాల్గు దినములుగాఁ గడచనలగును. నేనవశ్యము పితృవాక్యమును జరిపెద. ఒండనకుము. ఇదేపోయి మిగిలినతల్లులతోడ నీసంతోషవార్తచెప్పి వచ్చెద.

అనుబంధము 15

నాకాసలిమ్మ

(పోవుచుండ)

దశ—(లేచి) రామా !—శ్రీరామా !—నిన్ను మాన—

రాము—(మరలివచ్చి) జనకా ! శోకింపకుము. ఇదియేలాకో యిట్లుశోకించెదవు?

రాము—
లక్ష్మ—

(నిష్క్రమించుచు).

దశ—రామా ! రామా !

లక్ష్మ—(ప్రక్కన) జనకుడు మరలఁ బిలుచుచున్నాడు.

రాము—ఊరక కలువరించుచున్నాడు. మరలవత్తుముగదా? పోదము—

(నిష్క్రమింతురు)

దశ—(గట్టిగా) రామా ! రామా ! రామా !

(ముందు యవనికపడును)

—* ప్రథమాద్యము సమాప్తము *

పాదుకా పట్టాభిషేకము.

ద్వితీయాంశము-ప్రథమరంగము.

కౌసల్యయిల్లు.

[ప్ర: కౌసల్య (మంగళద్రవ్యములిడుకొనియుండి క్రిందబడియుండును)
రాముండు లక్ష్మణుండు శిశిరోపచారములు చేయుచుందురు]

అనుబంధము 16

కౌసల్య—(లేచి) తనయా! నేడుదయమున లేచి నేనెట్టిపాపముఖముఁ జూచితి? సర్వతపాతముఁబోలినయీ బెట్టిదవు వార్తవింటిని. వాహ్యదయ మెట్టివజ్రకఠినమో! యీ వార్తవినియు వ్రయ్యలు గాకున్నదే! ఆయ్యా నీపట్టాభిషేకమునకని యీ మంగళద్రవ్యముల నేకరించియున్నావే! హా! కైకా! ఇన్నిదినములనుండి యింత ప్రీతిపాత్రవుగానుండి యీదకు సవతిరుత్సరము సాధించితివే! తనయా! తనకొడుకు రాజ్యమేలిన నేలుఁగాక, నిన్నేల యడిపులకుఁ బొమ్మనవలయు. ఇంతటిపగ యెందైనవింటిమే? ఈమాటకైక నీతో నెట్లాడఁ జాలెను? ఆపతి యిందుల కెట్లు సమ్మతించెను? తనకుఁగూరిమిగల కాంతకు వరము లిచ్చిన రాజ్యమంత యుండినప్రాణమైననా సరకునేయక యీవచ్చుఁగాక వెఱవారి కొడుకుల నరణ్యములఁద్రోయు బొప్పినే? తనయా! నినుఁబాసి యేనెట్లునిర్వహింతును? నన్నెవరాదరించువారు? ఆయ్యా! కొడుకరణ్యములకేగెడు. పరినిగైక కొనియున్నది. ఇంకెట్లు భరింతు? తనయా! జనకుఁడపొమ్మన్నంతనే యేయవరాధము లేక నీవరణ్యములకేల యేగవలయు? రాజ్యనాశింపకుము. భరతునెగ్గులాడకుము. అయిన, నరణ్యములమాని వాయొద్దనుండుమా. జనకాజ్ఞాపాలింపఁబడినదియైన జనని యుజ్జిజపాలింపఁదగనిదియో? నీవు ననుఁబాసిన వాప్రాణములు నిలవవలదు నీవెఱుఁగవో? మాతృవధకైన నియ్యకోలు గావించు పిత్రాజ్ఞయుంగలదా? కుమారా! నీవాకైవేగర్భమున జన్మించక వా నిర్భాగ్య గర్భమున నేల జన్మించితిని?

అనుబంధము 17

లోకసంరక్షణకాలి యగుకొడుకు నాకుండియు, గొడ్డాలుకంటె నికృష్టముగు దశ నాకుఁ బ్రాప్తిచెఁగా! తనుజా! నీవాదరేఖలాదిగాఁగఁచిన సామద్రుకులు నీవు ధరణీధరణదత్తుండ పగుదువనిరి. వనిపొది సంయట్రాదులు నినుఁ జక్రవర్తిపద స్థుండవుగన్నుని దీవనలిచ్చిరి. ఆశాస్త్రముల నాదీవెనల నీక్షైకయొక్కమాటమాత్ర మున నబద్ధములఁజేయఁజాలెఁగా? నీవు జనించినదాదిగా నొక్కవాఁడుఁ బాసి యెఱుఁగనే! ఈయొగసాగర మేగఁగి దరింతు? ఎదుఁజేడెండ్లు నినుఁబెంచినది యిట్టవుటకా? పెంచిన ముద్దుచిలుకను బావురుగాని కప్పగించినట్లాయెఁగా? అయ్యయో! నీవు నాకుఁగలుగుట కెన్నిదైవములఁ బూజించితిని! ఎన్నివ్రతముల నాదరించితి! ఎన్నియుపవాసములఁజేసితి. ఇట్లుసాటుపడి కులాధరణమైన నిన్నుఁ గనినది యాక్షైక కొప్పుకైప్పటకా? అనుకంపలేక నన్నుఁబాసిపోవ నీమనసెట్లా ర్చెను? తనయా! రామా! వలపదు నగుమా యీ యాచరిణము.

రాము—జనరీ! నీవిట్లాడకుము. జనకాక్షైకదా పుత్రునిముఁమి తల్లివైనం జంపినది? నాకు జనకాక్షయెట్లా నీకును బతియూక్షయట్లేగదా? యోచింపమాఁడిల్లుము.

నీ! తల్లి యెన్నఁడుగాని తప్పుఁ గూడనిభంగి

వెలసెడుపతియీజ్ఞఁ దలఁచ వలదె

యిన్నాళ్లకి రిమై మన్నతండ్రి కసత్య

కలుపఁ మబ్బెడుభంగిఁ దలఁచ వలదె

కల్పనై నఁ బితృవాక్యమెలమి మీఱఁగ లేని

తనయుపుత్రత యింత తలఁపవలదె

యెట్టికష్టములైన నెలమిఁ గొన్నాళ్లలోఁ

దొలఁగఁబెరుటయింత తలఁపవలదె

తే॥ గీ॥ వనికిఁ జనఁగలోకంబేమి మునిఁగెనమ్మ

కడఁచుఁ బదునాలుగేండ్లంతకాలమమ్మ

వనటఁ గుంచంగ సంతేమి వచ్చెనమ్మ

కడఁగి మాయమ్మ శోకింబు విడగదమ్మ ॥

నేకొక్కఁడఁగాదా కొన్నిదినములు లేకండునది? ఇందులకింతయేటికి? భరతుఁడు నాకంటె నీయెడ భక్తివరుఁడు. ఈలత్సణుఁడు, శత్రుఘ్నుఁడు నట్టివారే. మీకుండ నీకేమికొఱత? నీవుదుకిభంది యేమిప్రయోజనము? నాకాక్ష నిర్వహింపకున్నఁ దప్పదు.

కాస—రామా! అయిన నీవు పోవ నేవలయునా ? నాయాజ్ఞ నిర్వహింపవా?

రాము—తల్లీ! నన్నేల సంకటమునకు గుఱిచేసెను? పితౄజ్ఞయనుల్లంఘ్యము. నను
మన్నింపుము. సుమిత్రాదేవియొద్దకును సీతయొద్దకును బోవలయు. మరల నీయెడ
కేతెంచి నీతోమాటలాడఁగలను.

కాసల్య—

ఉ॥ అవ్యయలీల నీకు వసుధాధిప పట్టముగల్గ రాజరా
టేనృప్యఁడవై వెలుంగ నభిషేకము వేళనునీకొసంగఁగా
భవ్యముగాఁగఁ గూర్చితి నపారముదంబున నింకమంగళ
ద్రవ్యము లేమిసేయుదు విధాతృన కింతచలంబు గల్గెనే॥

అయ్యో! ఈమంగళద్రవ్యములుగలవే దీనిసేమి చేయుదు.

రాము—

చ॥ అడలకుమచ్చు మీఱఁదగదమ్మ భరావరుఁ గల్గసేయుటె
న్నఁడువలదమ్మ యీపదియునాలుగువన్నము లింతలోననే
కడచనునమ్మ నామనవిఁ గైకొనుమమ్మ యలంతినాకు ని
మ్మడియగునమ్మ వీనికినమస్కృతు లేనొనరింతు నమ్మరో॥

(ద్రవ్యములకుఁ బ్రదక్షిణ నవస్కృతి సేయును).

కాసల్య—హా! శ్రీహరి!

(మూర్ఛిల్లును).

(యవనికపడును).

ద్వితీయాంశము-ద్వితీయరంగము.

—o—o—o—

నీతనగరు.

[ప్ర: రాముఁడు-నీత]

అనుబంధము 18

నీత—నాథా! ఇట్టిపూరభంగి నీకుండుట యొకనాఁడు నెఱుంగఁగదా? నీకురాజ్యము లేకుండుటకే నోర్చితి. భరతునికిఁ బట్టాభిషేకమగుటకు మొనలేయొర్చితి. అరణ్య వాసమున కింతయైనఁ జింతింపను. సకలసంపదలు వాయుటకోడను. కాని నిన్నుఁ బాసియుండుటకేనోపనుమా? నాయాన నీపాదములైన నేనించుండఁజాల పరీక్షించుట కిట్లాడెదవుగాక సకలమని నేనమ్మును. నీవడవులకుఁబోవ నీరండయన్న నాకెందును గొఱవడదు. నన్నడవిపాలు చేయుట కేసహింపను. నీచరణములంటి వేఁడెన. వలవదుదుగుమా యీధయంతరకృత్యము! నన్నుమానుటయా? నే నేమపరాధ మొనర్చితి. నాపాదచెవులెట్టి మాటలవి నెయి? మనోనాథా! నీభయమీకున్నఁ బ్రాణముల భరింపఁజాల.

రాము—కాంతామణీ! ఆయరణ్యముల నీవు నాతోనెట్లుండఁగలవు? ఉద్యానవనముల సంపరించునపుడు కోమలతలఁ ద్రొక్కిన నీకాళ్లు నొచ్చుచున్నవే. ఆతా నేల కాలెట్లుండఁగలవు? వీణాస్వంమే యొక్కొకసారి కలుపుగాఁట్రోచెడు నీకుఁ గాననమృగారావమెట్లు నవ్వామగు? చిత్రప్రతిమలలోని సింగముల రాక్షసులఁ జూచి భీతిల్లునీవు ప్రత్యేక్ష హర్షక్షముల రాక్షసులఁ జూచి యెట్లొర్వఁగలవు? నీవు నాతోడనుండుట నీకు సౌఖ్యమా? నాకు సౌఖ్యమా? వలచుదుగుము. నామాటవినుము.

అనుబంధము 19

నీత—ప్రాణేశా! పతిమాటినకుండుట సతికిఁ బాపమగుట నేనెఱుంగనిదానఁ గాదు. విస నిట్టిమాటలు వినకున్నను దోషముగలుగదు.

కం॥ మృతిబొందఁ గోరెనేనియుఁ

బతిమాట విసంగవలయుపాడి యెఱుఁగుదుకో

బతి తన్నుఁ బాయ నెంచిస

సతి వలదనుమాట కలుషసహితం బగునే ॥

నీవింసు లేకుండిన నిదియే నాకరణ్యమును. ఈహంసతూలికాతల్పమే శిలామయ తల్పమును. ఈశూన్యాంతరమే పర్ణకుటీరముకంటె నికృష్టమును. ఈపన్నీటివాకలే నదీపదములగు. నాచెలికత్తియలే రాక్షసులగుదురు. అయ్యో! ఈయరణ్యవాసము నాకేల కట్టెదవు? ఇటుమానిపోవుటకా మాజనకుండు నను నీకిచ్చినది? ఇట్టిదుస్తర వియోగము ఘటించుటకా. యగ్ని సాక్షిగ నన్న ద్వానామైనది? భూరమణా! అడవులలో నీవలయు నెడ నీకుపచర్యనేయ నేనువలదా? కైకేయి యేమయిన నన్ను బోవలదనెనా? అట్లయిన నామె పాదములపైఁబడి వేడికొందును. ఆమెకు నీయట్టి నిష్కరుణగలదేమో చూచెద. ఓప-సోప. నినుఁబాసి నేనిందుకునసోప. నీచరణములైన నేమానసోప. రక్షింపుము. రక్షింపుము.

అనుబంధము 20

(కార్త్యపైఁబడును)

రాము—హా! ముఖము—కామినీ! లెమ్ము. లెమ్ము. విలయలతఁజెందెదవు? అడవుల సీమితులఁ బడలేవనిపల్కితిఁగాక నిన్ను మానిపోవ నాకుఁగోరికయా? నీసరసనున్న యరణ్యమే నాకు స్వర్గము. పర్ణశాలయే నాకింద్రధవనము. కందమూలము లేభక్ష్య భోజ్యములు. ఊఁబడ్లుము.

[ప్రవేశము: లక్ష్మణుఁడు-(దూరమున)]

లక్ష్మణు—(దూరము పోవును).

రాము—లక్ష్మణా! రమ్ము. ఈసీత నావెంటఁబడెదనని కనుకొని యొకప్పుడె సంతాపముఁజూడఁ జాలకియ్యకొంటిని.

లక్ష్మణు—ఊఁ—

రాము—ఏమూరకఁజూడ!—అంటి? లక్ష్మణా! నీచందము నేడు చిత్రముగా నున్నది. మనసార నొకమాటయిన నాడవు. ఇక్కడికేలవచ్చితిసి?

లక్ష్మణు—రమ్మనియున్న వచ్చితి.

రాము—నేను నిను రమ్మంటినా?

లక్ష్మణు—రమ్మనకున్న నూరకమీవచ్చితి.

రాము—నీజాడలు నాకేమియుఁ దెలియవు. ఎట్లునువచ్చియున్నావు. దశరథునొద్దకుఁ బోవుదమురమ్ము.

లక్ష్మణు—ఊఁ—

(రామలక్ష్మణులు నీష్క్రమింతురు)

ద్వితీయాంజ్ఞము-తృతీయరంగము.

—o—

కైక యిల్లు-

[ప్రవేశము: మంధర]

మంధ—ఇప్పుడు కొంచెము నెమ్మది గలిగియున్నది. ఇంకఁ దిరుగుటకు దారిలేదు. ఈ ప్రభావమూరంతయునప్పుడే తెలిసినది. ఊరిముండలందఱునప్పుడేయేర్పడుచున్నారు. ఏడ్వరీ! ఇంకను నేడ్వరీ! రాముఁడర్యమునకుఁ బోయిన నీవిధవలకంతయు నేమి పోయెనో. అక్కఱ నెవ్వరెయ్యో కండ్ల పీళ్లరుగ నేర్పుచుఁబోవుచున్నది. ఆహా! నన్నుఁబది యావైపునమోముఁద్రప్పిపోవుచున్నది. (దగ్గున) తిరిగియేచూడదు. దీనికేమి విషము పోసినాను.

[ప్రవేశము: -కైక.]

కైకా! ఎట్లు?—

కైక—మంధగా? ఎంతకార్యమాయెనే! ఏమి యుత్పాతముగలిగెనే! నాపతిసంతాపము చెప్పఁజాలను ఇంతగునని యెఱుంగ.

మంధ—అయిన దయిరది. ఇప్పుడు చింతించి ప్రయోజనమేమి?

కైక—

అనుబంధము 21

ఆసంతాపమున నానాధుఁడు జీవించుకలఁడా యని సంశయము పుట్టుచున్నది.

మంధ—వీడవీడినది.

కైక—దుర్జాతివిధవా! ఇంతచేసి యిట్లాడెదనా?

మంధ—నీవుకానున్నానంటిని. నన్నేల విధవాయనెను?

కైక—అరెయ్యో! ఏమిప్రాప్తిచెచ్చుకొంటిని. చైనమా! ఇప్పుడేమిచేయుదును.

మంధ—సులభముగనే యున్నదే చేయఁదగినది. తప్పాన్యతినని దళరథు యమింప వేడుము. పిదపఁ గౌసల్యకాళ్లఁబడుము. రామునిపట్టాభిషేకము చేయింపుము.

కైక—చేయుదునా యిట్లు?

మంధ—పిదపఁ జేయఁదగినది వినలేదే

కైక—అదియేమి?

మంధ—తర్వాత భరతునిగొనిపోయి యొకకూపమున నూకి నీవును నొకగుండుకట్టు కొని దుమికి చావుము. విధవాత్వము తప్పవలయునన్న వేటుమార్గములేదు.

కైక—నానాభుండు తమించిన పిదప నేనేల చానవలయు?

మంధ—నేను నీకహితము చెప్పదాననా? నామాటలు నీవు విందువా? నన్నే
ఎడిగెదు పొమ్ము. నాకింతకంటె నువయోగమైన పనిగలదు. నిన్నుమాని తనకు
దాసినైన బహుమాన మిచ్చెదనని కొనల్య చెప్పిపంపినది. (బదుకు తెరుచుచుచి
కొందును.

కైక—మంధరా! దశరథుండు తమించిన నాకేల క్షేమకరముగాదు?

మంధ—భరతుండు నీకు గలిగినట్లులేదు. వాడు నీకు నపరికృష్టకు. వానిసాలి
పగదాయునితివి. తమించవేడిన దశరథుండు నిన్నేల తమించడు? అతడేమి
సామాన్యుడా? మొదట చరణము నడుచుకొని భార్యను విట్టుము విడిచివే.
అప్పుడివ్వనన్న గూఢమున దుమికెదనని పోయితివే. అప్పుడేమైన వలననెనా?
అవశ్యము వడుచునెను. తర్వాత వరములడిగి నిర్బంధి చి: ప్పుకొగదా నీకాళ్లు పట్టు
కొన సాగెను. అప్పిననీగ—అబ్బకున్నం కాన్యగదా నీమగనకిపి ఇట్టివాడిప్పుచొక
వేళక దనకార్యసాధనమునకు నిన్ను తమించినను దరువాతి నిను మాటలాడించునా?
కన్నెత్తియయినక జూచునా. “ఇది కాలనర్పము. దీనియొద్ద జేరిన వివాశమగు”
ననియెంచి నీయొద్దకైన వచ్చునా? ఊరివారందఱు “ఎట్టిపలుగాకి యీకైక” యని
తిట్టుట మానుదురా? నీవప్పుడు గాడిచెప్పెనెక్కి నీవుట్టిగంటి కేగవలసివచ్చుగదా?
అప్పుడు బ్రతికినమగడుగల విభవ వయ్యెదవే ఇంకేమయినను నీ మగని వరము
లడుగక గలవా? ఉన్న రెండువరములు పరిస నాప్తి జెలఁజె. ఇంకేమోయిన నడుగక
గలవు? ముఖ్యము కొనల్యయే యవ్యవముగలది. “భోగిని యగుభార్యయడిగిన
వరము లిచ్చినపతి పట్టపుదేవి నేనడిగిన నెట్లివ్వఁదో యొట్లు నిన్నడవికి బంపునో
చూతము” అని యింతకముందు కొనల్య రామునితో ననెనట. దాని యభీష్టము
నీవలన నే నెఱవేఱఁగలము. పట్టినపట్టు సాధింపవలెనన్నం కొనల్యను జెప్పి
యితరులక జెప్పవలయు. దాని చరణములపైబడుము. నీ కంత వజ్రకు బుద్ధిగలు
గదు. పతియంట! చచ్చునంట! ఏమయినదే నీపతికిమ్ము? అరణ్యములకు
బోవురాముండు మరలరాక యట్లే పాదయిబోవునా? చత్తునని నీపతిచెప్పకొనె
గాఁబోలు. దాని నీవు విశ్వసించితివి కాఁబోలు. మాటలలో నే పా)ణముఁబో
గొట్టుకొనువాఁడు గూఢవలె నిన్ని దినములు బ్రతికియుండునా? మోసకారి పతి
మాటలకింత గోలవపుదువు గనుక నే కొనల్య నిన్నిట్లు చెపులపట్టియాడించుచున్నది.
విశ్వామిత్రునివెంట రామునిక బంపునపుడు నైతము నీపతి ప్రాణముల విడుతునని
యిట్లైనాగత్యము చేయలేదా? విశ్వామిత్రుండు విడిచెనా? నీపతి గ్రుడ్డుపెట్టెనా?
ఇంక నీతో మాటలాడుటకు గాదు. నానోరు నొచ్చుచున్నది.

కైక—మంధరా! నీచూట విక్రము. ఇప్పుడు వెనుదీసిన నవకీర్తి యొక్క బిరుదులును.

నీవలె హితముచెప్పువారు నాకులేరు నీయపకారమున కేమొనర్తును? కొమ్మ చంద్రిహారము (ఇచ్చును.)

మంధ—(పాటవేసి) నన్ను దిబ్బుటకిదియో యుక్తి? కూలికి నీకు హితోపదేశము చేసితి ననుకొంటివా? తేపు నీకొడుగును “చక్రివర్తి” యనిపిలువ నీవు చక్రవర్తి మాత్రమే నన్నాదరించిన నా సంతోషమే చాలునాకు బహుమతి.

కైక—(మంధర వాలింగనముచేసి) మంధరా! నీకు నాయెడ నవ్యాజకరుణగదా? అనియేమే మంధరా! వీధిని గలకలము?

మంధ—చూచుచుండె కొసల్య వచ్చుచున్నది. జనులందఱు దాని దుఃఖమును దడుదుని ముగా భావించియున్నారు. అందులకే యాయలబలము.

కైక—ఇదేమే కొసల్య పాదచారిణియై పల్లకి లేక వచ్చుచున్నది?

మంధ—ఇంతటిలోఁ దీక్షణా? నీవరణదాసి కాఁజాలదా? ఒక్కమాట. ఇది గయ్యాభి. టక్కులాఁచి దీనిమాయలకు మోసపోవకము నీవిందుడకుముపొమ్ము.

కైక—

(నిష్క్రమించును)

[ప్రవేశము: కొసల్య]

కొసల్య—మంధరా! రాజవ్యాధును నై కేయియు నున్నారా?

మంధ—(పడ్చుచు) అమ్మా! యేలపోయెదవు? ఈ దుర్జాతికైక విడువని పట్టుపట్టి రాజేంద్రుని బాధించి సత్ప్రసతుడైన ధరణీశుఁడేమి చెయఁగలడు? ఇదియెంతటి పలుగాకి! దీనియొద్ద నెవఁడయి. దీరికొడుకే యీ సామరాజ్యమేలనీ. నీపాదముల శరణుఁజెప్పెను. మనము నరణ్యమనకుఁ బోవము రామువెంట. (కార్తవీరబదను).

కొసల్య—(కన్నీరునించి లేచినట్టి) మంధరా! నీ యుపదేశమైనఁ గైక వినదామోగా? నీవేమి చేయుదువు? ఎందున్నాఁ దారాజన్మము?

మంధ—ఆగృహహిన నున్నాఁడు. అయ్యో! ధరణుఁడెట్టి కులటాసుతుఁడాయె!

కొసల్య—ధరణు నేల యెట్లాడెదు? వాఁడు నిరపరాధి. (పోవును)

మంధ—(నవ్వి) పొమ్మ. నీకు తురకన్మకాఁగలదు. (ప్రక్కనుఁబోవును.)

(వెనుక యవనిక నెత్తిన దళరథుడు-పడియుండును)

కొసల్య—

(దళరథువైబడి)

అనుబంధము 22

[ప్రవేశము-సుమిత్ర].

కౌసల్య—నాథా ఇదేమిట్లు మీరామునిగానఁ బట్టించితివి?

సుమిత్ర—హా! నాథా! నేఁడేమిదుర్దినము? పట్టాభిషేకము హస్తవము తుదకీస్థిలికిఁ బరిణమించెనే!

కౌసల్య—నాథా! ఏమి మాట్లాడకున్నావు? ఇట్టిరియ్య వరములగునా? యుక్తా యుక్తములు పరీశీలంపవలదా? అయ్యో! రాముడే. నీమోహపుకాముడే. అట్టి నాని నటరీఢలికంప వీచున సెట్లొచ్చెను? ఈసంతాపము నీవైన ధరింపఁగలవా? నేనేమి తప్పునర్పితి? కైక నీకు మెచ్చులాడియైన ధరతుఁ బట్టము గట్టుము. కాదనకు. నాకొడుకును మాత్రము నాయొద్దనిలపుమా. నాకుఁబుత్రభీక్షమిమ్మా. నీకు నల్లరు కొడుకులున్నారు. నాకొక్కఁడేకదా?

సుమిత్ర—నాథా! రామునేల యరణ్యములకుఁ బంప? ఈదుఃఖము మన మెవ్వరమైన సహింపఁగలమా? అయ్యో!

దశ—(లేనియేడ్చి) కౌసల్య! సుమిత్రా! నామద్దకుమారు మనసార నరణ్యమునకు నాజ్ఞ వెట్టితిని యెంచితిరా? కటకటా! ఆకొడుకును బాసిన రెండవక్షణముననే నేశ్వశాసమున దగ్ధుడకావలదా? ఎట్టిపాడువేళ నే నీకైకు వరముల నిచ్చితి. ఈకైకను జేపట్టి కులమువారికందఱికిఁ బుత్రునకు మీకు శాత్రువుఁడనైతిని నిన్న సాయత్తినిమునకుముందు నేమృతిఁ జెందియుండిన నాకీదుఃఖముండదుగదా? కైకా! కైకా! నిమగన్న కడుపు దగ్ధమగుఁగాక.

అనుబంధము 23

కౌసల్య—రాజేంద్రా! నాప్రాప్తియిట్లుండ నాకైక యేమిచేయును. ఆతర్వాత విలు పింపుము. ప్రార్థించెదను.

దశ—కైకా! కైకా!

కౌసల్య—కైకేయీదేవీ! రమ్మిందు, నేనిన్న వితు.

కైక—(మెకనుండి) నాకాయాసముగనున్నది. రాజాలను.

దశ—కౌసల్య! దాని నేటికిఁ బ్రార్థింపనెంచెదు? వివనిచేయవలెనో యదిచేసె. ఇంకేల వచ్చును? తాఁతకైనఁ గరుణగల్గు దానికిగల్గదు.

[ప్రవేశము: వసిష్ఠుఁడు. సుమంత్రుఁడు].

వసి—రాజేంద్రా! రామలక్ష్మణులు నీతానమేతులై వచ్చియున్నారు.

దశ—హా! శ్రీహరీ!

పసి—నేనప్పుడే చెప్పితివే. దుఃఖముతో నేమిప్రయోజనము? ఇది దైవకృతము.
వారల విలిసింపుము.

దశ—ఋషితిలకా! యింక మనసు తాయించేసితి. చావనున్నవానికి వగ పే? ఆ
రాముడు కడమాట నాయానల్లెగొన వచ్చియున్నాడుకాబోలు. రమ్మనుము.
కడసారి వాసిముద్దుమోము వీక్షించెదగాక.

[ప్ర: రాముడు సీత (దూరమున లక్ష్మణుడు)].

లక్ష్మణ—(స్వ) దశరథుడుగాని శైకకాని తుదకు గరుణింపవచ్చునని యొంచితిని.
ఊరజంటి. కానీ. ఇంతను వేళగలదు ఈరాముడు నేబోయివచ్చదనని చెప్ప దశ
రథుడేవ్వ, నప్పుడైన శైకకు గరుణగలుగదా? నేనిందేయిందెద. ఆవ్యాళ
మిథునము చేరియొన్న యాగుహలోనికి బోవజాల,
(నిల్చును).

రాము—(దశరథునికి నమస్కరించి) జనకా!

దశ—రామా! రామా! నీవునన్ను “జనకా”! యని పిలుచుటో యే కడసారిగదా?

రాము—జనకా! ఊహిల్లుము. నీకేటికివనట? పదునాలు గేండ్లయని భీతిల్లదవుగాక
శ్రీమకాలముననే యవి నిండగఁగవలసి చింతింపవు. నే సంతోషమున వరణ్యముల
కేగిననే నీకే క్రిసంతాపము? నీవలెతే జొరదిననేనోర్వజాల. నే నిందుండజాల.
నీయూనల్లెగొనకయే వెడలిపోయెద. ఈసీత నాసంతోషము నినుమడింపజేసె.
నేనెంత చెప్పిననుమానక నావెంటవత్తునని పట్టువట్టె. నేనునియ్యకొంటి. మీయూజ్జ
యొకటియేవలయు. ఒంటి గానుండక సతీయుతుడనై యుండెదగదా? ఇంకేల
చింతింపవలయు

దశ
కాసల్య
సుమిత్ర } హా! సీతా! సీతా!

రాము—మీరెవ్వరుగాని దుఃఖించిన నేనిందుండను. ఇదే వెడలెదము.

ద-సు-కా—మేము దుఃఖింపము-దుఃఖింపము. (దుఃఖింతురు).

రాము—మాకై కేయీ మాత యెక్కడ?

దశ—శైకా! శైకా!

[ప్ర: కైక మంధరతో (ఒకపక్కన)]

మంధ—(కైకతో) నీకున్న ధైర్యమంతయునిప్పుడేయుపయోగింపవలయు. తిరిగిలివా
కార్యముదప్పును. (ప్ర) కైకా నిన్నిందఱు సిలుచుదున్న రాకున్నావు. ఏటికి
చూర్మ మూరకరమ్ము.

లక్ష్మ—(స్వ) ఔరా! ఎంతసాహసిని యీమంధర! ఇదియంతయు దీనిపనియా P
కైక—ఏమి పిలిచితి?

కాసల్య—సోదరీ! కైకా! నామాటవాటింపుము. నీకరుణావలోకము నాపైఁ బ్రస
రింపఁజేయుము. నీకొడుకునకుఁ బట్టముగట్టుము. వలదనను. రామునరణ్యమునకుఁ
బంపుటమాత్రము మానుమా? ఆయ్యో! వాఁడు నీకొడుకుగాఁడా? నీకొడుకునకంటె
రామునిపై నీకాదరణము మెండని యెన్నిమాఱులో చెప్పుదుంటివే. ఇదియా
యిందులకు నిదర్శనము? నన్ను నాసుతునిబావి నీవేమి ఘోర్భయముభవింప నెంచి
యన్నావు? నీదేతులంటి వేఁడుకొందును. ఈయింతివన్నప మాదరింపుము. ఇన్మ
మున్నంతవఱ కీయనుగ్రహము మఱవను. కృతజ్ఞనైయుండెద. నను దాసిగా వేరి
కొమ్ము. నాకభయమిమ్ము. పుత్రభిక్షమిమ్ము.

అనుబంధము 24

సుమి—చెలియా! ఈమాటమాత్రము జరుపుము.

అనుబంధము 25

అయ్యో! నీవు నీయెత్తు ధనముపోసినను నీయింటికి రానిచెలి నిమజ్జేతులంటి
వేఁడు చున్నదే! పల నీకుఁ గరుణగలుగదు. దశరథుకుమారులలో నొకరి నీవరణ్య
మునకుఁ బంపవేవలయునన్న! నాకు లక్ష్మణ శత్రుఘ్ను లిద్దఱున్నారు. వారిలో నొకరిఁ
బంపుము. వలదనను.

అనుబంధము 26

కైక—రాజేంద్రా! వన్ని ట్లారడిచేయుటకా పిలిచితి!

దశ—హా! దైవమా! కైకా! కైకా!

కాస—కై కేయా! మఱియొక్కమాట. నీకుఁగరుణగలుగదు. రామునరణ్యమునకుఁ
బంపుము. భరతుఁడిందువచ్చువఱకు నిలుపునువ కారము చేయుమా. వేఁడే పంప
వలయునను సంతటి పగఁజేసితి?

అనుబంధము 27

ఈ పుణ్యముగట్టికొమ్ము. కరుణింపుమా. కరుణింపకున్న విడువను. నీయానవిడువను.

(కాశ్యపైఁబడును).

దశ—కైకా! ఇదిమాత్రమొసరింపుమా. స్వల్పకార్యము. నీవు రెండుగాకింకెన్ని
వరములైన నడుగుము. ఇచ్చెదను. దీనిమాత్రమాచరింపుమా. నిను నమస్కరించి
వేడుదు. (కాళ్ళపైబడును).

కైక—(కుంభరన్నుకూడును)

మంధ—(వలదని నైగచేయును),

కైక—రాజేంద్రా! సవతులారా! ఏమిసాగసుమాటలేయివి? భరతుడువచ్చిన వాని
లోబలుచుగొని ననుఁ జెడ్డజేసి దేశభ్రష్టగాఁ జేయనెంచిరిరా? ననుగాడిదెపాలు
బోసి పెంచినారనుకొన్నారా. రాజేంద్రా! ఈవాయాభితనములేటికి? ఇందటి
యెదుట నన్నారడిచేయుచున్నారా? వరముల్ఁజాలననుము. తీఱినదిగదా?

అనుబంధము 28

చం! భరతుడు వచ్చెనేని కడువంచన లోఁగొనివానిరామునికా
ధరణి నిల్ప నెంతిరె దాని నెటుంగఁగఁజాలనే విధం
బరయని గోలనే యకట యంతటిమోసమె నాకులేదె నా
గరికత నాదుతల్లిని ను గాడిదెపాలిడి పెంచియున్నదే॥

అందలు—హా! శ్రీహరీ!

లక్ష్మ—(ఖడ్గముపట్టి లోనికివచ్చి)

అనుబంధము 29

సదస్సులారా! చూచితిరిగదా? ఇందలిభర్తముల మీరాలోచింపుడు. వర
ములనఁగా నెట్టివి? తనకు మేలుగాఁ గోరినవికదా? బ్రహ్మాదిదేవతలఁగూర్చి యెందలు
తపము లొనరింపరు? ఎందలు వరములఁగోరరు. తమకిట్టిమేలు నిట్టివదవి రావలయునని
కోరిరి గాక వెలువారికిట్టి దుఃఖముగల్గ వలయునని వరములడిగిరే? కాఁబట్టి యీకైకేయి
రామునరణ్యమునకుఁ బంపఁగోరినది వరమేకాదు. దాని నీయధిపుఁడీయఁబలిచెను. అది
గాక, యీమెకు రెండువరములకుఁగదా స్వాతంత్ర్యము? రెండమగు నెవఁడున నీమె
యెన్నివరముల వేఁడినదో విచారింపుడు. ఒకటి భరతునకుఁ బట్టాభిషేకముచేయుమని.
దీనితోడనే రెండును దీతె. ఇంతవఱకు రాముపట్టాభిషేకము నిశ్చితమైయుండినందున,
దాని మానవలయునని యొకటియు, భరతునభిషిక్తుఁడేయవలెననిమఱియొకటియునగుఁ
గదా? ఇకనిఁదగిన వర మెక్కడిది? కావున నెట్టివరమును పరాధిపుఁడీయఁబనిలేదు.
ఈ రెండవదియనువరమునను నెన్నియున్నవో చూడుడు. తపసివృత్తిమై, పదునాల్గేండ్లు

అరణ్యమునకుండ రాముని నేడే పంపవలయునుట. అరణ్యమునకు గాముంబంపవలయు ననుటయొకటి, పనునాల్గేండ్లుండఁ బంపవలయుననుట యొకటి, తాపసివృత్తిగలిగి యుండవలయుననుట యొకటి, నేడేపంపవలయుననుటయొకటి ఇట్లు నాల్గువరముల నడిగినది. వీరినన్నిటి నీరాజేంద్రుఁడివ్వవలయునను నిర్బంధమేమి? వీరియెట్టిచ్చినను, నేడేపంపుమని నిక్కచ్చిచేయుట యెట్లుగు? భరతుఁడు వచ్చునఱకు నిలుపుమని యొమెను పేడఁగో నేల? అవశ్యము నిలుపవచ్చును.

వసి—భరిరే లక్ష్యగా! నీనింతయొప్పిదముగ మాటలాడుదువే!

సుమం—ఈయత్తి యొకరికినిఁ దోచదయ్యెగా?

రామ—మీరేల సంతోషించెదరు? వరములుకానీ కాకుండవీ. తల్లియడిగినది తండ్రి యుద్ధివాఁడు. నామేనఁబ్రాణములుండ నే నతని నసత్యవాదిఁజేయుదునా? ధర్మసూక్ష్మవాదమున కేమివచ్చును. నేఁబోవ నేవలయు.

చం॥ వరములఁగోరెఁదల్లి జనవంద్యుఁడుతండ్రియొసంగెఁగానకే
నరుగఁగఁ దమ్మునిగ గృపధరాధిపుఁజేయఁగ నాకుఁగీటునే
వెరపునఁదండ్రిమాట నడపింపని పుత్రుఁడు పుత్రుఁడే గుణం
బరయని ధర్మసూక్ష్మముల నాడఁగనేల వృథావివాదములే॥

లక్ష్య—రామా! నీ కెంతటి యవివేకము? అశక్తునిభంగి నిట్లు మాటలాడనేల? నీవరణ్యమునకుఁబోవ నేల? తండ్రిమాటజరుపనేల? తండ్రియంట వాక్యముంట? ఇట్టితండ్రి మాటయూ జరుపవలయు? ఈతండ్రియే ఐసిష్టాదిసంయములును సుమంత్రాది మంత్రిలును, నిండిన యెడ్తో లగమున మొన్న నినుఁ బట్టాభిషిక్తుఁ జేసెదనని నీకు మాట యీలేదా? ఆమాట సెల్లు తిప్పజాలువాఁడు? అదితిప్పిన నసత్యములేదంట. ద్రోహకాంక్షచేసిన యొకభోగిని కెన్నితరములక్రిందఁబో యెవ్వరు నెఱుఁగకుండ యిచ్చినయవివేకపుమాట తప్పిన సత్యభంగముంట! ఎట్లును నీతని కసత్యపాపమే రానుండ నరణ్యమున కేలపోయెదవు? నీబంటు నే నుండ నీకేమికోఱత. ధనువు పట్టినలివిని నెవరడ్డమురాఁగలరు? సప్తహగరములఁ గలఁచి వై వఁజాలా? కులాచలముల ప్రక్కలింపఁజాలా? రామా! ఈపురివిడిచి ముందొక్కఁమిగిడకుము. మదనాతురుఁడై, వృద్ధుఁడై, కూరకర్మములనోర్పిన యీదశరథు మాటలేల వివలయు? నాచేతులార నీకు నేన పట్టాభిషేకము జేయఁగలను. ఈకాశీయకము పట్టినలివి ధరతామలగు శత్రువర్గములఁ బరిమార్చెద. పయనతీసుతుఁడడ్డము వచ్చెడినో చూడము. ఈదుర్జాతిమంధర కలదుగదా? దీనినిప్పుడే—(కత్తియై త్రిశాపును)

కాసల్య—లక్ష్మణా! (అని నిలిపి) ఈ మంథర నిరపరాధి. నేనెఱుంగదును. దీనిఁ గనకుము.

రామ—లక్ష్మణా! లక్ష్మణా! ఎంతమాటలాడితివి! ఎట్టిపాపముగట్టుకొంటివి! కోపమునఁ గలిగిన యనుతాపమున నరకహాపమునఁ బడిపోవుటరయ్య వైతివే.

ద్రుతవిలంబితము. తగునె నీతిలిదండ్రుల సగ్రజా

వగపు పుట్టఁగఁ బల్కితి విట్టులగా

మిగులనిన్ను సుమిత్రయై కాంచెనో

వగఁ గిరారతకబాలునె పెంచెనో॥

ఎవ్వరినింతగా నీవాడునది? దశరథునా? తండ్రియే. కైకనా? తల్లియే. భరతునా? అన్నయే. పితరులగుఱించియు సగ్రజాఁగూర్చియు నిట్లాడిన పాపమునకు నీ కెట్టిప్రాప్తి ఘటిల్లఁజాలదు! నీవు సుమిత్రకన్నవాఁడవనితోచదు. ఎందో శబర కిరాతకుఁడనున నుద్భవించి దుష్ప్రాప్తిచే నిన్ను సుమిత్ర పెందినట్లుతోచఁ జేయుచు న్నావు. నీతో సంభాషించిన దురితముగాదా?

తోటకము. తలిదండ్రుల సగ్రజా దారిమిలే

కలయించెడు పాపము లాడితివే

బలుకోపమ దెవ్వరివైన నిక

ద్విలకింపఁగఁబాపము నీముఖము॥

లక్ష్మణ—(కత్తిపాఱవేసి) అన్నా! రక్షింపుము. కోపమున నరయలేవైతి. బ్రహ్మహత్య పాతకమునకు గుఱియైతి. (కాళ్లఁబడును)

రామ—(లేవనైతి) ప్రియసోదరా! నీకు బుద్ధిగలుగుటకైకూరిరపుమాటలాడితిగాక, నీసుస్వభావము నెఱుంగనా? నన్నేలక్షమింపవేడెదు? నిను తమింపవలసినవారు నీ పితరులగదా?

అనుబంధము 30

లక్ష్మణ—జనకా! మహాకాంతగుణోపేతుఁడవగు నీకుఁబుత్రుఁడననించుకొని యొడలు దెలియకుండఁ గాల్చిన కోపమునకుఁబడి నిన్నురకదూఱితి. ప్రాయోపవేశమొనర్చినను, నాపాపము నాకుఁదప్పదు. రక్షింపుము. (దశరథుఁడొక్కఁడైబడును.)

దశ—తనయా! నీకేసుంటివి? నీమాటలన్నియు యథార్థములు. నేఁగామారురుఁడఁ గాననే యీకులనాశకరి కీదురార్థానికి వరములిచ్చితి. కూరికర్మఁడఁగాననేయింత

కోర్చితి నేవశ్యము వధ్వాంధ. నీచేతఁగాకున్న వేటొందు భంగి నైనఁ జావఁగల వాఁడ. పల వెనుదీసెదవు? ఇదే నాకంతము. అదేనీకరవాలము. (పిచ్చును) నీకేమి కుఁ బిచ్చు పాపముకలుగకుండ దైవముం బ్రార్థించెద. కానిమ్ము రాను—అయ్యా! ఇటుదగునా? నీఁడు ప్రజ్ఞ లేమి నిట్లాడె నింతయే. అవశ్యము తుంతవుడు.

దశ—గామా! నేనుకోపమునఁ గార్పణ్యమున మాటలాడితివా ?

లక్ష్మ—జనక! నీవు తమింపకున్న నీకరవాలమున వాటివ్వ—(పిచ్చును).

దశ—(నిలిపి) పుత్ర! నీవొనర్చినది యపరాధమేయని నీవెంచిన తమించితి. నిక్కముగా తమించితి.

లక్ష్మ—కునసారఁ గరుణించినందునకు నివర్తనముగా నాకొక్క వరము నీవలయు.

దశ—అయ్యా! నావరములు నన్నేగతికెఁదెచ్చెఁ జూచియున్నాఁడవుగదా? అయినను బియ్యముమారునీకీదగిన వరమేది యడుగును.

లక్ష్మ—ఈగామువెంట నన్నుఁబోవ ననుజ్ఞయివలయు. ఇదియేనావరము.

కుని—కుమా! లక్ష్మణా! నీవు నాతనూజుఁడైనందులకు సాగ్ధ మిప్పుడుగదా? కుకుమారుఁడగు రాముఁడు సుమకోలాగియగు నీతతో నరణ్యముల కేగుచుండ వారికి రక్షగా నీవుపోవ వేఁడవలయుననియే యుంటి. అది నీవకోరితివి.

రాను—లక్ష్మణా! ఇదియేమి కోరిక—

లక్ష్మ—నేను వెంటగా ననుగ్రహింపనేపలయు. (నమస్కరించును).

రాను—తన్నుఁడా! తెమ్ము. నీవైయోదరపూర్వకముగవెంటవస్తునన్న నేవలదందునా? నాకుఁ జతుర్ముఖములు కావా నీవుండిన ? జననీజనకులారా! ఇంక మాకాహ్లా యిండు. పుత్రుల స్వల్పవియోగము గలిగెనే యని వంతఁగందకుఁడు. నార చీరలనిండు.

కైక—(మూఁడు జతల నారచీలు నొకజత దారుపాదుక లిచ్చును.) కుమారులారా ! ఇదిగో చీరలు, కొనుడు.

సుమం—(స్వ) ఇట్టిపాపజాలి యిటి కఠినమానస లోకమునలేదుగా !

దశ—హా! హా! శీహరీ !

వనీ—కైకేయా! చూచి, చూచి యొర్పితిమి. ఇంకెంత యోర్వఁగలము. ఆ కేకయ రాజునకీ వెట్టివేళజనించితిని? నీదుష్కృతివలన ఫలమేమైన నున్నదని యెంచితివా? భరతునికై కదా నీవిట్టి కటికపనిచేసినది? ఆభరతుఁడు నిన్నాదరించునని నమ్మితివా? నీవుగడించిన యీనీచనించాసమునఁ దన నాచుపాదమైన వాఁడూచునని యెంచి

లివా? అరభరతుడెవ్వడని యెంచితివి? వాడు శ్రీరాముని దశరథు ప్రతినిధిగాఁ
 వాచువాడు. అతఁడమాట నింతయిన మీఱనివాడు. తనయన్న కిట్టిపాటుగలిగెనన్న
 వెతఁజెందికుండికందఁడా? వాడు దశరథునికొడుకేయైన నినుఁదల్లిగాఢాఁచునా?
 నీపాపపుమోము మరలఁజూచునా? అయ్యో! ఈ సుకుమారులకు నాఁచీరలివ్వ
 నీచేతులెట్లాడెను?

దశ—హా! కైకా! రామునికి నీవు తపసివేషము గోరిలిగాక, నీతకు లక్ష్మణునకుఁ
 గోరివా? లోకమిది తపానివత్సవిఖ్యానియై, పుణ్యగుహోపేతయై, యనవరత
 సద్యోత సమేతయై, తగు నీతకా యిచ్చితి వీనారచీరలు? తెమ్ము నామణిభూషణ
 సందోహము. ఇల్లాలెయ్య నూడ్చితెమ్ము. నీతా! కోనులముఖకంజాతా! సుగుఁ
 వ్రాతా! కొమ్మిభూషణముల. పాటవేయుమా నారచీరల (తా నేపాటవేయును).

లక్ష్మణ—జనకా! వాకివియే యుండనిమ్ము.

రామ—తలిదండ్రులారా! మాకింక నాజ్ఞించుడు. జనకా! ఈకైకేయిమాతను మీరు
 నిరాదరణ మొనర్పరాదు నాకహితకార్య మీమె యేమియు నొనర్పలేదు.
 ఆయమ నొక్కింతయు నోనాడనిలరని ప్రార్థించుచున్నను ఈకొనల్కాసుమితా
 దేవులు పుత్రులు దండలేకుమటఁజేసివచ్చుచుందురు. వారలచింత వారింపవలయు.
 తేఱు భరతుఁడేతెంచిన మానాందీనాదముల పచింపుము. రాజ్యము కైకొనుటకు
 వాఁడేమైననొకటి చించినమహాపూర్వకముగ నేనొసంగెదననియించిరి పాలింపవలయు
 ననియు పచింపుము. అమ్మలారా! మాజరకునిపై నించుకైనఁ బరామరిక తప్పుకుండ
 వలయు. అతఁడు వృద్ధుఁడు. ఊరక నాకొఱకై చింతఁబూనినాఁడు. మీభక్తి
 శ్రద్ధల నతనిచింత నుడిపి పాలింపవలయు. భరతునిఁ గరుణింపవలయు. వాఁడు
 మీయెడలఁ బరచుభక్తిపరుఁడు. మా మాటుగ మీనందనూషువాఁడు. ఇంకాన
 లిండు.

దశ—రామా! అట్లుననబోయెదవా? ఇదియే నీకడచూపని నాకుఁ దోచుచున్నది.

రామ—జనకా! ఆమాట లనకుము. మమ్మా శీర్షిదింపి పుభముగఁ బంపుము. కన్నీరు
 నింపకుము. ఇదె నమన రిందువారము (నీతారామలక్ష్మణులు నమస్కరింతురు)

దశ—పుత్రా! అయినఁ బోయెదవా? నాయత్నములేదు.

సీ॥ కుల శేఖరుని నిన్నుఘోరాటపులకు నేఁ

డనిపితి నని ఘన్నుఁ గనలకన్న

కైక పాపముగాక గలుగదు నాపాప

మించుకంతయు నంచు నెంచవన్న

మీఱఃజాలమిఁజేసి మితిమీటి కలిగెనీ
 యుమ్మల మని నీవు నమ్మవన్న
 నడలించుశోకంబు సాక్షిచాలకయున్న
 నేజచ్చినపుడైన నెఱుంగవన్న
 తే॥గీ॥ మగువ నీనీత వసుల నేమాటకన్న
 పిన్నతమ్మునిఁ గరుణచేఁ బెంపవన్న
 మాతలను నన్నుఁదమ్ముల మఱవకన్న
 భూరియశమున మఱిపురిఁజేరవన్న ॥

కైకేయికూరత్రు పుంపుర గుణసూషణఁడవగు నిను సూరారణ్యముల పాలు
 చేసినఁగాయని నమ్మఁగనలకము. ప్రాప్తము నెవరు వర్షింపఁజూచుదు? కటకటా!
 హావతూలిక పాపుపైఁబడినను గండునాటెని తేమీరు నులకరాళ్లపై నెఱ్ఱుండునో?
 ఎడక నైఱుఁగక సౌనములకుఁగినను గనిగఁను మోఁదమ్మి వర్జితవముల కెట్లొ
 ర్వునో? మెత్తని చిత్రాసనముఁ ద్రొక్కినను గ్రొన్నెత్తురుప్పువనము లరణ్యకంటక
 శిలా ప్రదేశముల నెల్లు సుదంతుకో? నేనేనుమేలుచు యోగము? ఈసీతాలక్ష్మ
 ఙులు నీపై మోహమునఁ బారుక చుదొడెనను. వీరిజక్కఁగా నరసికొనుము.
 ఈసీత సుమకోమలి. ఆకాలకత్తుల నెల్లు వర్షింపఁగలవో? అలయకుండఁ గాపాడవల
 యునుమా. సీతా! నీవతివెంటఁబోవు పాతివ్రత్యమునకు మెచ్చితి. మీరుపోవు వివినం
 బుల భీకరమృగములును, గాక్షులు నెలపులు నుండఁగలవు. నిర్భయముగాఁ దిరు
 గాడకుమా. నీరిరువురిలో నొకరు వెంటరాక యెందును బోకుము.

పృథ్వీవృత్తము.

పురాకృతమునప్పునే పొగులకమ్మనీ కెనయీ
 కరాళగతికిన్మముస్సనలకమ్మ యెందైననా
 యరణ్యములనొంటిగా నకుగకమ్మనిర్భీతిగా
 మరాళగమనా మమున్నఱవకమ్మ యోగోజ్జ్వలా॥

కుమారీ! పోయిర .

మంధ—(కైకతో) ఇంకనునను వివమురమ్ము. అప్పుడే నీవేస్తుమొగము పెట్టితివి.
 ఏమిచేయదువో—

(రామ, సీత, లక్ష్మణ—కొనల్యకు నమస్కరింతురు)

కాన—రామా! ధీరమానసమున సంతయుఁ బర్యాలోచించి నూచియున్నాను. అన్నా! పోయిరమ్ము. ఈలక్ష్మణుని నీతను నేచుఁజుము. వీరినరయు నెడ నెంతశ్రద్ధ యున్నను దక్కువేయగు. (రామునితల నివిరి యాలింగముచేసి) రామచంద్రా! దేవతలు, భేదరులు, దీక్ష్వాళకులు, చంద్రుఁడు, సూర్యుఁడు, బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులు, పృథివ్యాదిపంచభూతములు, శ్రుతులు, శాంతిదాంతలు, యతులు, ననులు, తరులు, గిరులు, దశదిశలు, సమస్త జీవరాసులు, సప్తార్షోలోకముల సప్తార్షలోకములకున్న ప్రాణిసందోహము నికెప్పుడు తేమముగలిగింతురుగాక! (చెతికి రత్నగట్టి) రామా! దీనిబాచుక రక్షించుకొనుము. అలకాఁడు తనతల్లి దాస్యముఁ దీర్చునుడేనిది సర్వప్రయత్నముల దేవతలజయించి దేవలోకమునుండి యహృతిముఁ దెచ్చుట కుచ్చమింది మ్రొక్కి యెదుటలిచిన గరుత్మంతున కాతని తల్లి యెట్టిదీవనలొసంగెనో యాదీవనలునీకుఁగలుగనిమ్ము. అజేయుఁడైనర్వాయుధా భేద్యుఁడైనరలఁబాఁడదోలి సురభరి నాక్రమించియున్న వృత్రాసురుఁడంపు నుపాయము గానక తొల్లి దేవేంద్రుఁడు విష్ణువులన ననుజ్ఞపడితి సర్వసామగ్రుల సమకూర్చికొని ఋషి ప్రముఖులగు దేవతలకు మ్రొక్కి నిలిచి వృశ్రుపైఁ బోవుట కనుజ్ఞపేడఁగా, నాదేవతలాతని కేమంగళముల నిచ్చిరో యామంగళములు నీకుఁ గానిమ్ము. మఱి బలిదావ నేత దేవేంద్రుని స్వర్గమవహించి యలఘులీలఁ బాలింపు చుండ, నింద్రుని స్వత్విమిందునకుఁ జేర్చుచుద్దేశమున జరించిన వామనమూర్తిబలిం ద్రు ధరాదాన మమఁగఁగోరి యుబకుంబోవ నాతనివేడి తనతల్లి యదితికి మ్రొక్కి నిలువఁగా రాజ్యభ్రష్టులై కడుహిసస్థితినున్న యింద్రాదిసుతులఁ గాపాడికొనుచు గహనాంతరగీతుల నిరుపేదభంగిఁ గాపురమున్న యాయదితి యా వామనున కెట్టి విజయములఁ గోర్చో యావిజయములు నీకుండనిమ్ము. తనూకా! పోయిరమ్ము. లక్ష్మణా!

శా॥ అన్నాలక్ష్మణ నిష్ఠురాటపుల నాహా యెట్లుకాపాడఁగా
నున్నావో రఘురాముఁగోడలిని నిత్యోత్పాతముల్లాన్చినీ
పున్నావంచుఁడలంపనూటటయు నాకొక్కింతచూపట్టెనా
కన్నుల్చుల్లనగా వధూతనయభిక్షించిచ్చి మన్నింప వే ॥

నీవు రామునివెంట నేగెదవను కారణమునఁగదా యింత భైర్యము వహించి యున్నాను. నీయన్నను వదిలియను నిష్ఠురాటపుల బాధలాంఢనీక మరలఁ బురముఁ జేర్చివా నాకునీవు పుత్రప్రత్రీదానమిచ్చిన వాఁడవగుదునుమా. నీతా! ధరణీజాతా!

సీ॥ మితభాషణములాడు సతివవౌటనుసొంపు

నింపునీమాటలాలింప నైతి

మిగులఁజూచిన దృష్టితగులునోయచుభీతిఁ

గన్నులారఁగనిన్ను గాంచనైతి

చిటుతసిగ్గున నీన, చేర రాకుండుట

నింపుగా నినుఁగొఁగిలింపనైతి

సుతనుమించినకూర్చి సతివ యోకోడలా

కడఁగినీశుశ్రూషఁగాననైతి

తే॥ గీ॥ బాల నినునేడు గానలఁ దోలుటాయె

నెటుల వేఁగింతునమ్మ త్రోయింతునమ్మ

వంతఁబాలింతునమ్మ తలంతునమ్మ

యోగునమ్మపాణముల భరింతునమ్మ॥

చక్రవర్తి కుమారుడనియు, జక్రవర్తి పదమునకు రాఁగలవాడనియు, నమ్మి జనకుఁడు నిను మారామునకిచ్చెను. ఎల్లప్పుడు నిను గారాముగాఁబెంచిన మిథిలా నాథుఁడు నిన్నుఁజేత నిడుకొని కాపాడి తనయ్యట్టివారిఁగా భావించి నినుమాకోడలిఁ జేసెను. అట్టి నిన్ను గుట్టలఁబట్టించి జనకరాజున కెంతయు నవరాధ మొనర్చితిమి. ఇప్పు డతనిమానసమెట్లుండఁగలదో. విధిబలముచే నైనయీ కార్యమునకు మమ్ముఁగనలకుమా! నిన్నుబోమ్మనఁజాలము. పోవలవనఁజాలము. పరమసుస్వభావమునను, సమంచిత సాధ్వీ గుణంబునను, ధీరపతివ్రతవై నీపతివెంటఁ గానల కేగుటయే విహితము, సముదంచిత సతీగుణ సముపేతయగు నిట్టికోడలు మాదండనండుటకు నోచమైతిమి. మాసంతాప మందైవమేయెఱుఁగు. ఎట్లును బోవనున్నావు. పోవఁగలవు-పోయెదవు. ఎట్లయినఁ జింతమాన యత్నింపుము! పతివ్రతాలికమవగు నీకు నేఁ కెప్పవలసిన ధర్మములేమున్నవి? జనకుండు నిన్ను మావశముచేసినదికల్ల. నాయురువురు ముద్దు కుమారుల నీవశమిప్పుడు నేఁ జేయుటయధార్థము. వీరలనెల్లర నెడవో. వేళ వేళకు భోజన మిడి వలసిన యావచారములఁజేసి యెల్లు రక్షించెదవో, పూజనీయురాలవై మరల సౌఖ్యముగ నీపతితో మఱుఁదితో మానీటి కరుదెంచి నాయాశీర్వాదము నెల్లు పడసెదవో. సీతా! మిథిలాఛఱనుండి తెచ్చితివే. ముద్దుచిలుకల నానినెందుంచి పోయెదవు? నీయాకలియైననుమాని వానినిఁ బోషింపుచు వచ్చితివే. ఆరణ్యముల రామలక్ష్మణుల నట్టిచిలుక లేయనియెంచుమా! అమ్మరో! పొమ్మ. ఈపదునాల్గేండ్లుమమ్ముచుఁబుండుము. ఆక్కటా! కాదు మఱివిపొమ్ము. (వీడ్చును).

దశ—హా! నిర్భరము. సతీమణులారా! మీరందఱుం బయనముకండు. సుమంత్రా!
పురివారిసెల్ల నరణ్యములకుఁ బ్రయాణము గల్గునుము. చతురంగబలములతో సర్వ
సంపదలతో నేనుంబోయెద. ఈపాదూరు భరతుఁడే యేలెడుఁగాక. ఈవిధవము—
శైక—

మ॥ భరణీపాలకి నేవరంబడుగ సాంద్రభ్యాతిఁ బాడూరికిఁ
భరతుఁబట్టము గట్టించితివె నీపాండిత్య మింపామెనా
వరమీలేదనుమింతయేల సుతుతో బల్కానకుఁబోయెదఁ
ఇరవారంగసుఖంబు గావనుఁడు నీయిల్లాండుమీరందఱు॥
రాజేంద్రా! పాదూరికా నీవు భరతుని బట్టముగట్ట వరమిచ్చినది? వరములే
యివ్వననుము. నీయాండ్రతో నీవే సుఖముండుము.

దశ—హా! దైవమా!

రామ—జనకా! ఈహులలే! సుమిత్రాదేవి! మాకుసెలవా?

(రామ-లక్ష్మణ-సీత నమస్కరింతురు).

సుమిత్ర—తనజులారా! కోడలా! నేనేమి వధింపఁగలను? అన్నా! లక్ష్మణా!

తే॥ గీ॥ తనన దశరథుఁగా రాముఁడలంపవన్న

ఎలమి సీత మాయమృ యంచెదవన్న

ఆయరణ్య మయోధ్యఁగా నరయవన్న

సుఖము దీపింప మజీనన్నుఁ జూడవన్న ॥

పరివ్రతాతిలకమై శాపానుగ్రహ సామాన్యవిరాజితయై యొప్పు కాసల్యాదేవి
మంగళకాసనములుండ మీకేమిఁకొఱఁత.

రామ—శైకేయిమాతా! నీవు మమ్మా శీర్వడింపుము,

దశ—హా! హా! వలదు. పలదు ఇంత యాశీర్వాదమే చాలదా?

శైక—వరములిచ్చువారిం గంటిమి. ఇంత యేప్పువారిఁజూడము. (నిష్క్ర.)

అనుబంధము 31

రామ—వసిష్ఠసంయమింద్రా! మాకనుజ్ఞయూ? (రామ-లక్ష్మణ-సీత నమస్కరింతురు)

వసి—రామా! నిన్ను నే నేమాశీర్వడింపఁ గలను? నీవెందున్న నదియే పరమస్థానము.

దుష్టవిగ్రహమును, శ్రష్టానుగ్రహమును, నిర్భరామోద విభూతియు శాత్రవపక్షికంధర
హరణ విఖ్యాతియు, నీకు నీర్ధిఁచుఁగాక.—

రామ—సుమంత్రా! ఇంకఁ బోవదురమ్ము. (రామ-లక్ష్మణ-సీత-సుమంత్ర నిష్క్ర.)

దశరథ } హా! మాభాగధేయము, మా జీవరత్నముపోయి. (మూర్ఛిల్లుదురు)
కౌసల్య }
సుమిత్ర }

[ప్రవేశము: పౌరులు—(తాయి-పొరక మొదలైనవానితో-విధవయు)]

అనుబంధము 32

పౌరులు—ఆదుర్భాతికైకేయేది? ఆపలుగాకి మంధరముండ యెక్కడ? ఆ యవివేది
దశరథుడేడి?

కౌస—పౌరులారా! ఏమి యిట్లువచ్చితిరి?

పౌరు—ఆ మంధర విధవయేది? పలుగాకి కైకేయేది? అడచెదము. పొడిచెదము.
తాతఁ గొట్టెదము. గుఱువే నెదము. పొరకతోఁ గొట్టెదము.

దశ—పౌరులారా! ఆహారపావుడ నిందేయున్నాను.

పౌర—మొత్తు-శన్ను-కొట్టు-చంపు.

1. పౌర—ఈ గాఢ నేమి చేసి యేమిప్రయోజనము? వరములిచ్చి మిడుకుచున్నాఁడు.
కైకను మంధరను బట్టుదము.

2. పౌర—ఎరీ! ఎరీ! వెదకుదము. పట్టుదము. నఱుకుదము.

1. పౌర—ఎరీ! ఈ దిలలోనికిఁబోయి తల్పులు వేసికొనియున్నారు.

పౌరు—వాకిండ్లుపగులఁగొట్టుఁడు. గోడలుపడఁద్రోయుఁడు. (కలకలము చేయుదురు)

1. పౌర—రావురా యీవాకిండ్లు?

2. పౌర—అంటుంటికట్ల నే యగ్గి పెట్టుఁడు. దగ్గమైపోవనీ.

1. పౌర—ఇంటిలో నగ్ని యెందున్నదో వెదకుఁడు. వెదకుఁడు.

కౌస—పౌరులారా! ఇట్టియరాజకనూ? దంపించురాకెరులేరా?

పౌర—రాముఁడు పోయిరవిదప మాకు రాజెవ్వఁడు. మాటలాడకుము. చిక్కినవాఁడె
జంపుదుము. చావఁగొట్టుదుము.

1. పౌర—కొట్టుఁడు. కొట్టుఁడు ఎవ్వ తెయైన నేమి? ఎవ్వ కైన నేమి?

పునః ప్రవేశము: లక్ష్మణుఁడు—(శీఘ్రముగ.)

లక్ష్మ—పౌరులారా! ఇందేమి చేయుచున్నారు?

పౌరు—ఇదిగో! యగ్ని-ఈయింటి కగ్గి పెట్టుచున్నాము.

లక్ష్మ—పొండిక్కడనుండి. ఇంతయొద్ద లేనివారుందురా?

పొరు—వీడేమిరా! మాడలాడుచున్నాడు కొట్టుడు కొట్టుడు.

లక్ష్మ—దురాత్ములా! చచ్చిరి. (ఓల్లెక్క పెట్టును).

[పునః ప్ర: (శీఘ్రముగ) రానుండు]

రాము—లక్ష్మణా! ఈవిల్లేటికి? పొరులారా!

పొరు—ఓరీ! రామచంద్రుడు మాటలాడుచున్నాడురా! వినుండు. వినుండు.
(నమస్కరింతురు.)

రాము—ఏమి సేయుచున్నారు రిందు?

పొరు—తైకిను మంధరను గాల్చుబోవుచున్నాము.

రాము—ఇట్టి మాతృద్రోహులుగలరా! ఊరకపొందు. రాజభార్య మితుడవల్లిగాదా?

2. పొరు—తల్లియైనను మానము. తండ్రియైనను మానము.

1. పొరు—రామచంద్రునితోనా యిట్టిమాట లూరకుండుము.

రాము—పొరులారా! మీకు నమస్కరించెదను.

అనుబంధము 33

పొరు—అయ్యో! అయ్యో! (నమస్కరించి నిష్క్రమింతురు)

రాము—లక్ష్మణా! ఇక్కడనుండియే పోవురము. అందుబోయిన మాయయ్య
యన్నాడాలస్యమగుచు.

రాము—(రథముపైనఁ గూర్చుండి) సుమంత్రా! ఇదే మాయయ్య వెనువడి వచ్చు
చున్నాడు. రథము వేగముగఁబోసిమ్మ. (నిష్క్ర 9)

దశ—(వెంబడించుచు-కాసల్యతో సుమిత్రతో).

కం॥ కలుషంబెకాని యన్యతమే

బలియని నరకంబెకాని వరములనీయక

వలవించిపిల్చు జనకుని

యులు కారఁగనింత తిరిగియోయనియనవే! |

సుమంత్రా! సుమంత్రా! రథమునిల్చుము. సుమంత్రా! (గట్టిగనరచి) అయ్యో
రథముపోయె. పిప్రణ్యాత్ములైన దాని నిలువరే. మారాముని నాకిచ్చువాగులేరే.
ఈసుమంత్రుడెట్టి దురాత్ముడు! ఎంతవేగముఁదోలుచున్నాడు. రథపుటెక్క
మైనఁగనఁబడదే! అయ్యో! ధూళియైనఁగానరా లేదే! రామా! రామా!

అనుబంధము 34

(మూర్ఖులును.)

కాస, సుమి—హా ! నాథా ! (శిశిరోపచారములు చేయుదురు)

దశ—కొసల్యా ! రాముఁడుపోయెఁగా? పోయెఁగా మారాముఁడు?

కాస—ఈవీధి నేమి యీశుశిము పోదమురమ్ము.

దశ—ఎక్కడికి ?

కాస—అదియేగదా కైకయిల్లు ?

దశ—కైక ! కైక ! ఎవ్వరాకైక?

కాస—హా! దైవమా ?

దశ—కైకగదా? తెలిసెను. దానిభవనము కలుషమూలకందము. నీయింటికిఁ బలుచు
కొనిపొమ్ము. (యవనిక పడును)

ద్వితీయాంజ్కము-సమాప్తము.

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

తృతీయాంశము.

ప్రథమరంగము - కైకేయు సగరు.

[ప్రవేశము: మంధర]

మంధర—అబ్బ! ఇప్పుటికి నిక్కువచుగాఁ జూపుదమ్యేను. నేనేమిచేసియున్నాను? ఎవ్వరొక్కరు నన్నిట్లేల తిట్టవలయు? వాయేడ్చునమ్మిన కాన్యాయుండకున్న, లక్ష్మణుండు చంపుచుండే నేమో? వాయూదుర్మార్గులొ యింటికిగ్ని పెట్టినచ్చిరి. ఈవిధవాసురులందఱు రామునివెంటఁ బాడయిపోయినారని తెలియువఱకు నేనుఁ గైకయు విలికి రామైతిమి. ఏమయిన నేమి? కాశ్యపేమో ముగిసెఁగదా! ఇంకిం దుండిన నపాయము. గిరివ్రజపురమునకుఁబోయెదను. పోవుదమా వలదాయని యెఱచించుచున్నాను. పాలుద్రాగునునా? శాయసముభుజింతునా? ఇప్పుడే వెడలి పోయిన నెక్కడ మంటయేమో పెట్టిపట్టయెను. పాలుద్రావినయట్లేగును. ఇందే యుండి భరతుండురాజ్యమేలుఁగాఁ గైకకుమాటుగా సర్వాధికారములు జరుపుచు నన్నుఁ దిట్టుదు వచ్చిన యాయూరివారిపైఁ గనియంతయుఁదీఱ నీవిధవలకువిధవా సురులను బాధించి పీడించి వేధించితిని, పాయసముచిన్నట్లుగును. పాలకంటెఁ బాయసమే మేలుగదా? అయిన భరతుండేమైనఁ గైకపై విరోధముఁజూపినా యప్పుడు పాయసముగాదు విషముద్రాగినట్లుగును. దీనిచేమిచేయఁగలయు? అట్లేల గును? భరతుండేమి మనుష్యుండుకాఁదా? మొదటనొకవేళ సంకటముగలిగినను, నేకచ్ఛత్రాధిపత్యముగాఁ జక్రవర్తిపదముగలిగినందులకు సంతసింపకపోవునా? సంత సిందినపు డిట్టిభాగ్యముఁ దనకుఁగలిగినందులకుఁ గైకనుమెచ్చకుండునా? మెచ్చినపు డాకైక యీకుఁ ధరాసరీమణియుపాయమే సన్నిటి సుస్థితికిఁజెచ్చెనని చెప్పకపోవు నా? అప్పుడు నేనెట్టిదాననగుదు! భలిభలి! ఈలోకమున నెవ్వరుపొందని యుచ్రాచ్చ యపదవి నాకుఁ గలుగుఁగా : భరతుండెట్టి రాజకార్యమైనను నాతోనాలోచింపక చేయునా? భరతుండేల నేగదా రాజ్యమేలుదానను? అదిగాక భరతునిపై నాకిప్పుడు—నీదో మోహ మందురుగదా! అదితట్టియున్నది-పొంచుబుదిన ముంద

లిచ్చట నెవ్వరులేరే- పుట్టియున్నది. నాయభీష్టమునకు భరతునివలన సమత్తరము గలిగినను గలుగవచ్చు. రూపమున గాకుండినను, బుద్ధివైన మోహింపడా? నేనించుక వయసుచెల్లినదానను నిజమే. అయిన నేమి? ఏపుట్ట నెంతపాముండుటయు నెవ్వరెఱుంగదురు? కావుననే వానికిసంతోషోదంతమునప్పుడే జాబువానితెలియఁ జేసియున్నాను. నాయోదనా విశేషులవలనఁ దనకి సౌఖ్యముగలుగ నున్నదని తెలియఁజేసినాను. నాయభీష్ట మొకటి నెఱవేఱునా యింకేమున్నది? భారే! ఏదో యితాహుతము గానున్నదని నేఁజెప్ప. మాండవియొక చరణమును నైకమఱియొక చరణమును, నొత్తిమండ భరతవక్రవర్తియగుగడుగునకు “దేవికెఱున్నదని” విచారించుచుండ నాభోగమొత్త రాజిదును! కానీ ఊరక ముంచుచుండే గొంతెప్పుకోరిక లెందులకు? జరిగినవ్యభుగదా యుక్తవలయు? జరిగినప్పుడుగదా ఫలము? ఏలజరుగదు? నేనెంచినంతకంటె నెక్కువగా జరుగును. నాకుగలిగెడు కొడుకేభావచక్రవర్తి కాకుండునా? అదిగో! కైకవచ్చుచున్నది. మగనియొద్దకు సవతియింటికే బోయియుండె. అదియే మిట్టిమోమున వచ్చుచున్నది? రేపునకుఁ బోవుదానివలె నున్నదే?

[ప్ర: కైక—(దుఃఖముతో)]

కైక—మంధరా! ఎంతపాపాత్మురాలవే! నీమాటని యెట్టిగతితెచ్చుకొంటిని!

అనుబంధము 35

నానాధునిక బిచ్చిపట్టియున్నది. కలువరించుఁగాని మనుష్యులపైఁ బ్రజ్ఞలేదు. ఈ ప్రజ్ఞలేనిచేత సయితము కైకవచ్చినదన్నఁ బెద మొగముచేసి ననుఁ జూడఁదాయె. అయ్యో! ఆముఖమునందలి శుష్కభావముచూడ నతఁడు జీవించునట్లులేదు.

మంధ—కైకా! దైవము నీకేమిసోరాడించుచున్నాడే “మగఁడుచచ్చును. మగఁడు చచ్చు”నని మొత్తుకొనుచున్నావు. పెద్దకొమారుఁడు పదునాలుగేండ్లవఱకు రాని యూరికిఁబోయియుండ శుష్కభావముండదా? నేఁడు శుష్కభావముగానుండిన తేపు సగము శుష్కము. మఱునాఁడు పొదశుష్కము. నాలవనాఁడు అర్ధ) మగును. ఎన్నిదినములుండఁగలదు.

కైక—మంధరా! అంతయేకాదా? ఏమియుభయములేదుగదా?

మంధ—భయమేమున్నదే? అనియుండనీ, నీకొడుకు చక్రవర్తి యయినంతనె నన్ను మఱువవు కదా?

కైక—అదియండరి, మంధరా! రాముడెట్టి మహానీరుండే! చంపవచ్చిన లక్ష్మణునకు బుద్ధిచెప్పెను. ఎవరివలన మరలని పౌరుల మరలించి మముడదప్పించెను. ఇట్టి వానికెట్టి యవకారమెంచితి !

మంధ—కైకా! నీవు పాపాద్రావ నేరవుగదే. దీనినంతయు నమ్మితివా? రాముడు, లక్ష్మణుడు, కాసల్య, పురజనులు, మాటలాడుకొని నీయెదుట నిట్టి నాటకమాడి రాముడింత సంభావించుగా యనినమ్మి నీవుకరుణింపఁజేసిన కుహకముగదా?

కైక—మంధరా! అట్లనా? అంతయేయుండునా?

మంధ—అంత గాకింకెంత? లక్ష్మణుడు దశరథుని దిట్టువాఁడా? తిట్టెఁబో, అంత కోపము, అంతధర్మశాస్త్రవాదము గలవాఁడు, రామునిమాటనే చచ్చినట్టారకుండుట స్వభావోక్తియగునా? దశరథుండు చెప్పినను, కాసల్యబెదరించినను, లక్ష్మణుడుధనువెత్తినను, మానని పౌరులు రాముని యొక్కమాటకే, కుదురుకొనుట స్వభావోక్తియా? రాముడంతయే మొనర్చియున్నాఁడు? ఈయతిశయోక్తివలననే సంభావన మేర్పడుగదా? అదిగాక రథమునెక్కి పోయిన రామలక్ష్మణులుమరల నెట్లు వచ్చిరి ?

కైక—మంధరా! ఇప్పుడొప్పిలిసి. నీవెంత గుఱుతించినావే! ఎంతయుపాయమే!

మంధ—నాయు పాయమిప్పుడేమి? భరతుండు రాజ్యమేలుకప్పుడు కనుగొందువు.

కైక—భరతుడన్న భాషకముగలిగె. వసిష్ఠుడేమేయిట్లాచెను? భరతుండు రాజ్య మొల్లఁడట. నాముఖము నైనచూడఁడట. ఇట్లగునా?

మంధ—తొత్తఁగొంచెముట్లనే జరుగవచ్చును. “తల్లి ప్రూరకృత్యమున రాజ్యముసంపాదించినంతనే కొంకులేక రాజ్యమేలెఱుఁగా భరతుండు” అని జనులందరను భయమున నట్లే చేయవలయు. నానాటనదియే చక్కఁబడును.

కైక—ఎట్టియైక్తియున్నదే నీమాటల? నీవు నాకుఁజెల్లెలవు. (కొంగిలించును.)

మంధ—చెల్లెలనుము- కోడలనుము. దయమాత్రముండనిమ్ము.

కైక—మంధరా! మఱియొకమాట. కాసల్య కేటికే నీపైనభిమానము నీవు నిర్దోషివనెను.

మంధ—అందునను మోసమే. నీవు కాస్వాధీనమునయెంచినన్నప్రోత్తముచేసిన నేనుబ్బి తనకు మేలొనర్పవలెననియుక్తి. ఇట్టియుండల నేనెందఱిసో చూచినాను. ముందు రోచనలు మిక్కిలిగానున్నవి. పోదమురమ్మ. (నిష్క్రమింప)

తృతీయాంశము-ద్వితీయరంగము.

కౌసల్యయిల్లు

[ప్ర: దశరథుడు(పండుకొని) సుమిత్ర, కౌసల్య వసిష్ఠుడు (ప్రక్కన).

వసి—నేడు కొంచెము గుణము గానున్నదా?

దశ—ఏడుదినములైనదా నేబ్బదింది?

వసి—రాజచంద్రా! ఈయేడుదినములకుండి నీకు శరీరుపై నించుకైన స్మరణయుండ లేదు. నేడు తెలివిగలిగినందులకు సంతసించితి.

దశ—సంయమింద్రా! ఇంకేటిసంతోషము? మనసున దావాగ్ని ప్రభియున్నది. దహించున్నది. పాపాత్ముడనైసందున నాతెలివితేలి సమయమునకు కావనైతి. క్రొత్తక్రొత్తగాఁ దెలులు తెఱలై యుష్కరించు దుఃఖమున మరల మరల గుల్లికుల్లి మృతించెదఁగదా యీతెలివి వచ్చె.

వసి—రాజేంద్రా! చింతింపకుము యోచనీయులులైన విషయము లనేకములున్నవి. రాముడరణ్యమునకుఁ బోయినరాత్రియే నీకుమతిదప్పె. నీసమ్మతి వడయక యేకార్థము చేయుటకులేక యూరకున్నాను.

దశ—హా! ఋషిచర్యా! నీవలన నెట్టిమాటవింటిని! రాముడరణ్యమునకుఁ బోయెనా? నేనవ్వను. పాపవడితిరి ఇందే యూరనుండవలయు. విచారింపుడు.

వసి—అరెయ్యో! యేమిచేయవచ్చును?

దశ—అదిగో! రాముడిక్కడకేవచ్చెను. రామా! చూడుమా! నిన్నందఱు సరణ్యము నకుఁ బోయినాడందురు. ఇటురమ్ము. పిలదూరముపోయెదవు? ఇంకేలయోచన? వరములడిగిన కైక మృతించొండె. ఇంకేమటకము. పట్టముగట్టికొమ్ము.

వసి—కౌస }
సుమిత్ర } హా! మరలఁ గలిగినే మతివిభ్రమము.

దశ—మతివిభ్రమము! నాకెక్కడిదీ మతివిభ్రమము? కైకచచ్చుట యబద్ధమా! రామా! నీవైన వీరికిఁ జెప్పము.

వసి—హా! శ్రీహరీ!

దశ—శ్రీహరీ! శ్రీహరీ? ఏమి శ్రీహరీ? రామా! చూడుమా వీరెల్ల “శ్రీహరీ” యనుచున్నారు. కౌసల్యా! కైకేయికవము దహింపఁబడెనా?

వసి—ఇప్పుడు తొందరపెట్టకుడు. తర్వాత కార్యాలోచన చేయదము.

దశ—కార్యలోచనములు? కార్యలోచనము లేమి? రామునకు బట్టముగట్టుటకంటె
కార్యమేమి? రామా! పోయిన్నాననుచేసిరమ్మ. ఆవారవీరలు విడుపుము.
(మెల్లగా పొమ్మ-పొమ్మ—(నిదించును)

వసి—రాజేంద్రా!

దశ—(ఊరకుండును)

వసి—కొంచెము నిద్రపట్టియున్నది. తెలివిగలిగిన పిదప నడుగుండు మీరెవ్వరైన
భరతుని విలిపింపవలయునా వలదాయని. ఇక్కడి కార్యములొక్కటియు వానికి
దెలియకున్నది. అటుగక జాబెట్లుత్రాయుదు?

దశ—(ఊరకుండును).

వసి—ఏమిటికేసినది గాచియుండును. నేచోయివత్తును.

దశ—(లేచి) ఆచార్యా! ఏటికి బోయెద విందురమ్ము.

వసి—ఏల రావలయు? నీవుచక్కగ మాటలాడుచున్నదా?

దశ—మాటలాడకేమి?

వసి—ఊరక కలవరించుచున్నావే.

దశ—అయ్యో! ఈదింలాగ్ని కాల్ప నిద్రయేలేదే? కలవరమెక్కడిది? .

వసి—ఒకమాటడిగెదను. సరియైన యుత్తరమిచ్చిన వచ్చెనను. భరతుడెందున్నాడు?

దశ—గిరిప్రభవ్రురమున. ఇదేలడిగెదవు ?

వసి—అయిన వచ్చెనను. (కూర్చుండి) భరతు నిటకురమ్మని జాబునాఁచుఁగోరి నిన్న
డుగ వచ్చితి. ఏముత్తర మిచ్చెనవు ?

దశ—అయ్యో! వలదుడుగుమా! అదుష్కర్కుని మోమే చూడను.

వసి—అయ్యో! దశరథా! వాఁడొక్కపాపము నెఱుంగఁడే. ఇట్లేల?

దశ—వాఁడెట్టి వాఁడైన నేమి? ఎన్నితపములొ యెన్ని యజ్ఞములొచేసి లోకైక వీరు
డగు కుమారుఁ బడసినతి నే. అట్టివాని ననుచాపె నే. బాలసూతుకియే కిరాతక
సంజాతయే, యట్టికైక కన్నవారి ముఖముఁజూతునా? చూచినప్పుడే నాప్రాణ
ములఁబాసెద.

కాస—నాథా! ఆయినదయినది. ఈ కార్యణ్యమున నేమిప్రయోజనము? మనదుష్కా
లమునకు, గైక కట్టిబుద్ధిపుట్టెఁగాక మొదటినుండి దారిగుఱము తెలియనివారమా?
దానిశమించువుము. అది కడుఁగటకట పడుచున్నది. ఎన్ని మాటులొవచ్చియుండెను.
దానిదుఃఖముఁ జూడఁజాల. ఇప్పుడే పిలువఁబంపెద. కరుణింపుమా.

దశ—అయ్యో! వలదు. వలదు. ఆపతిసూతుకి నేఁ జూడను. కాసల్యా! నేంకను
గొన్నిదినములు జీవించియుండఁ గోరిన నీపనివలదు.

కాస—నాథా! నాథా!

దశ—(ఊరకుండును).

కాశ—మరల మూర్ఖుగలిగెదా?

దశ—రామా! రామా! ఇందేలపండుకొంటివి? (జోకొట్టి) పండుకొనుము. పండుకొనుము, నిద్రపొమ్ము. అయ్యో! ఈపడునాల్లేండ్లరణ్యముల నెట్లుంటివి? అయ్యో! నీకాలునేతులెట్లు కాయలు గాచియున్నవి. నిన్ను మరల నేఁ జాడననియించి యుంటినుమా? నీమధు మోముమరలఁజాడలభించెదగా! పండుకొనుము. లేవకుము. ఆక్షైక మిమ్మునెంత బాధపెట్టెను. సీతా! ఏలనిలుచియున్నావు? కూర్చుండుము. లక్ష్మణా! కూర్చుండుము. తీపి చేయునమా రామా నీపట్టాభిషేకము? నీవు పోయితివి. భరతుఁడచచ్చెను. ఈపడునాల్లేండ్లు వసిమృతదే రాజ్యమేలుచుండె. సీతా! ఈయధ్యనా నీనీకొడుకుంగనినది? తెమ్మనుచుమరి. (ఎత్తుకొని ముద్దాడి) ఆ తేండ్లవాఁడా! ఎట్టిముద్దుమరుమఁడు. రామునిపోలిక తీసిలీయకుండ నున్నాడే. సీతా! ఈయద్దుకుమారు నరణ్యమునఁగంటివే నీకానుపెవ్వరు చేసిరి? ఉపచారము లేవ్వరు చేసిరి!

కాస—సుమిత్రా! నా నాభుడీయజ్ఞానస్థితి నైన, మరుమని ముద్దాడుచున్నాడే. ఈ భాగ్యమైన నాకులేదే.

దశ—“అజ్ఞానస్థితి” ఏదికే? కాసల్యా! మామమిరుమఁడెంత ముద్దుగాదుచున్నాడు. నీకేమివాడ్యము ముద్దాడకున్నావు? అయ్యో! నీపేరేమి? ఆ తేండ్లయ్యు నీకింకను మాటలురావా?

కాస— } హా! దైవమా! హా! నాథా!
సుమి— }

దశ—కాసల్యా! ఇంతవఱకు నేనేమిమాటలాడితినిో యెఱుంగ. నాకాయాసము మిక్కిలిగానున్నది. నేఁబ్రతుకనుసుమా?

కాస—హా! నాథా! అట్లేలమాటలాడెదు? నీకేమయినది?

దశ—కాసల్యా! సుమిత్రా! నేనిదివఱకు మీకుఁ జెప్పని రహస్యముఁజెప్పెదను. నాకాయరులతోడి యుద్ధమునకుఁ బోవకముందు ఘోరశాపముగలిగె. అదియింత వఱకు స్మరణకు రాదయ్యె.

కవిరాజవిరాజితము.

సరయుపుపాంతనొకానొక రాతిరి సామజబుద్ధి ధరాసురునా
శరమునఁజంపితిదాని నెఱింగి వెనక దలిదండ్రులుచచ్చిరి దు
స్తరమగుపుత్రవియోగముగాంచి సుతాసుత యంచుఁదపించుచుదు
ర్భరణమునొందుమటంచు శపించిరి మానునె తాపసశాపమిలక॥

కాస—నాథా! నీకలఁరపుమాటలలో నే నన్న నే యీశాపవృత్తాంతము వింటిమి.

దస—నింటిరా! ఆశాపఫలమునుభవింపక తీయినా? ఇంకఁగొన్నిగడియలకేనాయంత్య
మున్నట్లున్నది.

వసి—ఇట్లెందువు? నీకంటెఁగట్టము లనుభవించిన వారులేరా? ఇదిగో! కైకేం
వచ్చుచున్నది. ఊతార్చుము.

[ప్ర: కైక—(దీనభావమున)].

కైక—హా! నాథా! నన్నేలయిట్లు నిరాశరణచేసెదవు? నేనెల్లు భరింపఁగలను.

దశ—హా! హా! కైకా! కైకా! ఆయ్యో! కుమారా! రామా! (మోముద్రిప్పి)
నిన్నెట్టియిడుగులపాలు చేరితిమి. నీకుఁ బగదాయునైతి. మృత్యుచేవతకు వరము
లిచ్చితి. నీపాలి యమకింకరుఁడనైతి.

స గ ర.

నాకేలాదక్కు నాయున్నతగుణమణి నానవ్యకండర్పుఁడయ్యో

కీకారణ్యంబులం జిక్కితివె తననునీకీడు చింతించినిన్ను

బోకార్పంగంటి నెంతోపొగిలితినిఁ నే బోయెద నిన్నుఁజూడక

గైకానీకైకదానాకలుషహరుని నాకామునిం గోలుపోతి

ఆయ్యో! ఇట్లున్నది యెఱుఁగఁగదా? అక్కటక్కటా! నామరణమువేళ
నాముద్దులఁడు, నామోహపుఁబట్టి, నాకులభూషణుఁడు, నామన్మథమన్నభుఁడు,
నాపేలుపుమొదవు, నాపూర్ణచంద్రుఁడు, నావంశాధరణము, నాతరుణార్కుఁడు,
నాసోముఫలము, ననుగన్నతండ్రు, నానయ, నానిధానము, నాశిఖరము నాదూళికా
భరణము, నాకమరీయావర్షనము, నాదింతామణి, నాదైవము, నాసుకృతవిశేషము,
నాజీవరత్నము, నాయునుగుపాపము నాపండనుండుటకు నోచనైతిఁగదా? రామా!

సూర్యకుల కలశవారాన్నిధిసోమా! నిన్నెంతలయించితి. ఎట్టినిష్ఠురాటపులకుఁబంచితి.
ఎంతకూరకృత్యమొనరించితి. కుమారా! నీవీపునికి కురల వచ్చినపిదప నన్నుక్షమింప
వలయు నుమా? అప్పుడు వేడికొనుటకు నేనుండఁగలవాఁడఁగాను. ఇప్పుడే బ్రతికి
యుండఁగనే విన్నవించెద. ఎట్టిక్రూరాశ్శుండైనను, నెట్టి భీకరశాత్రవుండైనను
దండ్రెవగుదుఁగదా? నిష్కారుణ్యముగ నిన్ను భయంకరాటపులకుఁ బంచి నిరజయై
నాప్రాణాలతకుఁ గుఠారమై త్రిన యాకిరాతకవిధవ నే నీవెగులాడ వైతివే. ననుక్షమిం
పవా? శుద్ధుడనై, సత్యపాశాబద్ధుడనై వృద్ధుడనైన నన్ను క్షమింపవా?

లయగ్రాహి.

మందమతి నై మదనసుందరుని నాకొలవుఁ

జిందురుని నందమగునందనుని నిన్నున్

డెందమున నింతయునుఁ గొందలములేక వను

లందు ధరణీధరములందు వసియింపన్

పందురఁగఁ బంచివెఱగంది దిగులొంది బెడఁ

గొంది వడఁగంది మడిఁగుంపితిఁ గుమారా

సుందరతః జిందునరఁ పందములఁ జిందురుని

విందుగను నీముఖ మిఁకెందుః గనుగొందున్॥

అయ్యో! ఏమిక్షమించి యేమిప్రయోజనము? సీముద్దుమోము మరలఁజూడఁ
జాలఁగదా? అక్కటా! నీ నాపాపావిసములకుఁబోవురాఁడు నాలోమాటలాడితివే,
అదియే కడమాటయెఁగా? నాకునమస్కరించితివే అదియే తుదనమస్కారమా? నిన్నా
శ్లేషించితివే అదియే యంత్యాశ్లేషమా? నీపురథమెక్కి పోవ వెనుదలిచిచూచితివే
యదియేకడమాపా? అక్కటా! ఎట్లుభరింతు?

సీ॥ పనికేగునాఁ నడునన్ జపకా యనుచుఁబిల్చి

తదియయో కడపిలుపాయెనాకు

ఆకైకయింట నిన్నా లింగనమునేయు

టదియయో కడసారియాయెనాకు

ఆనాఁడు నీవదనారవిందముచూచు

టదియయో కడచూపెయాయెనాకు

అలనాఁడునీవునన్నడలకుచునియంటి

వదియయో కడమాటయా యెనాకు

తే॥ గీ. ఎటులభరింతుఁదరియింతు నిలఁజరింతు

నునుకుచాలింతుఁ బలవింతు నుచ్చలింతుఁ

గడఁగివేఁగింతుఁదుదఁగాంతుఁగలవరింతుఁ

గృతముగణియింతు రఘు గామరిపువిరామ॥

అసీతాస్వయంపరమునాఁడు లోకమువారందఱు నినుమెచ్చి మెచ్చిపొగడుచుండఁ గర్ణానందముగపింటి నే. ఇట్టికీర్తివంతున కిట్టివంశభూషణునకుఁ బట్టముగట్టక నాతాజ్య మేలయనియొంచితి నే. ఎంచియు మఱచితి నే. మరణసూచకమగు దుస్స్వప్నము వచ్చు వఱకుఁదలంప నైతి నే. ధరతుఁడిందున్నప్పుడే యాస్వప్నమురాగూడదా? నానిధి నన్నెంతచేసెను! అయ్యో! తాపసులే. శతవృద్ధులే. అట్టివారి యేకపుత్రుని నిరపరాధుని నాపాదుబాణమునఁ జంపితి నే. నాకునలుగురు కొడుకులుండియు వారిలోనొకని నరణ్యమునకుఁ బంపుట కిట్లుపరితపింతు నే. ఆయేకపుత్రునిఁగోల్పోయి యావృద్ధాంధ దంపతులెంత నొచ్చిరో. ఎంత కటకటపడిరో. ఎంత శపించిరో. అటుతప్పైలైనవా రిచ్చిన కావము నాకుఁ దప్పనా? నిర్దగ్ధము చేయదా?

క్రొంచపదము.

దానవభీమా-తారకనామా-ధరణివర వినుతదశరథరామా
దీనసురాగా-ధీగుణయోగా-త్రిదశవరనుత విదితబహుభోగా
మానవవీరా-మారశరీరా-మురరిపుమహిధరమదపవిధారా
భానుసు తేజా-పాలితరాజా-బహుళసుగుణయుత-పరితథరాజా॥

హా ! సీతా ! ఇందుఁగల సర్వైశ్వర్యములమాని నీవతి వెంటఁబోయితివిగా.

సుగంధి ॥ ఈడు లేనిసాధ్వి నీవహీనభంగినిపతి

గూడిరాజ్యభోగ మొందఁ గోరియుంటిఁగాదె యా

పాడుకాన నెట్లునీ వపార దుఃఖమొందెదో

కోడలా నినుండలంపఁ గుంధుమానదయ్యయో॥

రామా ! భరతుఁ నఱగంటఁ జూడకుము. నాఁడు నిరపరాధియ కా నోవు. ఈ దుడుకుచెయిద మీదుర్జాతిన కాక వాఁడు పావరహితుఁడుగా నుండనో వునుమా. వానితమింపుము.

అనుబంధము 36

రామా ! రామా రామా !

(చచ్చును).

కొస—నాథా! గాముఁడునకుఁజెప్పఁదామమ్మాఁడింపునని? ఇదియూఁడిందుటయో?

ఏలమాట్లాడవు? (చూచి) హా ! నాథా ! (పడును)

సుమి- } (చూచి) హా ! ప్రాణేశా !

తైక- } (వైబడుదురు)

వసి—ఏమి ? ఏమి ? ఏమి ?

కొస—ఇంకేమి? నిర్దయస్వాంతుండై మాపతి మముఁ బాసిపోయె.

వసి—హా హా హా హా హా ! హరి హరీ ! (లోనికిఁబోవును).

అనుబంధము 37

కొస—నాథా! మమ్మునిట్లనాథలఁ జేసిపోయితివే. మాపైనింకి కరుణ కలుగదయ్యెనే.

ప్రాణేశా! మేమెందుఁజొరువారము? మమ్ము నెవ్వరుమాటాడించెదరు? కాముఁడు నాకు లేకపోయినను. నీళ్లుశ్రావ చేసికాలముగడపెదనని యెంచియుంటి నే. ఆప్రణ్య మునాకు లేదయ్యనే. ప్రాణకాంతా! యీరామా! రమ్మ కూర్చుండుము. పండు కొనుము". అని కలవరించుదు నైక నింకఁగొన్నియేండ్లుండ వైతివే. నీవుకొంతదుఃఖ మనుభవించి కన్నులుమూసితివి. మాకుఁగదా పడరాని పాట్లుగలిగె! నీవు సత్యసం ధుఁడనని ప్రతిజ్ఞ నైతి జగములఁ గీర్తిగంటివి. రాముఁడు జనకనాథుఁడై నెఱవేర్చిన కీర్తిఁగనియె. దుష్టులముల్నియు మాకుఁగలిగించితివి. అయ్యో! సత్యమునకై కొడుకుగానలగంపితివి. సత్యముఁకైమరణముఁదెచ్చుకొంటివి. సత్యమా!సత్యమా! హా ! నాథా ! (మూర్ఛిల్లును)

అనుబంధము 38

తైక—హా! నాథా! ఇట్లువునని కల నైన నెంచనైతి నే. ఏమిప్రాప్తిఁ దెచ్చికొంటిని.

ప్రాణేశా! ననుఁ గన్నెత్తిచూడుము. నాకువరములువలదు. ఇంకడుగను. ఏవరము లును వలదు. రామునిఁ బిలువఁబంపుము.

కాన—కైకా! మావలె నీవేలయేదైనప్పుడు సంతోషింపక? నీకొడుకునకుఁ బట్టము గోరికదా యింత కార్యముఁ జేసితివి? నీయపరాధమునకు ఫలము నీతోడ మమ్ము విధవలఁజేతివే. అయ్య! నీకేమికోఱుత. కొడుకున్నాఁడు. చకవర్తియైయ్యెడు నాకుఁ గొడుకులేఁడే. నానాథుండు పోయెనే. హా! నాథా! నాథా!

సుమి—ప్రాణేశా! ననుజ్ఞాదినవృద్ధంతయు నాకు సుమిత్రనామము కడుసార్థక మనుచుంటివే. “సుమిత్రా” యని నన్నెవ్వరింకఁ బిలుచువారు? కైకా! ఇంక సర్వసుఖము లనుభవింపుము. నేనేమి తప్పునర్చితివే? నన్ననాథుఁగాఁ జేసితివి.

చని—(వచ్చి) రాజదేవులారా! ఇంకేమి ప్రయోజనము? మీరెంతకోకించినను దళిరఘుఁడు రాఁగలఁడా? ఊహిడిల్లుఁడు.

కాన—అయ్యో! మావళిరఘుఁడిం కెక్కడనున్నాఁడు. ప్రాణేశా! నీయుద్ధము రుఁడు రాముఁడరుదెంచినాఁడు చూడుమా.

అనుబంధధము 39

తృతీయాంశము సమాప్తము.

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

చతుర్థాఙ్కము-ప్రథమరంగము.

బాట (దారి).

[ప్ర: భరతుడు, శత్రుఘ్నుడు (రథముపై)]

భర—శత్రుఘ్న ! రథమింత నిలుపుము.

అనుబంధము 40

ఇదె యయోగ్యకోశమాత్రమున్నది. ఊహాపురమవచ్చినది. కడుపునఁజెయివెట్టి కలఁచినట్లయ్యెడు. గుండెనిగులయ్యెడు. మరలవైస నీజాలుల యర్థ మాలోచితము.

శత్రు—ఇన్ని మారులు చదివితమే—

భర—ఏననేయయోగ మరలఁజాతము. ఏమయనఁ దెలియు నేమో. (జాలులుదీసి)

ఈజాలు మాయయ్యి యూచైత్ర శుద్ధ చతుర్థిచాసినాఁడు. నాకు నష్టమినాఁడు ముట్టినది. ఇందేమియు విశేషములులేవు. ఆకస్మికముగా రాముని పట్టాభిషేక మహోత్సవముతల పెట్టినట్లును, నిందులకునుస్వేచ్ఛముకారణమనియువ్రాసినాఁడు. నేను లేపందుటకు మిక్కిలి చింతిల్లియు శుభదినములు లేనందున విధిలేక పంచమినాఁడే మహోత్సవము నెఱవేర్చును నని వ్రాసినాఁడు. దీననేమున్నది ఈమంధరయు, వసిష్ఠుఁడును వ్రాసినజాలు లే యరిదితార్థములుగ నున్నవి. మన తండ్రివ్రాసిన జాలు నాకుముట్టిన యష్టమినాఁడే మంధరజాలునుముట్టెఁగదా? అయినవదిదానిచే బంచమినాఁడు వ్రాయఁబడినది. దీనిమరలఁ బర్యాయించితము. (చదువును) “చేయు విజ్ఞప్తులు. ఇందు విశేషమునకు మొఘజరిగినది. పూర్వభరితార్థము దెలిసికొనక వానినన్నిటి మీరుకునివేసెందుట యవావశ్యకమని మూనితి. అవిమీకు మిక్కిలి సంతోషావహములగుటచే మున్నుండు మీకేజాలుమాత్రమువ్రాసితి. ఎట్టి సంతోషమైనను, స్వల్పదుఃఖముతోఁజేరిన నేయూనందజనకము. బుద్ధికాలురాదుఃఖమును మఱచి సంతోషము నేగ్రహింతురు. మీరు సుధికాలులేకదా? మీసంతోషమునకు నేనేకారణభూతనాటచే ముందీజాలువ్రాసి యున్నాను. మీరిప్పుడేమియుఁ ద్వరపడిరావలసిన యవశ్యకములేదు. ఎంత యాలస్యముచేసిన నంతమేలు, కార్యసాధకమునునగు. ఇట్లు. మంధర”

ఇంతయైనను దీనియర్థము తెలియకుదా? సంతోషమేమో, చింతయేమో తెలియకున్నది. నాచేసుండి వృత్తాంతమే తెలియక పరితపింప శుద్ధత్రయోవశినాడు వసిష్ఠులు వ్రాసినట్లు మొన్నపూర్ణిమనాడు ముట్టెరుగదా? దానినిచిలకింతము. “రాసుపట్టాభిషేకము నిర్వీయున్నది. ఈజాబందినతోడనే యతిశ్రీఘ్నముగ నీవురావలయు. మనోవేగమున నీవువచ్చినయ, నొకను నాలస్యమేయును. ఇందు జరిగియుండు సందర్భము తెన్నిగ్రంథములు వ్రాసినను దీక్షితు. అవి తేరువార్తలనుటకును, దుఃఖవార్తలనుటకును, నీచెనున్నది. ఈజులు తెచ్చినవారి నేవృత్తాంతము నీవడగ వలదు. నీవేమడిగినను మూకభావము వహించియుండ వలయునని వికి గట్టికట్టడయొక్కరప్పించినది. నీవిందు వచ్చువఱకు నిక్కడియువంతములు నీకు చెలియకూడదనియు చెప్పినను బ్రయోజనములు కావనియు నిట్లొర్పించినట్లున్నది. ఈజులు చేరిన మూడవనాడు, తుదకు నాల్గవనాడు, నవయోగ్యకుఁ జేరకున్న నీవు దశంధుఁడొడుకవనుట నిష్ఫలము. ఇది గురువు నాజ్ఞగా భావింపుము ”

ఇందు శ్రీకారముగాని కుశలోదంతముగాని తుదకాశీర్వాదమనియైన వ్రాయు లేదు. ఏముందును?

శత్రు—ధరతా? ఎన్నిమాటులో చదివెడిమి. ఏమైనఁజెలిసెనా? ఇదే యూరు సమీపించె. చియిన నన్నియు విశదములగుంగదా?

ధర—శత్రుఃపూ! ఎట్టి యుత్సాహములు జరిగియున్ననియో తెలియకున్నదిగదా? మాజనకుని పాదములకు నమస్కరించి యతని యాలింగనము వడయువఱకు, శ్రీరాముచరణముల కెఱిగియతని దీవనలువడయువఱకు, లక్ష సైనినిసౌఖ్యోదంతమునినువఱకు నాకూఱట కలుగదుగా? శత్రుఃపూ! చూచితివే యీపురము పాపూరివలెనున్నది. ఈపాదలఁగంటివే. నన్ను జూచి కన్నీరునింది మోములాలలఁ ద్రిప్పుకొని పోవుచున్నారు. నన్నిట్లే దూచెదను. నాకుంగళవళ మగుచున్నదిమహా. ఈసంతాపమునకుఁ గారణము దశరథుఁడో రాముఁడో మఱియెవ్వరో యెఱుంగంగదా?

మ॥ పురివారలను గాంచి కన్నులను వాంఛారంబునిండంగ సోదర యావైపున మోముదిప్పి చనుచందంబూహచేయంగదు
స్తరమాతండ్రి యొరాముఁడో జననులో సౌమిత్రియో సీతయో
పరితాపంబునకుం గతంబు మఱియెవ్వారో యెఱుంగంగదే॥

మ! వికచాబ్జాభము ధారుణీశు ముఖముఁగ వీక్షింపఁగాఁగల్గునో
సుకృతోదంచితసాధ్వలఁ జనసులఁ జూడఁగచున్నాడనో
యకలంకంబగు రాముమోముఁ గనుభాగ్యంబున్నదే యెట్టుతా
మెకొ వీనుంగవనెట్టి వార్తవిసఁగానున్నాడనో సోదరా ॥

అదియేల నగుమోమలర లక్షణుఁడు నాకెదురు రాకున్నాఁడు? రథమిక
నిలుపుము. వెనుకకుఁబోదము. తేమోవంతములన్నియుఁ దెలిసి మఱివత్తము.

శత్రు — ఇట్లధైర్యపడి ప్రయోజనమేమి? కైకేయి మాతయిల్లే సమీపముననున్నది.
అయ్యోడకే పోవుదమా?

భర — ఎక్కడికైనను బోనిమ్ము. కన్నులు చెవులు మూసికొనియుండెద. “తేమ” మను
వార్తనోట వచ్చువఱకు నిట్లెయుండెద. అయ్యో! నాపాడుచెవులీనాఁడెట్టి
వార్త విననున్నవోకదా?

శత్రు — ఊహిడిల్లము. కైకేయి మాతయింటికే రథమ పోవనిశ్చదను.

(నిష్క్రమింతురు)

చతుర్థాశ్వాసము-ద్వితీయరంగము.

కైకేయి యిల్లు.

[ప్ర: కైకేయి (దుఃఖమున) — మంధర.]

మంధర—కైకా! దుఃఖింపకుము ఏమిచేసినను దశరథుని బడయఁగలవా? వయసు
చెల్లినవారిఁ బెండ్లియాడిన కాంతఁకంతయురాఁదగిన గతియేనీకుఁగలిగెను. నీవేమి
లోకమున కరుదా?

కైక—మంధరా! నీదుశ్చరితముగదా నన్నీగతికెఁదచ్చెను. నేనందఱివలె సౌఖ్యముగ నే
యంటిసే.

అనుబంధము 41

సీ॥ కలకామపక్షిర్నిగలిగించు నత్యంత

కలుషకృత్యం బందుఁదలఁపనైతి

పోకార్పవిపినాళి లోకైకవీరుడౌ

సుకుమారుడే యంచుఁజూడనైతి

పాపంబుఁ దలపోయ కాపాడువరముల

కిదిఫలంబగునంచు నెప్పునైతి

నాథుండు నవతులు నాకాళ్లఁబడివేడ

నాద్రోమానసమిత యరయనైతి

తే॥గీ॥ నవనియువతులలోన నత్యధమ్మనైతి

ధవునిపాలిటికేఁ బగదాయనైతి

విపులసంకటములఁగుందు విధవనైతి

మంధరా లోకనింద్యువై మనఁగనైతి॥

మంధ—నీకు వ్యసనమువేళ్ల గనుక నీవేరున్న నూరకుండును. ఔనమ్మా! నాదుశ్చరిత
ముననే నీవు చక్రవర్తిమాతయైనది. నాదుశ్చరితమువలన నీకేమిసొప్పులైనదే?
నీవతి యింకఁగొన్ని దినములకైనఁజచ్చియుండఁదో? రామదాసుఁడైయుండఁదగిన
నీవట్టి చక్రవర్తియవుటయు, గొన్ని దినములకైనఁ జావతున్న నీవతి యిప్పుడేచచ్చు
టయుసరిపోల్చి తులఁదూఁగఁజేయుము. ఏదియొక్కవగునో? అదియెట్టివతియే?

నీనుమెచ్చి వరములిచ్చి నీకు స్వతంత్రముగల వరములడిగిన మాత్రముననే, తాజచ్చుట వలకు నీముఖమయినను జూడరిపతి యేటివతియే కిశవతి? అతడుండి యేమిసుఖ ముభవింపనుంటివి? నేను ఖండితవాడినిగానఁ గనలకుము. అతడు పోయినదే యిప్పుడు భరతునికి డేరుము. తండ్రియొండవ భరతుడు రాజ్యమేల నొప్పుకొను చుండెనో లేదో? ఇప్పుడు నిరాటంకము. ఇప్పుడో యింకొక, తుదముననో భరతుడు రానున్నాఁడు. వానియెటుట నీవు చింతతో నేప్పుచుండిన నేమియును? ఇది యెవ్వరితోననునది యిట్లుచేసి యుండునని యనుకొనఁదా? నీచింతచేసి నవ తులవలనఁ దిట్లువడి కన్నముండలతో ననుడిబింద పరినిఁ బోవఁగొట్టుకొని యం దటివలనఁ దిట్లువడుటకా నీవిట్లొనర్చుట? వండి తపిలదించి యాకున నుంచుకొని యుపాసము గలిపి కబళముఁజేతఁబట్టుకొని నోటికిఁగొనిపోవునప్పుడు నేలఁబాఱి చేయఁజూచెదవే. అదిగో! రథధ్వజము. భరతుడే ఎచ్చఁగాఁబోయి. దుఃఖము మానుము. మందహాసము చెచ్చికొనుము. కార్యముసాధింపుము.

[ప్రవేశము: భరతుడు శత్రుఘ్నుఁడు.]

భర- }
శత్రు } (తైకకు సమన్కరించెదరు)

తైక—(మందహాసమున) అన్నా ! భరతా ! లెమ్ము.

భర—మాతా! ఊరంతయుఁ బాసుపడియున్నది. ఎట్టివిశేషములుగలిగె? జనకునకు డేరుమా? తల్లులకందటికి సౌఖ్యమా? సీతారాములకుఁ బ్రమాదమా? లక్ష్మణ నకుఁ గుళలమా? వ్రజలకంతయు నానందమా? రాముపట్టాభిషేకమేలనిల్చెను? నీముఖమేటికి స్మితసహితమయ్యు వంతమానదు?

భుజంగ ప్రయోతము.

క్షమాధీశుఁడమ్మా సుఖింబున్నవాడే
సుమిత్రాదిమాత ల్విశుద్ధల్యభంబే
ప్రమాదంబె రాముండు రామానుజుండు
సమాఖ్యాతయాసీత సౌఖ్యంబెమాతా ॥

తైక—కుమారా ! ఈవశరఘుండు ననుమోనముచేసి నిన్నువంచింది నిన్ను గిరివ్రజపుర మునకుఁబంపి రాముని పట్టాభిషిక్తుఁడే మనెంచెను. అల దేవాసురుల యుద్ధమునాఁ డతఁడు నాకు రెండువరముల నిచ్చియుండె. ఇప్పుడు వానినడిగితి. ఒకటికి నీకుఁ

బట్టముగోరితి. మఱియొకటికిగాముఁ దాపనవృత్తిఁ బదు నాలుగేండ్లరణ్యముననుండ వేడితి. సీతాలక్ష్మణులతో రాముఁడరణ్యమునకుఁబోయె. ఇప్పటి కేడుదినముల క్రిందట దశరథుఁడు మాత్రము కాలభర్షుచునొంచెను.

భర- } హా! పతిఘాతుకీ! పుత్రఘాతుకీ! (మూర్ఛిల్లుదురు)
శత్రు }

మంథ—(తొంగి చూచుచుండును).

భర—(లేచి) హా! పుత్రఘాతుకీ! నీ వేలవృత్తిలివి? నా కేలతల్లి కైలివి? ముకుమారుడైన రామునివశపుల యిహఁగోర నీరోకబ్బాడెను? అక్కటా! నీవు కేకయరాజునకు జనించినదాకనా, కటికరాక్షసునకు నీతల్లి నిమగ్నయిండునవలెఁగాక? ఇట్టిద్రోహ బుద్ధి నీకుండునా? ఏమివరములే? ముద్దుకు కూచుని, నాశుఁజ్ఞామిని, నాదేవదేవుని, నశపుఁతుఁబడి పరిశిఁజిరికికొంటివే? దశరథునిపాలికిప్పుట్టు దేవతలకైలివి. ఇట్టిక్రూర కృత్య మొగొక్క చిరుకన్యవెచ్చుకొని నాతోమాటలాడనోపితివా? నీకుఁ గొడుక వత్తుటచే నుర్వాకుఁడనైతి. అసకీర్తిపాలైతిని. శైలా! ఆరామునిఁబాసి నేనురాజ్యమునకు పమ్మతింతునని నమ్మితివా? నీకు జనించినమాత్రనే నీయిట్టి క్రూరమానసము నాకుఁ బరమ యొందితివా? నాం పాపనేరలేదు సురరాజ్యమైన నేనాసింతునా? నాజనకునిఁ జంపఁగలదాకరని యొక్కవాఁడు నిన్నెఱుంగఁగదా? అయ్యయ్యో! తల్లినిద్దలకఁ, దుండ్రకొమారులకు, నన్నవమ్ముల కెరవుచేసితిగదే? అక్కటా! ఆజనకుఁడు నన్నంత లెప్పుకొనునుఁ బ్రాణములఁ బానెనో? ఆరామునికి నాపైసంత విమరుగలిగెనో? అయ్యో! ఈజన్మ మేటికి? శ్రీహరి!

శత్రు—భరతా! ఇదిగదా యితకుఁ గారణము? ఇప్పుడు తెలిసెనా? ఇది నీకుఁబాలు ప్రాసినలక్షణ మిప్పుడైన నెఱుంగనయ్యెనా? అది సంతోషముట! ఇదిస్వల్ప ముఖముట! స్వల్పదుఃఖము వృత్తాంతము వివితయామెగదా. ఈపలుగాకి, యీ బాలఘాతుకీ యీజగంత, దుర్జాతీ! చావుము, (మంథరను బడవేసి కుత్తుక దొక్కును).

మంథ—అయ్యో! అయ్యో! చచ్చితి. చచ్చితి!

శత్రు—(కత్తివట్టి) ఈదురాత్మురాలినిపుడ—(కైకపైఁబోవును).

భర—(నిలిపి) శత్రుఘ్నా! ఈశుభదేవీనిఁ జంపినపాపము మనకేల? ఎట్టిద్రోహ మానవద్రోహము మనతల్లియిదియను మహాపయశము మనకుఁ గలదుగా? ఇదిపతి పుత్రఘాతుకీయైనను మనము మాతృఘాతుకులేకావలయు? మనపిల్లు చేసిన

మమ్ము రాముడు ప్రోహలనఁడా? ఆదరించునా? దీనిజంతుట రామునికి హిత
మైన లక్ష్మణుఁడు చంపకుడునని యెంచితివా? ఈమద్దాతి మంధర చాపనై
యున్నది. ఇట్లార్చినందులకే రాముడు మమ్ము నేనునునో?
కాక—హ! దైవమా!

(నిష్క్రమింప)

అనుబంధము 42

భర—శత్రుఘ్నా! తరంగతరంగములుగా దుఃఖము గలుగుచున్నదే. హ! జనకా!
(మూర్ఛిల్లును) (యవనికపడుచు)

చతుర్థాంశము-తృతీయరంగము.

భ ర తు ని ల్లు.

[ప్ర: భరతుఁడు జాబు చేబట్టి]

అనుబంధము 43

సీ॥ మారాఘవుఁడు లేమి మననమైతోచు నీ

పాదూహగన్నెత్తి చూడఁగలనె

తలయెత్తరాని నిండలమోచిదుష్కీర్తి

నచనిపైనికక దిరుగాడఁగలనె

కనినయంతె నెలోనఁ గటికిశోకమునించు

కైకేయివదనంబుఁ గాంచఁగలనె

పడరానిబన్నముల్ పడినకౌసల్యకీ

పాపపుమోమింకఁజూపఁగలనె

తే॥ గీ॥ రాముపదసేవమానినేబ్రదుకఁగలనె

వెలయభూకాతఁగనక జీవింపఁగలనె

యనుజలక్ష్మణు నెడఁబాసిమనఁగఁగలనె

కటకటా శోకజలరాశిఁ గడవఁగలనె॥

హ! దుఃఖము! శ్రీరామునింకెన్నఁడుచూచు? అతఁడు నన్నెట్లుకరుణించును?
కరుణింపకున్న ననువులధరింపఁగలవా? అయ్యో? నేనెంత ప్రార్థించినను, జనకాక్షి
పాలింప కతఁడు ధృకిపచ్చువా? అతఁడురాకున్న నేనిందుండఁగలవా? ఆరాముఁడు

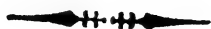

అభిషేకముచేయుచు, పావచాత్రమై యరణ్యములకుండ నేజగురంతయానములఁ బురమునఁ దిరుగాడుదువా? అతఁడు కంఠమూలఫలాహారంజయిండు నే భక్ష్యభోజ్యముల స్వీకరింతువా? అతఁడు ధరాతలశయానుంజయిండు నే బాన్సులపైతయనింతువా? అతఁడు పర్ణశాలావాసుంజయిండు నే సౌధాంతరములనుండువా? అయ్యో! ఎట్టికఠినమానసకే జనిందితి? కటాక్షమాత్రమున ముల్లోకములఁ గలంపఁజాలు తమ్మునితోఁజంపి కాయతమందర మందస్థిత మాత్రమున నిట్టికైకబోలువా? బదివేపుర దాసీజనములుగా నొనర్చియేఁజాలునీయ కాంతతోఁ గట్టెడుబనిచ్చి వసమున కనుజ్ఞయనుగ నీర్వప త్కఠినమానసము మెత్తవడదయ్యెఁగా! నేచిక్క కేలజనిందితి? కొనల్యకైనను బుట్టనెలి నే. ఈ కరణ్యములకుఁ బోవుచుంటి నే. అయ్యో! ఇట్టినిర్భాగ్యునకట్లెలయును? జగదేకమాగ్న సుగుణాకల్యయను కొనల్యకు నాయత్తి కలుపాత్ముఁడు జనిండువా? జలలోకావసుడై, వ్రాతచక్రంజయి రామిఁడీ కులతరులచక్రము నవయశఃపాత్రము, నీడీవితకాక కీకైకకు జుండువా? అయ్యో! ఈకైక యౌవఙ్గైకం జెనుగెంది నాయొక్కని మేలుకొఁజుకదా యిట్టిదుష్కృత్య మొనర్చి ఇట్టి వివరీకఫలముగలిగించె! దశరథుఁడన్న నెంతముఖమైనను నాల్గుదినములనుభవించి కన్నులుమూసె. కొనల్యయౌవలివియోగమునకును బుత్రవియోగమునకు. నిప్పుకు దుఃఖించినను బదునాల్గేండ్ల పిదప నైన సుఖములకుభవింపఁగలదు. సుమిత్రయునట్టిదేయగు. రాముఁడన్న సతితోఁడమ్మునితోఁబడునాల్గేండ్లు సౌఖ్యమునఁగడపి రాఁగలఁడు ఇంకలిదుఃములొక్కటియు నెఱుంగక సౌఖ్యముగ నున్నాఁడు. లక్ష్మణుకున్న, ఆయుషావషష్టములు గొలిచియుండుటకంటె సౌఖ్యమేమున్నది? సీతాదేవియో, పతియుండు బద్ధాచారాగయై తదేక శేషిత్వ భావమునఁ గలిసియుండుటఁ జింతయేమి? నాసంగతిగదా పరమనంతాపకరము. కన్నతల్లిశత్రుచాయెను. పెద్దతల్లులకును, సీతారామలక్ష్మణులకును నేక పగవాడనైతిని. అయ్యో! ఎక్కడిపగనాఁడ. పగఁకుండ నైనను దనశత్రువులదపసి వేషముననరణ్యములనుండుమని కోరునే! కటికచండాలుండఁగదా? తొడ్రియో నమ్మఁ గలుపాత్ముఁడనియెంచి యట్టి మానసమునే ననుఁజూడకఁ మాటాడక మనవి వినక మృతిబొందె. అతని బోవఁగొట్టికొంటి. చచ్చునవునును దండనుండనైతి. అతని చావుచూచినవి చాలక, హద్యయము కుమిలించు నతని యుత్తిరక్తియులు నేనచేయఁబూర్చితి. కటకటా! జనకా! నిను నాకెవ్వరిచ్చువా? ఈదుఃఖాంబుధి నేగతిఁదరియింతు. తలయెత్తుకొని యింకే భంగిఁజరియింతు? సంతాపము నెత్తెఱవడి భరియింతు? నాప్రాణానిలములనేమాడ్కి హరియింతు? కొనల్యకు మోమెట్లుచూపుదు. నాప్రాణానిలముల నిప్పుడే పోకార్చు వారుగలుగరా సంహననాపథము లేభిషగ్న్వలైన నాకీరా? మారణమంత్రముల నేమంత్రవాదులైన నాపైఁబయ్యెగింపరా? హా! నిర్భరము. రామా! రామా! శైకా! కొనల్య! జనకా!

(మూర్ఛిల్లును).

తురీయరంగము-కౌసల్యనగరు.

[ప్ర: కౌసల్య (దుఃఖించుచుమూర్ఛిల్లి),]

భరత-శత్రుఘ్న-వసిష్ఠులు (ప్రక్కన)

భరత—సంయమీద్రా! నాచేతఁగాదు. ఇన్ని సంకటములకోర్చితిని. ఇదిశక్తికి మోటి యున్నది. నేనామెకు ముఖముకావఁజాల.

వసి—భరతా! ఇట్లయిన నెక్కడికిఁబారము. ఊరకరమ్మ. శత్రుఘ్ననకుఁ దెలిసినంత నీకుఁదెలియదా?

భర—ఋషిలిలకా! శత్రుఘ్నునివలెనేఁగానైతివే. కూ)రాశ్మకయగు శైకగర్భము నుండి వెల్వడిన కాలసర్పమైతివే.

అనుబంధము 44

కౌస—నాథా గాముపట్టాభిషేకము నీవు చూడనోపకున్నను, శైకకిచ్చిన పరమునకై భరతు పట్టాభిషేకమైన నీవు చూడనైతివే.

వసి—రమ్ము. రాకున్న నెట్లుతప్పను? (ఈచ్ఛను)

భర—ముందఱికివచ్చి) తల్లి! ఏమూఁడక్షరములు లోకకంటకములై యాచంద్రాగ్రమువత్తీర్చిగెనో, ఏమూఁడుకలుపాతరముల భరించిన నిర్భాగ్యుని సంతాపైక భోగుని గనుటచేఁగైకగర్భము ఘోరవ్యాధిమునకు మనికిపట్టకు గుహాకపారమును, గాల భుజంగ సమాశ్రయమగు ఘోరవల్మీకమును బొందెనో, ఏమూఁడుపాపాపాతరముల వానివలన నీకును, సుమిత్రకును రామాదులకును బడరాని పాట్లుగలిగెనో, ఏమూఁడక్షరముల యర్థము పితృభ్రాతృపూతుకమని జగముల నెగడెనో, అదుష్టాక్షరముల భ-ర-త నామము వహించిన క్రూరకర్ముఁడు వీఁడే. అహ్లా! వలసిన కావ మొసంగుము తెగదీయము. దయచూడకుము.

అనుబంధము 45

కౌస—అయ్యా! భరతచక్రవర్తి! కొడుకును గోడల్పి భీకరారణ్యములకుబంపి మగనిఁ బోఁగొట్టుకొని గత్యంతరముఁ గానకున్న మేమేడ్వలయుఁగాక, నీయిష్టానువర్తనమున గావలసిన పరములకుఁగఁగైకయుండ, నీకోరిన సాన్వభౌమపద ముప్పియుండ నీకేల శోకము?

భర—అమ్మ! కొన్నాడేవీ! రామలక్ష్మణులఁ బాసి దశరథులేకుండఁజేసికొని యవ
 క్షీర్తిమై తలయెత్తవోవకుండుటబడిపోవ ననియాయుదున్న నాప్రాణములనిప్పుడే
 తీసితివి. అయినను నిది యెంతతీపునో పాయ నేరకున్నాను. అమ్మరో!
 రాయుడు కరుణింపకున్నను, లక్ష్మణుఁడు కవలినను, దశరథుఁడు నను దప్పదలఁ
 చినను, నాగుఱము నీవు గుర్తెఱుఁగుదువుగదాయని నమ్మితి. దైవమున కింతకరుణ
 యైనను రాదాయెఁగా? అమ్మ! నిక్కమాడెవను. నీచరణములైన వచించెదను.
 ఈసూర్యకాశములు, దివ్యవాణియు, బుచ్చపూసములు, సూర్యచంద్రులించులకు
 సాక్షులాయుగాక! తల్లిరో! ఈతైక మానసఘోర వ్యాధిపాకయొనర్చిన పాపము
 చేసిరివ్రజపురమున నుంచునపుడైన. అందుండ నిపుడుమైనున్న మాజనకుఁడీ జాబు
 వ్రాసినపుడైన, నిపుడువచ్చుచోపు ప్రాణముతోఁ దనకులాడుదుఁ జచ్చియుఁజావక
 యున్న యీకలుషములకు మూలకందమగు దుర్బాలిమంధర యీజాబు నాకువ్రాసి
 నపుడైన, నాలుగు దినములక్రిందట మాతృండి పరలోకము చేరిన వృత్తాంతము నయి
 తము నాకుఁదెలుపక యీ పసిష్ఠమునీంద్రుఁడీకమ్ముచూపినపుడైనఁ, బురమంతయు వెల
 వెలఁబోయి మనసంబు కరణిధూమధామమైయుండిన చందము నేఁజూచినపుడైన,
 నీపారు లొక్కొక్కరునామోముఁ జూచి చూచి కన్నీరునించి నింది విసికి విసికి
 వెడఁమోముల నావలఁబోయినపుడైన, శత్రుఘ్నుఁడు రథముదోల నే నేతెంచినశరభ
 రాజస్యని రామునికడఁబాలు వినఁజేసిన పాపపునెలపగు తైకయిలు సాచ్చినపుడైన,
 నిన్ని యిడుమలఁ గలిగించి పతింజంపియు భయంకర స్థైరముపహించిన యీపాపిని
 పాదములకు నే ననుస్మరించినపుడైన, నాకుఁ దెలిసియుండెనా, వంచమహా పాపు
 లును, బరహింసకులు, మాతృహింసకులు, గన్యావిక్రయకులు పోవుపాపములకుఁ
 బోవువాడ. ఇదికలయైన, నాకు నరకప్రాప్తి గలుగుఁగాక! నాకుఁగూడు వుట్ట
 కుండుఁగాక! నానోటబురుపులుపడి పుచ్చిపోవుఁగాక! అంధత్వమును, చాదిర్యమును
 వానంధిబంధము లన్నియు వీలఁబడిపోవుఁగాక! అంధత్వమును, బాధిర్యమును
 వాకొక్కసారియే కలిగి విచారించువారులేక, యడవుల మన్నుదిసి దిక్కు లేక
 మృతిఁబొంది నాశవముదహించువారైనలేక గ్రద్దలపాలగుఁగాక! జననీ! ఆమేయ
 మహిమోపేతుఁడై మాకులమున వెనుకటివారికి, నున్నవారికి బుట్టుచున్న వారికి
 శిఖిరోపముఁడై నిరయశస్సుధాధవళితదిగంతుఁడై, పరసతీసోదరుఁడై, సుగుణ
 భరియై, తమ్ములనన్నఁ బుత్రులకంటె నెక్కువగా నెవఁడుచూచునో, యెవఁడు
 గలుగుటఁదేసి కొనెల్లమునుపేరు సకలవీరసూపందోహములకు మాతృకయగునో,
 యెవని యుద్భవము సజ్జనహింసకులును, యజ్ఞయాగధ్వంసకులును నగురాక్షసది
 వాంధ సందోహమునకు సూర్యోదయమో, యెవ్వనియపాంగము సజ్జనమానసు

చకోరములకుఁ జంద్రకయో, యెవ్వనియొక పువందరనందనమందారసందోహములఁ దలలు పంచెడినో, యెవ్వనిప్రతాపము ప్రభాకరానల పద్మరాగ ప్రభలఁ బరిహసింపెనో, యెవ్వనిభ్రుకుటి ధారుణీవరవిదారిభూరికతారధారివైస, ముకుళిత హస్తజేసెనో, యెట్టియాచక కల్పకధామునకా, సుందరతను ప్రభాకామునకా, దుర్గహప్రసనభీమునకా, తరణికులాపాంధిసోమునకా, ఘనాయుతకుంజరస్థేమునకా, విచారితసర్వప్రకృతిజనకేయునకా, భ్రుకుటిహత్రవినిర్జితవరశ్చంద్రరామునకా, భూసురదత్తగోమణీసరాగమునకా, మహాపర నికారణభూరి సంగ్రామునకా, వీలమేఘశ్యామునకా, జానకీకామునకా, రామునకా, నేనెగ్గులెంచుట? అమ్మరో! నీవు శత్రువువలె భయమొందను. ఈపాణములఁ దృణపాయముగ నెంచెద. ఆపురందరపదివియైన నణుమాత్రముగ నుపేక్షించెద. నేనెటుచెప్పినట్లు భయమువలనఁ గాదు. నీకుఁ బ్రియమనికాదు. మోస మొనర్చుటకుఁ గాదు. ఇచ్చకమునకుఁ గాదు. నీయట్టిసాధ్వీమతల్లి నిరపరాధివైన నన్ను సంశయించె నేయుని పాపమున కోర్కెలేమి వచించితి. ఇంక వలసిన కావమునంగుము. భరించెద.

[ప్రవేశము: కైక (యొక ప్రక్కన)].

కైక—మాతా! నేను దశరథుఁడు పట్టాభిషేకముచేయు నెంచినవాఁడనుగాను. మా తల్లి వరముల నడిగి నన్నిభిక్షుఁడేయఁ గోరదయ్యెఁగదా? నామాట నమ్మవచ్చును. ఈ భరతుఁడయోధ్యునిచినదిమొదలు నేటివఱకు వీరితోడ నేయున్నాను. ఈతఁడు నిరపరాధినుమా!

వనీ—కానల్యాచేసి! ఈభరతుఁడు నిష్కలుఁడు. వానిమన్నించుము.

భర—మాతా! నేనిష్కలుఁడనుగాను. ఏపాపమొనరింపకున్నను, గులవిధ్వంసనముగా వించిన యాగోముఖివ్యాఘ్రకు, నావజ్రహృదయకు, నాకైకకు జనించినపాపమే.

కాన—(భరతుని నాలింగనముచేసి) కుమారా! భరతా! నీశుద్ధమానసము నెఱుంగనా? కళవళముఁగన్న సముద్రములోని యలలమాడ్కిఁ బైపైవచ్చు దుఃఖవరంపరల కోర్కెకిట్లాడితి. ఊమింపుము.

అనుబంధము 46

ఆరామువేతె నినువేటుగాఁజూతునా? నీచే మారాముఁడవింక. అయ్యో! అకైకనేల యిట్లాడెదవు? నాకు సంతాపముకలుగదా? చిన్ననాటనుండి దాని నెఱుంగనా? దశరథునికావముఫలింప దానికి నేఁడిట్టిబుద్ధిపుట్టెఁగాక. అదియును స్వబుద్ధిగాదు. మంధర జోధనమేయని తెలియదా?

కైక—(ముందటికివచ్చి కొనల్య పాదములపైఁబడి) జననీ! స్వబుద్ధికాదని యేలందువు? మంధరచెప్పినమాత్రముననే, నాబుద్ధిపురువు మేసెనా? అమ్మా! మాజననిమాటుగా నీవున్నదానవు. తల్లియొడుటఁబోలే వచించెదను. అమంధర నాపాలినిధివోలే బీడించెను. ఎంతబుద్ధితిరిగినను మానకయుపదేశించెను. అప్పటికదియేషియమయ్యో శివమైత్రినచందమునశరీరమువైబ్రజ్జలేక యెట్టివరములడిగితిసో, యేమొనర్చితిసో. యెఱుంగను. ఒక్కపాపము వేటొక్కపాపమునకుఁ దెరువుఁజూపెను. ఒక్కసారి పాపమొనర్చిన కఠినహృదయము దానిమైత్రిపఱచు సందర్భములు గలిగినట్లంతయు మఱింత కఠినమగుచువచ్చె. ఇట్లయి యీగలికివచ్చితి నీకాపాపహారిఁ గ్రుంగుతున్న నాకుఁ బ్రాయశ్చిత్తములేదు. విద్యయేయని కరుణించితివా, నాకూరకృత్యమున నరణ్యములపాలైయున్న రాముశరణము వేఁడెఁబోయెదను. అతఁడెట్లానర్చినను హితమే.

అనుబంధము 47

కొన—(కైకనుగొనిరించి యేడ్చును).

అందఱు—(ఏడ్చెదరు).

శ్రీని—ఇట్లుారక దుఃఖించిన వేమిదయోజనము? ఈకైకయే మానకివ్వడువదేశకర్త యాయె. ఇక్కడికార్యములఁదీర్చి యరణ్యములకు మనమందఱముహూయి రాము నుపాసించెము.

శత్రు—ఇక్కడి కార్యములేమున్నవి? ఇప్పుడె వెడలుదము.

వని—శశరథుని పారలొకికఠియలు—

అందఱు—హా! దుఃఖము.

భర—సంయమింద్రా! మాతండ్రిని సుగంధతైలకటాహమున నుంచితిమంటిరే? చూడ వైనఁ జూచెదను. కొనిపొమ్మా!

అందఱు—హా! హా!

(నిష్క్ర).

—(చతుర్థాఙ్కము సమాప్తము)—

పాదుకా పట్టాభిషేకము.

పశ్చిమాఙ్గము-ప్రథమరంగము.

అడవిలోఁ బర్ణశాల.

[ప్ర: రాముఁడు-నీత- (రాముఁడు జడలతో)].

రామ—నీతా! చూచితివా యీచిత్రమాటాద్రి యెంతరమణీయముగానున్నది! ఇట్టి సదాఘోస్పృఖిదీపములను మధ్యాహ్నమున నెంతచల్లఁగానున్నది.

నీత—అవును. కడురమణీయముగానున్నది. ఇందెన్ని దినములుండినను దృష్టికలుగదు ఈఘనాటవుల నీనగారములఁ జెట్లెంతగొప్పవి. చూడుమా యాయశ్వత్థవృక్ష మెంత పెద్దదియో.

రామ—ఇదియేటికి మన మయోధ్యునిడిచిననాఁడు తమసాతీరమున నొక్కయశ్వత్థ వృక్షాంతికముననే శ్రమించియుండిలేదా? అదియేమి తక్కువగానుండెను?

నీత—అయోధ్యాపురి పౌరులందఱును మనమును విశ్రమించియుండినదిగదా? అదియొక పెద్దదియే. అయ్యో! ఆరాత్రి యర్ధరాత్రమున మనము పౌరుల కన్నుమఱుగింది యేతెందితిమే. వారెంత దుఃఖించిరో!

రామ—అట్లుచేయకున్న వారు మమ్మదిమచుచుండిరా? ఇప్పుడు మాటలాడినదేమి? వృక్షములవిషయముగదా? గంగాతీరమున నొకరాత్రి గారచెట్టు నీడనుంటిమే. ఆవృక్షమెట్లుండెను?

నీత—అదియును పెద్దదియే. మఱియొక్కడనో యింకను గొప్పవృక్షమును జూచితిమి?

రామ—శృంగివేరపురమున గుహునిలో నున్నప్పుడు చూచినదియేకదా పటవృక్షము.

నీత—అవునవును. ఆపటవృక్షము పాలేకాదా—

రామ—నేనును లక్ష్మణుఁడు నుపయోగించి జడలుదాల్చినది. నీతా! ఆనాఁడు నీవెంత యెచ్చితివి? ఇప్పుడీజడలతో నేనెట్లున్నాఁడను?

రామ—ఆయినగుని సంహరించిన పురశైలివలె నున్నాఁడవుగదా?

రామ—అయిన నాకు ఫాలలోచనమేదీ?

నీత—మొన్నఁజూచితి నాఫాలలోచనమును.

కం॥ మంటలఁ గ్రమ్మెడుకన్నులఁ

గంటక మొనరించునట్టి కాకాసురుని

గెంటింపఁ గనిపవేళ

గంటిన్సీఫాలలోచనము ప్రాణేశా॥

నీవు పర్వతాలతోడపైనిదింప నన్నుఁ జెనకిన కాకాసురుపై నీవిషీకము నుంచి
నపుడు నిక్కువముగా నీకు ఫాలలోచనత్వమలవడియుండె.

రామ—నాకుఁ గల్గినకోపమును బల్కెదవా?

సీత—కోపమునేకాదు. ఆకాకము తనకన్న నీయస్త్రమునకివ్వదో. అదియే నీఫాల
లోచనము. అప్పుడే నీవుమూసినది.

రామ—అయిన నీవాస్త్రరైరి కనఁగుని సాహసించిన పిదపఁ జేకూరిన గిరిరాజసుతవే.

సీత—ఆమె నేనెట్లుదు? ఆమెశంకరులో నర్థాంగినికాదా?

రామ—నీకర్థాంగమేటికి పూర్థాంగముగావెంతు (కొంగిలించుచు).

[ప్ర: (శీఘ్రగమనమున విల్లెత్తుకొని)-లక్ష్మణుఁడు].

అనుబంధము 48

లక్ష్మణ—నీశాంతగుణమే నిన్నింతకుఁజెచ్చె. లెప్పు. పైఁబడియేతెంచు శత్రుస్తోమ

ముంజించి చెందాడుదము. నీపురాకున్న నాజైన నాజ్ఞయిమ్ము.

రామ—నీహుట లేమియుఁజెలియవు-శత్రుస్తోమమే?

లక్ష్మణ—అందుఁజూచుము ధూళియెట్లైగయుచున్నదో?

రామ—అవును. దేక్షధూళియది?

లక్ష్మణ—భరతాది శత్రువర్గము వచ్చుచున్నది.

రామ—నీకెట్లు తెలిసెను?

లక్ష్మణ—ఆచెట్టెక్కి చూచితిని. కోవిదారావిధ్వజము లగవడెను.

రామ—అయిన భరతు నేమిచేయఁబించితి?

లక్ష్మణ—ఇదె నాకాణము. అదెవాని వక్షాపీఠ. పిది కనినమో చూచెన.

రామ—అట్లేటికి?

లక్ష్మణ—నిన్నుఁగాదని తాఁబట్టముగట్టికొన్నది చాలక, మహాగర్వసంరంభమున యనపై
వచ్చుచున్నాఁడుగదా?

రామ—

అనుబంధము 49

లక్ష్మణా! దశరథుని కొడుకవై, నాకుండమ్మండవై, సుమిత్రగన్నవాడవై, నీవిట్లా
డుట చెల్లునా? ఆరథకుండెవ్వండనియించిలివి? నీకంటె నాకుఁగూర్చువాఁడు.
నీకంటె వాఁడేమిటందకు? వ? నీయిట్టి తామసగుణమొక్కటి వానికిఁ గలుగదు
గాక. ఘరముచేరి పట్టమొక్క దశరథుపంపున మమ్ముఁబ్రార్థింపఁగదా వాఁడందు
వచ్చియుండవలయు?

[ప్ర: భరతుఁడు-శత్రుఘ్నుఁడు-(దూరమున)]

భర—శత్రుఘ్ను! చూచితివే లోకములన్నియుఁగలాక్షమాత్రమున నేలఁజాలిన భోగి
యొట్లున్నాఁడు! సార్వభౌమ సింహాసన వీధిపై నేవాసమవేష్టిత రాజరాజన్యుల
మోములకుఁ గళలుచెచ్చు విరాజన్మణివిశాన ప్రభామహితంబగు కిరీటము ధరింపఁగల
పూజ్యశిరంబెట్లు భూషణ విహీనమైయున్నది. చూచిన వెట్టిమానసమును నీటుగాక
పోవునే!

శా॥ గాత్రంబల్లనఁజిక్కె దైవ్యము సమగ్రంబయ్యె నెమ్మో మున
నేత్రంబుల్గుకుళాబ్జసన్నిభములై నిస్సారతంజాపె నో
శత్రుఘ్ను! కనుఁగొన్నమానసము చంచల్మీలలఁగ్రాఁగదే
శత్రుల్గొరరుగాదె వైరులకు నీచందంబువాటిల్లఁగఁగ॥

(శత్రుఘ్నునితో నమస్కరించును).

రామ—(భరతు నాగింగనముచేసి) భరతా! కుశలమా? రాజ్యమంతయు సురక్షితమా?
ప్రృతిజనుల విడ్డలబోలెఁజూచెదవా? రాజాంగములఁ జక్కఁగానరయుదువా?
నేపకులఁగరుణఁజూపింతువా? గోదేవ భూదేవులఁ బూజింతువా? వర్ణాశ్రమ ధర్మ
ములఁ జూపింతువా? భార్యోరులు లేకుదా? ప్రభుమంత్రితానాశక్తులసామ
దానభేదదండములఁ జక్కఁగానెఱింగిలివా? పద్మగుంబులగ్రహించి నప్రవృత్తసముల
మాని చతుర్దశపాపముల వర్జించి హాళికులకు దుఃఖము లేకుండఁ గోరిగొంచు నత్యైక
ప్రతుండై కై ధర్మైకనిష్ఠుండవై సర్వసముండవై యున్నాడవేకదా? తమ్ముండా!
నీవేల యిందురావలయు? ఎవ్వరితోడనైన నీక్షేమోదంతము మాకుఁజెప్పింపఁ
యిందనఁజాలదా? అదియేమిట్లు కన్నీరు నించెదవు? నాకొఱకువగచెదవా? లేక
నీకొఱకా?

భర—అన్నా! ఎవరికొఱకేల నాకొఱకే వగచెదను.

రామ—తమ్ముండా! మనవారందఱికిని సౌఖ్యమేకదా?

మత్త॥ రాజపూజితుండల్ల తండ్రి ధరావిభుండు సుఖుండెయీ
 రాజదేవులుతల్లులందఱు రాణుండెడువారలే
 భూజనంబులునిన్నుభక్తినిఁ బూజచేసెడువారెయీ
 యోజగన్నులనీరుగారె నయోయిదేటికిసోదరా॥

భర—హా! నిర్భరము.

రామ—భరతా! విమినిర్భరము? నాపాడుచెవులకు నీనాడెట్టివార్తఁజెప్పనున్నావు?

భర—అన్నా! ఇంతకువచ్చి నంకోచమేల?

గీ॥ మనకులాభ్యుండు మనరాజు మనగురుండు

మనసుదైవము మననిధిమనధనంబు

మనదు భాగ్యంబు మనవాసి మనబలంబు

మనసుకృతరాశి మనతండ్రి మనకులేడు॥

[ప్రవేశము: వసిష్ఠుండు (దూరమున).]

రామ } హా! జనకా! జనకా! (మూర్ఛిల్లితేది).
 లక్ష్మణ }

అనుబంధము 50

రామ—హతండ్రి మము ముద్దుచేసి పెందికాపాడినతండ్రి సత్యప్రతిజ్ఞఁడై, కరుణా
 గుణభూషణుండై, దిరరాజ్యమేలిసండ్రి మాకులేడయ్యెగా. కటకటా! ఎట్టి
 పాపపువార్త—

వసి—రామచంద్రా! నకలతత్త్వపేయి నీకిట్టి ప్రాకృతభంగియెలకలిగె? సహింపుము.
 నీముగ్ధులతల్లులు నినుఁజూడుటకై వచ్చియున్నారు. నీపాటునకు శోకఘూర్ణమాన
 మానసులై యున్నారు. వారిసూతిడింపుము. సోదమూరమ్ము.

(నిష్క్రమింప)

పంచమాఞ్జము-ద్వితీయరంగము.

అదియే పర్వశాల.

[ప్ర: రామ, లక్ష్మణ, భరత, శత్రుఘ్నులు, వసిష్ఠుండు, నీత, కైకేయి
 కాసల్య, సుమిత్ర, కూర్పుండు భరతుండు (జడలతో)].

భర—అగ్రజా! నమస్కరించి విన్నవించును. నీవులేని వైకుంఠపదవియైన నొల్లననుట
 నీవెఱుంగవా? నీపభిషేకమున కియ్యకొన్నను విహితమే. ఈరూపముననే నను
 నీదండనుండ నమ్మించినను విహితమే.

రామ—ధరతా! ఈజడలు నారవీరలు నీకేల? మనజనకుండు నినుబట్టమునకు నియ
మించియుండ నీకు జరుపకున్న నెట్లు?

ధర—జనకుని యాజ్ఞతెఱంగున రాజ్యమే నాయనిగదా? నిశ్చలమానసమున నేనీకిచ్చు
చున్నాడనే. ఏల యనుగ్రహింపరాదు?

రామ—వదనాల్లేడరణ్యముల నుండెవని నేవనించితి నే. అదితప్పుదానా?

కైక—రామా! నాకొలకైకదా నిన్నాజనకుండరణ్యములకనువుట? వరములడుగుట
కెట్లు వానివదలుటకును నాకు స్వాతంత్రముగలుగదా? నేనే యిప్పుడువలదను
చున్నా నే. నీకేటికీ ప్రతిజ్ఞ?

అనుబంధము 51

రామ—జననీ! ఎఱిగి యెఱిగి యిట్లేగాడెవవు? నాకాజ్ఞయొసంగినవాండుజనకుండు
గదా? అతడులేడే అతడుండి యామాట చెప్పియుండిన నెట్లగుచుండెనో కాని
యిప్పుడు తిరిగిన నధర్మము.

కైక—మృతిబొందువఱకు నన్ను నానాథుండు కన్నైతిహడఁడాయెనే.

ధర—అన్నా! మానిధియిట్లున్నది. దశరథునకుగక వ్రాయరాదని యీ సంయమిం
ద్రుండు జనకుండు చచ్చువఱకు జాబే నాకువ్రాయఁడాయె. నేనేమిచేయుదును?
పోనీ, దశరథుండు పిలిపించియుండిన వచ్చుచుంటి నంటినికదా? ఆ దశరథుండే
నిన్నరణ్యముల నుండుమనియె? ఈకైకకైకదా? ఆయమయే యిప్పుడు తనకు
వరములు వలదనుచున్నది. ఇప్పుడు దశరథుండున్న నిన్ను రావలదనుచుండెనా?
ఉద్దేశమింత విచారింపవలదా? నీవెట్లయి క రక్షింపకున్న నేనన్య థాగతియొఱుగను.
నీవు రాజ్యభారము వహించియున్న నీధృత్యుండవై యెట్టికార్యములైన నెఱవేర్చు
జాలుదుఁగాక, తాపసవృత్తిపీఠీయరణ్యముల నిట్లుండ నెట్టి సంతోషమున నేరాజ్య
మేలుదు? ఏయూట నేనీవృత్తిభారము వహించు? కరుణావిశేషమునను, దేజో
మహత్వమునను, గీర్తివ్రతాపయుగ వైభరిని, సత్యనిష్ఠజేషియుం, ప్రభుత్వమహి
మాదిశక్తివిశేషములను, లోకములెల్ల నేలఁజాలిన నీకుండగుఁగాక యీరాజ్యము
నాకుండగునా?

అనుబంధము 52

(కాల్లుపట్టుకొనివచ్చును)

రామ—ధరతా! (అని కాలువదలించుకొనును)

ధర—(చేతఁజిక్కిన రామపాదుకలు పట్టుకొనును).

రామ—ఏమింక నిట్లాడిన నాయనగలదు. అవకా! ప్రీతివిశేషమున ముదిరెలియ కిట్లాడినపు కౌక, ముందు వెనుకలు యోగింపవే? ఆవశరథుండుండిన ననురక్తుని యుండు. నిక్కువమే. ఆయనలేండే. ఇట్టిచో నేవచ్చిన రాజ్యలోభుండనియుఁ బ్రభుత్వైక కాముఁడనియు, జరుగు కొందఱైన నన్నెంచరే. ప్రాణములనైనఁ దానెడఁగాక నింకకోర్వఁజాల. దీర్ఘలోచనమొసరిచ్చిన నామతము మీకే శ్రేష్ఠతమ మనితోఁపకుండదు. బాధింపకుండు. మన్నింపుండు.

అనుబంధము ౪౩

భర—(పాదుకలఁ జేతఁబట్టి) అన్నా! నీవు కాళ్లువదలించుకొనినపుడు దైవానుగ్రహమున నీపాదుకలు వాచేడికై. ఇంతమాత్రమైన ననుగ్రహింపుము. నీవు పురికి రాకున్నను, నన్ను నీయెడఁబరిచున్నను, నీమాటుగా వీనినైన నీంఁజూసనముననుంది యభిషేక మొనర్పవానతిమ్ము. (నమస్కరించుచు).

వసి—రామా! ఇది నిరుపాధిము. ఎవ్వరివలెజ్జలకును భంగమురాకుండునట్లును దినయభిష్టుము నెఱవేఱునట్లును వేడినాడు.

కాన—రామా! నీయెడ భరతునకెంత భక్తియో దీననే యెఱుంగనగుఁదా? అట్టి భక్తిపరుని యభిష్టుము నేఱవేర్చుము,

అనుబంధము ౪4

రామ—(భరతు నాలింగనముచేసి) ప్రియవరరా! నీకోరికకంటె నాకొనర్పదగిన దేమున్నది? తల్లులారా! మీయానతి మీఱుదానా?

భర—అనా! లలనీకృత ప్రస్తరనిజక్షోదములే! రిపుశిరస్సంచేదములే! షోణీభరణ మర్యాదములే! అవ్యయూర్ధ ప్రసాదములే! కమలినీకృతవివాదములే! అపగత లోకనిర్వాదములే! ఉష్ణితవిషాదములే. లతాంతామోదములే! విలగ్నశ్రీకుచస్నేదములే! బ్రహ్మభీతహూతిముఖస్పృగమదశాదములే! ఆసురాసభీగర్భనిర్భేదములే! ఆలూలితసహితవేదములే! ఈపాదములు. భభిరే. తమోహరణ తరుణారుణ కిరణములు, సర్వలోక భారధరణములు, శ్రుతిశిరో లంకరణములు, భవసాగరతరణములు, సుధీజన మహితాధరణములు, ఈచరణములు. ఇవిరాకులభించెఁగా! నాకామోదము నించెఁగా! మనఃభేదము హరించెఁగా! నాసుకృతము మించెఁగా! నాయభిష్టుముఁ జెల్లించెఁగా! సంయమింద్రా! నీవిడినలగ్నమున రామున కరణ్యవాసము లభించెనని యయోధ్యలోని మందముద్ధు లనిరిగదా? ఆలగ్నముననే మాతల్లిదండ్రులు గావింపఁబడి రామునకు నిష్కరుణచే నేపాదుకలొసంగఁబడెనో, వానికే

పట్టాభిషేకముగలిగినే? ఆహా! యెట్టిలగ్నబలము! రామచంద్రా! ఆపాదూరగు నట్టియు, నీవరణ్యమునకేగిన జ్ఞాపకమును, దశరథుఁడు కాలధర్మము నొందిన జ్ఞాపకమును దెచ్చునట్టియు, నయోధ్య నే నుండఁజాల. నీపునర్దర్శనమపుటవఱకు దాని గన్పెత్తియియినఁజూడను. నందిగ్రామముననే యుండెదను. రామా! నాకునెల విమ్మ. ఇదె యీవదునాలుగు వర్షము లేట్లయినఁగడపెదను. పదునాల్గేండ్లును బదునాలుగడియలుగాఁగడచన నభిలషించు నాకు నీవియోగకారణమునఁ జేసి పదు నాలుగుగడియలే పదునాల్గువత్సరములుగాఁ దోచఁగలవు. అయినఁగడపెద. ఎట్లాగడిపెద. ఆంగీరస సంవత్సర చైత్ర శుక్ల పక్షికి బదునాల్గుహారములు నిండఁ గలవుగదా? ఆనాఁడు నీమంగళదర్శనము నాకుఁ గలుగకుండిన మనఁగాల. నీక్కముగా మనఁజాల. తల్లులారా! ఇందుడుకొలది వియోగము వలని దాహమగ్గల మయ్యెడు.

అనుబంధము 56

అనుబంధము 56

శ్రీక—భరతా! జాబుమఱచిలిపే.

భర—అన్నా! శత్రుఘ్నుఁడు కుత్తుకఁ ద్రొక్కఁ ప్రాణమాత్రావశిష్టయై యాఱుదినము లుండి మంధర వృతఁబొందెనని యెఱింగిలికదా? అది మరణపువేళ నీప్రతికఁ బొయించినది. నీకిమ్మన్నది.

రామ—(చదివి) భరతా! ఎంత సకరుణముగా వ్రాసియున్నది. మంధరా! నన్ను తమింప వేడవలయునా? నా కేమపకారమొనర్చితివి? నీక్కముగా తమించితి.

భర—అన్నా! మఱియొక విజ్ఞాపనము. ఈపాదుకలకుఁ బట్టాభిషేకమీయెడనే యొనర్పవలయునని నాయభిలాషము. అయోధ్యకుఁ బోవనుగదా? ఇంక నంది గ్రామమునైననేమి? ఇందైననేమి? నీసాన్నిధ్యముననే యొనర్చుట భాగ్య మగుగదా?

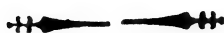
రామ—తమ్ముఁడా! నీకెట్టిభీష్టమో యట్లనే కానిమ్ము.

భర—(పాదుకలకుఁ బట్టాభిషేకమొనర్చును).

అనుబంధము 57

—(మంగళం)—

అనుబంధములు.

అనుబంధములు.

1. సూత్ర—శ్రీరాగము-రూపకతాళము.

అమరావన-విమలానుత-కమలాసన-మారమణ ||పల్లవి||

సమదాసుర దమనానీకు-నమస్కృతులు-పీతాంబర ||అను||

ఘనాగమను-తనామనిను-విన్నాదైవమెఱుంగ

అనపాయ-పదముగోరుచు-సనకా-దినుతా-విసతా

వనశీలా-నినుగొల్పితి   ౧

అపారఘన కృపాలిత-నుపావసారిపుహరా

విపాకముల నెడలించుచు-నపరా-ధపరువిపులా

ధిపనన్నుం-గృహజూడవె   ౨

నా-మనవినివిసవే-ననుజయంగనవే యనవరతము

తిన్నని-విన్నప-మెన్నుచులో-కా-థా-రా-

కారణ-వైరిని-కారణ-వారణ-తారణ-శుభకర ||

2. శబ్ద—రాగము-మోహన-రూపకతాళము.

ఘనవేణి-యజరాణీ-వనరుహాకిసలయపాణీ

ననుదయజూడుమురాణి-కనికరమునవాణీ

అనుదినసుతగీర్వాణి-కనదనుచరదిండ్రాణీ

విసతాశ్రిత-జనతావహ-సునయనవిజ్ఞత్రైణీ

జనసుతవైవతమాణీ-ఘనకల్యాణీ ||

3. దశరథుండు — రాగము-శంకరాభరణము-ఆదితాళము.

ఇంతఘోరవిధానమాయెనే ॥పల్లవి॥
 ఇంతయైనజూడకీధరాసురునిసంతమొందజేసినాడనన్యయో
 పెల్లుశోకమునఁ బెంపుదక్కివీనితల్లిదండ్రులెంతతాపమొందుచు
 తల్లడిల్లువారోతాళజాలనే నొల్లనొల్లవారి కొప్పజెప్పవీని

4. దశ — రాగము-ఝంఝాటి-తాళము.

పాపన మానివుంగవమా ఓ
 కావకుమా యోడకుమా చూడకుమా బ్రోవకుమా ॥ప॥
 ఓపిననిర్దయనీదు పాపనిజంపిన
 పాపమునకునాకు శాపమొసంగరాదే ౧

5. రామ — రాగము-కేదార-రూపకతాళము.

రావలదే తమ్ములిటకును
 భూవరనుత ధీవిదిత ॥పల్లవి॥
 చిన్నతమ్ములిందురాక చేయనేటికి
 కన్నతండ్రివేడువాడ నున్నతివలదెన్నఁదైన ౧

6. దశ — రాగము-మోహన- ఆదితాళము.

తనుజాతా యేలుమా
 భూతలమంతయుఁ బ్రీతిజనింప
 వారకనీకిటు పట్టముగట్టిన
 ధారుణీనాదగు భారముదీటు

7. శ్లోక—రాగము-కమాజ-అటతాళము.

నేవిసఁజాలను వెలఁదీ వలదీ-కొలఁది
జగదభిరాముని బాసకీకాముని
తెగఁడెద వేటికి నగు నే తగు నే-పగయేమె ||నేవి||

8. శ్లోక—రాగము-యభారి. అదితాళము.

హా హా యిదియెంతపాప మహాహా ||పల్లవి||
ఇంతటిమాటల నెటులాడఁజాలితే
సంతాపమెంత దురంతమాయె ||అహా||

9. శ్లోక—రాగము-హిందూస్తానీఫరక్.

మంధరా-సన్నిటుకావే యో ||ప||
మునిఁగితివనధిని ననుదరిఁజేర్చవే
కనికరంబునను-గాపాడవెయో   ౧

10. దశ—రాగము-ననరోజు-అదితాళము.

వింతలాయె కామినిఁజూడఁగ వింతలాయె
ఇంతిరో నీవిటుచంతలఁజెందుట వింత||
నారీమణిని చందముచూచిన వింతలాయె
భూరివిచారమొ కోరికరీతియొ కూర్చివెలార్కుట ||వింత||

11. శ్లోక—రాగము-రీలాంబరి-అటతాళము.

మోసపోయితిసయ్యో నాథునిసమ్మి
ప్రాణనాథుఁడునన్నుఁ బ్రాణవదముగాఁగ
దానెంచుననిమది నేనమ్మియుంటిని   ౧

12. దశ—రాగము—కమాజా—రూపకతాళము.

కోరకుమా సరసీరుహవదనా
మానిని యీక్రూరభంగి మానుదీనుపై
ఓ-చానసూను-గానదోలు-టీ నెతితగునే

13. దశ—రాగము—కేదార—ఆదితాళము.

చెలి యీపాటు సైరింపనే
హా-నాపుత్రునాకీయవే (నాపట్టినేబంపనే)
నీకేలంటి కాలంటినే నీలాగు వేడంగనీ
జాల మేల తాళం జాలబాళి లీల బాలా

14. రామ—రాగము. కానడ—ఆటతాళము.

చూడవేల మాటాడవేల
నేడిదేటికీ శోకములీల
(తండ్రినీ-వాడనుగానొ)
నామీదకోపమొ వేమముచూపపు
రామా యనిపిల్వ వేమపరాధమొ॥

15. రామ—రాగము రాగమలిక—రూపకతాళము.

జనకా నీకిటు లేటికి-ననుతాపము జనియించెనొ
మనసారగ నాకార్యము వినుపింపంగదే॥ కాంభోజి॥
మించినతమినే భూతల సంచారము నొద వేమది
నెంచితి దానికినిటుశోకించగనేలా॥ కేదారగౌళ॥
నానోదరుడతికరుణా భానురుండాభరతుండు
నీసూనుండు రాజగుటకు గానీలవలెనా॥ దర్బార్॥

ఎడరేయిది కై కేయియుఁ గడుకూరిమి గలతల్లియై
 అడుగఁగరాదే వరముల నడలఁగనేలా ||మోక్షాన||
 నీకై యనలముఁజొచ్చెద నీకొడుకను నీదాసుఁడ
 నాకానకుఁబోఁబాలనే శోకమిఁ కేలా ||శహస||
 గాసిల్లకు మిదెవచ్చెదఁ గౌసల్యకు వివరించెద
 నానీతకుఁ జెప్పిదనా యాసమువలదు ||శంకరాభరణ||

16. కాస—రాగము-ధన్యాసి రూపకతాళము.

ఈవిధమున కేమిసేయుదు ఇంకెందుఁబోవుదు
 బాలమన్మథనిన్నుఁగానల పాలుచేసిశోకమే
 లీలనీగుదుప్రాణసమితి తాళుదాననే   ౧
 కైకగర్భమునందుపుట్టక నాకుఁగల్గినందున
 భీకరాటవులకుఁబోయి తేకుమారక   ౨

17. రామ—రాగము మోహన-ఏకతాళము.

ఇటువేకారినీకేల శోకింపఁగాఁదల్లిరో
 సుశ్లోకపు నీవెందునుచాలు ||ప||
 నీమాటపైనమ్మరో నేనీమాడ్కినిందుండిన
 భూమిధవు నేమనమ దేమగున తీమణిరో
 యీమాటలాడకుమోమాత   ౧

18. నీత—రాగము-ఆతాణ రూపకతాళము.

అపరాధమేమి నాథానాయెడ ||నప|| ||ప||
 తపియించి కుందురీతిగాఁ గృపమాననేమినే జేసితి
 ననునీవు బాసిపోవ మనియుండు నంచునెంచితే
 పనభూమి నీవుచేరఁగా మనసారవీట నేనుందునే   ౧

19. రామ—రాగము—కమాజు అటతాళము.

భామాచన దీమానసము నామోహపు ||ప||
 ప్రేమాయతి నీమాటల నేమాడెదవోమానిని ||అను||
 బాలామణి హేలావతి వాలాయము
 చాలావెతఁదూలంగనిఁ కేలామటియీలాగున   ౧

20. సీత—రాగము—బృగ్గు రూపకతాళము.

పాదములాన నీ-పాదములాన
 కాదనకీ శోక సాగర మీఁదఁగఁజాల ||ప||
 భూపతిలకమేనఁబ్రాణ మోవదుండఁగా
 నాపయినీబాలఁజఁపు పాపమురాదా   ౧

21. శైక—రాగము—శంకరాభరణము అదితాళము.

భూపాలుఁడేమైపోవునో ||ప||
 పరితాపముగలిగె ||అను||
 ఎంతని చెప్పదు సంతాపవైఖరి
 అంతముగానని చింతలరమణీ   ౧

22. కాస—రాగము—కాసడ ఏకతాళము.

కటకటకాంత-యెటువలెనింత
 పటుతరచింత-పడియెదోవింత
 నీకైకపట్టికి నీహజ్యమిమ్మిఁక-నాకూర్చిసూనుని
 నాకిచ్చికావుమా   ౧

సుమి—నీరాముడెంతటి నేరము జేసెను

ఘోరాటవులను జేరంగనాథ   ౧

కుమిత్ర { వైకుల్యై ననువలవదీ దుఃఖము
కాసల్య { ఏరితిండిత్యైద వో రాజశేఖరా

23. దశ—మాగము-కేదార యాపకతాళము.

నీరజముఖులారా వర॥

॥ప॥

నేరమించుకై ననెఱుంగనిజ మీరక్కనిసాధించెను

కోరిభూరివైరము॥

కనికరమింతై ననుగనకీ వనితవరము లనియడిగెను

ఘనమగుపరితాపమడరెను మనఃజాలంగద మనసులకనుఁ

గనలకుండిక

○

24. కాస—రాగము ఆనందశ్చైరవి షకతాళము.

వర తమాల వేణిరొ వాదా నా

కుమారుఁడయంగనరాదా

॥ప॥

బాలావైరము లేలా కోపము-మేలా-ననుదయఁజూడుమింకః

జాలా బాలుని వేలార్పకు హేలాగుణ జాలా

॥వర॥

25. కాస, దశ—రాగము- సురటి ఆదితాళము.

ననుఁదలచిదయఁజూడవే సతీ

కొనకిదేలాయిత కోపముఁబూనంగ

॥ప॥

కైక—ఇదితగు నెకడునారడిభలీ

మదినినామాటింక మానంగఁజాలనే

కౌస—బాలావైర మేలా నేర మేమీ పరమాదరణ విడంగ ○

కైక—మేలీ మాటనాదేనేరమాయె మెలఁతా వలదీ-పలుకు

రశ—ఈరీతి మేరాచ కోరాక్షి వైరము ఇరవారంగరుణింపు

భరమా యెతాళ

౨

కైక—అంతేల నా మీద-బంతంబుఁజూపంగ

నెడఁబాయు టెడరొనె మిడుకంగ ||నిటు||

౨

కౌస—నన్నుతాంగి విన్నవించు చున్నదాన నన్నుఁబోవసరసము

తగు నె సురచిరగతిని కరుణవదలకే నిరతము ౩

కైక—మాటిమాటి కాటలానే పాటిరాని మాటలేల మగువరొ

యిదియుం బగయనందగునే సొగపులవగలే తగదింక ౪

దశ—నా మనవివినవే కిసుకవలదే వనజనయునా మనసునను-గొన

కొనియింక నే మనదలఁచిననీ పనివిడువఁగదే పణతిరొ ౫

కైక—నా కకటచనునే వెకలిమనపుల్ వికటమతి నే సుకరముగవిక-

లములగునా టకరచనలనిం దకు గుటిగొలుపఁ బ్రకటము ౬

కౌస—సరసిజముఖినీ భరతునినిపుడే ధరణిబిలుపుమె వృరువలదనరీ-

చరితము శుభకర మతిసుఖ కరమగు నిరతము మదిమదిగను

గొని యెదమింక నరాళ శిరోజ కుమారు నరణ్య నివాస

విరోధ-మేల ౭

దశ—విలసితమత్తివై వెలసినసతికీ తులువతనమునీ కలవడఁదగునే

చెలియరొ నిజముగ మననింక బలుదయ వలసిన ననునిటుబ్ర

దుకఁగఁ బనుపుము పలాళి విచార మిదేల విలోల విలోచ

నలాతినటె ౮

కైక—కొడుకు నకనినే నడిగినవరముల్ దుడుకు తనముగా నుడివెద

రకటా కొడుకును గొనియెద యడపులఁ బడియెద కడుముద

మడరఁగఁగఁడుకొని మనుడింక నెడందఁ గడించి వెడంగు

కడంగి యడంచు టిదేల ||యిటు|| ౯

26 సుమి — రాగము - ఇంగ్లీషునోటు - ఆదితాళము.

సరసిజలోచనచూడవే తరమగునే భీ.కరమగుచందము || ప||
 శ్రీకరుండగు రాకుమారుని భీకరాటవిం జేర్చకుమా
 వీరక చెడుబలు కాకతగదిద్దికైకనీకును గరుణయుంగలుగదే ||
 మానకదశరథునూనునినో.మానివి కానకుఁకుంబం పెదనే
 చాన.నాకును.నూనులిరువురు పూనివలసిన.వాని
 నుంచుకానలోన

27. సుమి — రాగము - హిందూస్తాని - చాళితాళము.

నుందరాంగికైకేయినీ కేందుకేయీ క్రూరభంగి|| ఇందమునఁ
 గరుణలేక మందయాన మమ్మనెల్లఁగుండఁజేయు పేటికమ్మ
 కానలోన దశరథునూనుఁడుండఁ గోరితేని మానవతినాకిద్దలు
 గానవారిలోన నొకనిఁ బూనిపంపు పోదరినీ కేందుకింత ||

27. కాన — రాగము - ఆనందభైరవి - ఏకతాళము.

కైకా మానవేకాక రామునిపోక భరతుఁడువచ్చెడుదాక
 చేకొనుమీకైవడి పోకార్చకు వీరక ||వరతమాల||

28. కైక — రాగము - కేదార - రూపకతాళము.

పోలదెయ్య మేలిపల్కులు.ఇంకేలాచాలును
 బాలఁగానను గోలఁగాఁగొని గేలిచేయఁగఁజాలువారివలె
 వెలయఁగమీమాటలబలు విన్నాణమునిండాఁరెను
 తలఁపకుఁడినన్ను మోసమునలుపుమాట సవత్తలార||

29. లక్ష్మ — రాగము-దర్పారు రూపకతాళము.

వింటి రేసదస్యలారా వెలదిమాటల
కంటగించియాడువాలు గంటిచందము||
క్రూరభంగినీమెమగనిఁ గోరెవరముల
తారతమ్యమరసికనుఁడు ధర్మసూక్ష్మము

30. లక్ష్మ — రాగము-శేదారగౌళ ఆదితాళము.

కోపముచేగడు పాపములనాడితి
భూపతిలకనాకు శాపమొసంగవె
తాళగతల్లినిఁ దండ్రినిదూరితి
పోలదీపాపపు నాలుకఁగొయంగరాదె||

31. రాగము-భూపాళం ఆటతాళం.

రామ } చాలా మీరలడలవలవదీ వేళ
లక్ష్మ } ఈలోననేమరలిచ్చెదము వెగమెయింకేలా
సీత }
దశ } బాలా తాపమెటులఁదాళదుమీవేళ
కౌస } నీలాగాయె మానోముఫలము చూడఁగనింకేలా ||ప||
సుమి }

రామ—కళవళింపకుండింక మాకయి బలముగాఁదలిదండ్రులారా
తలఁపరే పనుపరే పలుకరే సేమముగ

సీత— సతులొసర్చెదమధికభక్తినిఁ బితరులార శుభంబుగోరుచు
వెతలఁబోవిడిచిమ మృనుపరే సౌఖ్యముగ

లక్ష్మ—సేమనంబిడుండింకసీతా రాముల వెనువెంటఁబోయెద
ప్రేమతో సేమమే కోరుండీ పంపుండిక

సుమి — రామనీదుహిమాంశుబోలిత మోముఁజూడఁగ మరలగల్గెడు

సేమమిపారఁగా లీలమైపోయిరము 2

కాన — అడవులను బాలించినాదగు కొడుకుగోడలిమరలనాకె

ట్టిడియెదో బాలకా లక్షణా సేమముగ ౪

దశ — పాడియెటుఁగకనిన్ను నీపతితోడఁగానలకంపుటిదియే

జూడయో కోడలాచేబో చూడకేక ౫

32. పాకులు — రాగము-శాకరాధరణము ఆదితాళము.

దిట్టతనంబునవెడలండి గట్టిగధైర్యముపట్టండి

పొట్టలుడొక్కలుచీల్చండి కట్టెలగంపలఁగాల్చండి

రాముని కానలలోఁజేర్చితామసింఁచిటుపోకాచ్చి

మోమోటంబడివిడువండి ఆముండలవడిపొడవండి ౧

కైక రాజసతియగు సేమి కాకామంధరముండేమి

లేకున్న నుదశరథు డేమి పోకుండఁగబడిమొత్తండి ౨

బడ్డనమేర్పడనిలుపండి కడ్డాయంబుగఁబలుపండి

అడ్డమువచ్చినవారలను గొడ్డంటనుఁబడఁగొట్టండి ౩

33. రామ — రాగము-హిందూస్తాని-ఆదితాళము.

పాకులార వేడువాడ-భూరికరుణఁజూడుండి

ఘోరపాపకార్యచూయె-ధీరులారవీడుండి

భూతలేశుభార్యమీకు మాతగాదోయెంచఁగా

భీతిలేక చేయువారె మాతృహింసమించఁగా ౧

34. దశ — రాగము-ఝంఝూటి-రూపకతాళము.

రాగదేనన్నుఁజేర రథముమానిరాఘవా

॥ప॥

ఈనుమంత్రిఁడ్లిరథము నీనుచేసితోలెఁగా
భాను గాంగునన్ను బాప జేసిపాపియయ్యెనే
ప్రేమమీఱనరడమింత తామసింపనిల్పుచు
నేమహాత్ములైనమా రాముమాకునివ్వరే

35. కైక—రాగము-పీఠు-ఆదితాళము.

ఎంతద్రోహపు కార్య మొనర్చితి
ఎంతలెంతో వచ్చునాకును
భూపాలునిమది కాపగదాయనై రూపుమాపితి
దోషదాయె నెకింతయుఁ-దోషదాయె
నేపువోయె-పాపమాయె

||ప||

36. దశ—రాగము-సావేరి-ఆదితాళము.

నేనేమితప్ప చేసితిను-రామా
దీనరక్షకనన్న దిలకింప రావే
ప్రేమమాపపునాపై-నేమి నే జేసితి
రామాయాలింపవే-నామనవి
ఈమరణమువేళ-నేనిచూపవెనాకు-నీముద్దు గాటునెమ్మోము
కుమార

||ప||

37. రాగము-మఖారి-ఆదితాళము.

కాస } వెడలితే ప్రాణేశా-
కైక } కడుదయ-మానితేమాపై

కాస—చటులతనూను ని నటపులకంతి

పటుతరళోకముపాలై-కటకటమమ్ముఁబానితే

○

నుమి—మోహమునించుచు-ముద్దుల సత్యుని
యీహ జెలంగంగవింతై-ప్రోహమదేమినాథా ౨

38. కైక—రాగము-హిందూస్తాని-ఆదితాళము.

జనలోక పాలా-ననుఁ బాసి తే
దీనత వాటిల-నా నేర మెంచుచు
పోనాడనీదయ-హానాథ పోయి తే ౧
వరములడుగనికక-గరుణించిచూడుమా
భరతుని మానియి-పరి రామునిల్పుచూ ౨

39. రాగము-భోగి సావేరి-ఆటతాళము.

కావవె-కావవె-కావవె ||ప||
హా-ప్రాణేశ పాసి తెమమ్ము దయ-లేనిచందమువోఁ చెనుమ్ము-
కరుణానిధిమనవిఁ జేకొమ్ముయీ ప్రాణ మెయింక భారము
నీవు-లేని దెమనమితమ్ము

(రెండవ యవనిక పడును)

మ-మృగరయకనదలఁజేసి-నేఁడూర కెమము నెడఁబాసి
పోవ-వైరుల మేగుణరాశి-కడ-తే రె నెమాబలువాసి
మను-వార మెనినుఁదలపోసి ౧

(ముందు యవనిక పడును)

40. భర—రాగము-లోడి-యాపక తాళము.

పురిదాఁపున-కరుదేరగఁబరికింపవెయరిసూదన
పరితాపము-భరియించుట-యరుదా యెఁగదే

చేతోభయ-మిత్రైకగుణ-నీతాపము-నోతమ్ముండ
ఆతల్లుల-కాతండ్రికి-నేత్రైకదే

41. శైక—రాగము-శాహన-ఆదితాళము.

అయోయి కేగతి-వియోగతాపము తాభయము ననబాక్షి ||ప||
పాపబుద్ధినీపునన్ను బాదుచేసితి
భూపమాభితోడనేను-బోవజాలనై నే-యయో ౧

42. శత్రు—రాగము-హిందూస్తానితోడి ఆదితాళము.

తామసమాయే నేమనియింక-రామునింజూచువాండనో
యీతరినింక భూతనుజాత-నీశమగాంచుగూడసె
మాతయెగుంతపాతకియా యె-ప్రీతిదలంగవైవనా||

43. భర—రాగము సాలేరి-రూపక తాళము.

మనంగలనే-ఆహా
ఆ-మనుజాధిపు రాముంజూడక ||మన||
వనభూమికిందనుబంపిన-పునసాసించుకొక్కెళు
జనియించితిని రాముండు-నచునేడకగంబుజాచిన ||మన|| ౧

44. కాసల్య—రాగము-ఆభోగి ఆదితాళము.

హా హాయిక నేదిదారి
ధరణీశ రామునీ పురింబాయజేసియు
భరతునినై నను-బరికింపవైతివే ౧
ఆకైకకోరిక-జేకొంచురాముని
లోకాభిరాముని-నాకానజేచ్చితే|| ౨

45. భర—రాగము-కాపి ఆదితాళము.

వీర-మాతా-దయఁజూడకే
చింతింపకమ్మనా-యంతముఁజేయుమా
ఇంతయైనఁగీడులేదు-సంతసింతునే

○

46. కాస—రాగము-తోడి-ఆదితాళము.

అన్నరోతాపంబుచేసి-పిన్నమాటలాడితి
పిన్నమాటలాడితి
నిన్నువేటే-రామువేటే-యెన్నుదానఁగాను
ఎన్నకయీమాటలెల్ల-మన్ననంబుచేయవే
పెల్లుగామాప్రాప్తికినీ-తల్లియేమిచేసెను
చెల్లఁబోయ్యకైక నేలా చెడ్డమాటలాడెదు,

○

౨

47. కైక—రాగము-విలహరి రూపకతాళము.

ఘోరపాతికినే-సారసాక్షిరో-చంపుమునను
క్రూరవరముఁ-గోరిచంపితి థాదుణీ పాలుని
భీతిఁగానక నీతనూజుని-నీతల బలు-నూతఁద్రోసితి
మాతనేఁబతి-ఘాతుకిననుఁ-బ్రీతిఁజూడకుము

॥ప॥

○

48. లక్షణ—రాగము-విలహరి రూపకతాళము.

పని-బంపునన్ను-నింపుమీఱ-సొంపునింపెద
నను-కంపమాని-ఱింపినింపి-చింపిచంపెద
అదె-వైరిదారిమేఱమీటి-చేరఁదేరఁగా
ముద-మారఁజేరి-చీటికేరి-పోరెద

49. రామ — రాగము-శహన-రూపకతాళము.

మేలా యెనిట్టిమాటలీ వేలీలనాడితి
చాలా యెఁజూచిచూచినీ-కేలాగుగల్గెనో
నాకూర్చిసోదరుండవై-యీకీడులేటికి
నీకేమికావరంబొకో-కాకవివేకమో॥

50. రామ, లక్ష్మ — రాగము-శహన-రూపకతాళము.

మనగలమేయిక-జనకా॥ప॥ నినుఁగనక

॥౨॥ ॥ప॥

రామ — సేమము జింతించుచు నామోదము కన్నీరనఁ

బ్రేమముదైవారఁగ రామా యనుచుంటివె

౧

లక్ష్మ — కోపముదగదని.తీపారఁగబోధించితి

పాపముఁబాపిననుఁగాపాడవెచూడవె

౨

సీత — వీడకనాముద్దుల-కోడలనిమన్నించితి

చూడకనన్నోనృప చూడమణిపోయితి

౩

51. శైక — రాగము-యదుకులకాంభోజి-చాళితాళము.

రిపు భీమా-దయఁజూడుమా-నీ-వీమాట

లేమాదేదామన్ననక-ప్రేమమువీడఁగ-రామయిదేల॥

నోనాడికానసము-లోనఁద్రోసితిఫని

పోనాడకుమునన్ను-నానేరములెంచకుము॥

52. భరత — రాగము-ద్వ్యాగు రూపకతాళము.

ఇదితగునె-రామా-ఇది

నీ-పదదాసునిఁ-బారదోలుట

విను కేటికినీ కేతగు-నసియాడుమనముమానుము

పసిబాలుఁడ-నవివేకుఁడ వసుధాతలమేలఁజాల

○

53. రామ — రాగము-ధన్యాసి-రూపక తాళము.

జన కాజ్ఞమీఱనాకుఁ జను నేకుమారక

[ప||

వనభూమిమాని నే-జనుదేరఁగానను

ఘనరాజ్యకాముఁడంచు-జనుల్లెఱిగిట్టరే

మనసున ననుఁగనలకుమిక

○

54. రాగము-కానడ ఆదితాళము.

కౌస — పరికించి తెకుమారక-భరతునిభక్తిని

కరుణించి చేయుమీతని-యరుదారుఁగోరిక

సుమి — ఘనాశమీఱఁజేసెనీ-మనోభిలాషము

విసంగఁబోలుదీనినో-తనూజచేయనే

○

కైక — కూరిమిపిన్న తమ్ముఁడు-ఁగోరినఁగోరిక

దూరంబు నేయబాడియే. శ్రీరామచూడవే

వి

55. రాగము-కాపి ఆదితాళము.

కౌస —

కైక —

సుమి —

భర —

శత్రు —

పరికినిబోవమన నేరితిగ-నూరడిలు

సారెకునునీరాకయె-ఁగోరుచుందు-మోరాఘ.

కాస—పున్నమచందురుని నున్నతిఁగాంచుగతిఁజెన్నారఁగ
నిన్నుఁగను-టన్నాయిఁక నెన్నాళ్ళకో ౧

భర—సోదరనిన్నుంగను-మోదములేకయున్న-సాదరవి-నోదా
యిఁక-భేదమును-నేదాళను ౨

సుమి—బాలకమేవీపదు-నాలుగువత్సరము-లేలాగునఁదా
భదుమొ-శీలాగుణబాలాయిఁక ౩

కైక—శ్రీకరకాపాడవె చేకొనిమన్నింపవె యీకానల నీకీగతిఁ
జెహర్చిన్నకై కేయిని ౪

శత్రు—ప్రేమనునిన్నుంగన కీమెయినేనుండఁగ నామానసమే
మానాకొ యేమారదు. రామానిను ౫

౫౬. రామాలక్ష్మ. సీత—రాగము-వరాళి-చాప్తాళము.

చింతింపఁగా నిం తేలతల్లులారా
వంతలన్నియుమాని-సంతోషమునఁబోరె ||ప||
ఏలయోచనచేయ-నీలాగు కడచను
నీలోననీపదు నాలుగువత్సరములు ౧
భరత నాసోదరా పరితాపమేటికి
ద్వారలో నెమేమూరి కరుదెంచువారము ౨

మంగళము

57. రాగము-సురటి-నూపక తాళము.

శ్రీ రామా నాథా భూరిధరా ధారవిసత (శీలా)

మంగళం

॥

పందసీయమునిమనోర విందసారభేలనా

బృం-దా-ర-క-పాలా

సుందరార వింద లోచనా

వనరుహ భవశశి ధరసుర

వరసుత వటదళ సుశయన

౧

రామకృష్ణసుక వివినుత నామవేద గోచరా

సా-మ. జే-శ-పో-షా. భూమి-జాత-కామి తప్రదా

భామిత ధీమహి మీమిత పురహరి సరవర సుఖ

కర మురిహర ఖరకర సునయన

౨

 పాదుకాపట్టభిషేకనాటకము సమాప్తము.